

Deinde pluribus interjectis, postquam deorum fa-
bulas retulisset, subdit (*Ibid.*, vers. 151-154) :

Hæc ego cuncta prius, clarum cum lumen adeptus,
Neque diu incertum, et tot tempestatibus actum.
Sancta salutari suscepit Ecclesia portu,
Postque vagos fluctus tranquilla sede locavit.

Et mox (*ibid.*, vers. 161, 162) :

Ut modo qui nobis errorem mentis ademit,
Hic meliore via paradisi lumina pandat.

Verum Augustinianus Antonius episcopus fussa-
lensis, catholicis parentibus ortus fuisse perhibetur.
Sic enim de eo sanctus pater (1).

« Fussala (2), dicitur hipponensi territorio confine
castellum : antea ibi numquam episcopus fuit. Obtuli
non potentibus quemdam Antonium, qui mecum tunc
erat, in monasterio quidem a nobis parvula ætate
nutritum. »

Quo jure auctor existimatur Antonius Hieronymia-

(1) Augustin. Epist. 209, al. 261, n. 3 et seq.
opp. tom. II, p. 777, edit. BB.

(2) Augustin., loc. cit., n. 2, 3.

— In aliam porro sententiam abierunt Historiæ
litterariæ gallicæ scriptores clarissimi e congregatione
S. Mauri, alium adherentes Antonium, cujus mentio
fit in Epistolis hieronymianis (1). At eorum etiam
opinio mera conjectura est, non innixa ulli funda-
mento.

Quæ in eo recudendo a Gallandio cura exhibitæ? —
Exegit Gallandius Carnini antoniani editionem ad
exemplum posterioris muratorianæ de anno 1736,
typis Veronæ, cum notis ejusdem Muratorii, quibus
præterea intexit observationes eruditas, quas ad
idem Antonii Carmen illustrandum publici juris fe-
cerat Cornelius Vonckius (*Vonck.*, *Specim. critic.*,
pag. 1-10, edit. *Traject. ad Rhen.*, 1744). Neque illa
prætermittenda Gallandius putavit, quæ in recensione
Speciminis critici Vonckiani fuerunt ab Anonymo in
Actis eruditorum lipsiensibus (*Act. erud.*, *Lips.*, 1746,
pag. 215 et seqq.) animadversa.

(1) *Hist. littér. de la France*, tom. II, pag. 495.

COMMODIANI

INSTRUCTIONES

ADVERSUS GENTIUM DEOS

PRO CHRISTIANA DISCIPLINA : PER LITTERAS VERSUUM PRIMAS.

I. — PRÆFATIO.

Præfatio nostra viam erranti demonstrat;
Respectumque bonum, cum venerit sæculi meta;
Æternum fieri: quod discredunt inscia corda:
Ego similiter erravi tempore multo,

C Fana prosequendo, parentibus insciis ipsis.
Abstuli me tandem inde, legendo de Lege.
Testificor Dominum; doleo: pro civica turba!
Inscia quod perdit, pergens deos querere vānos.
Ob ea perdoctus, ignaros instruo verum.

COMMENTARIUS.

PER LITTERAS VERSUUM PRIMAS. Eugenius episcopus
Toletanus cujus opuscula Jacobus Sirmundus edidit,
epitaphia duo scripsit per litteras versuum primas et
ultimas. GALLAND.

Respectumque bonum. Septuaginta interpretes *Re-
spectum*, dicunt ἐπισκοπήν *visitacionem*; divinæ scilicet
gratiæ aut ultionis; benedictionis in vitam æternam;
maledictionis in gehennam. Bonum respectum polli-
cetur Sapientia Salomonis justis et sanctis, cap. 3.
*Et in tempore erit respectus illorum: καὶ ἐν καιρῷ ἐπι-
σκόπος αὐτῶν ἐδαμφοῦσι.* RIC.

Legendo de lege. Legem hic et alibi passim appel-
lat libros utriusque testamenti. RIC. — Ita quoque
Minnæus in *Etav.* cap. VII. *Specta de libris.* Ad quem
locum observat Davisius, hanc loquendi rationem
scriptoribus Africanis, et præsertim Tertulliano, esse
familiarem. Sic ipsemet Commodianus infra *Instr.*
XLVII. v. 745.

PATROL. V.

Fideles admotheo fratres de odio tollant.

DAVIS.

Doleo pro civica turba! Inscia quod perdit. Magis
placet interpunctio quam exhibet Dodwellus in *Dissert.*
de Commodiani ætat. § IX.

Doleo pro civica turba.

Doleo nimirum, inquit, pro suæ conditionis homini-
bus, erroris antiqui sociis. Sic *Instr.* XXII. v. 277.

Heu doleo, cives, sic vos hebetari de mundo.

D Neque aliter Davisius, qui mox pro *perdit* rectius
Perit legendum censet. DAVIS.

Ignaros instruo verum. Atque hinc titulus operi,
Instructiones, christiane videlicet pietatis. Habemus
etiam sub eodem *Instructionum* titulo, Eucherii epis-
copi Lugdunensis duos ad Salonium libros, sæculo
Theodosii junioris. RIC.

7.

II. — INDIGNATIO DEI.

In lege præcepit Dominus cœli terræ marisque :
Nolite, inquit, adorare deos inanes,
De manibus vestris factos ex ligno vel auro ;
Indignatio mea nevos disperdat ob ista.
Gens ante Mosen rudis, sine lege morata,
Nesciensque Deum, morientes deos orabant,
Ad quorum effigies faciebant idola vana.
Translatis Judæis Dominus de terra Ægypti,
Imposuit legem postmodum, et ista præcepit
Omnipotens, sibi soli deservire, non illis.
De resurrectione quoque docetur in ipsa,
Et spe, fortunatum rursus in ævo vivendi,
Idola si vana relinquuntur, neque colantur.

III. — CULTURA DÆMONUM.

Cum Deus omnipotens, exornaret mundi naturam,
Visitari voluit terram ab Angelis istam,
Legitima cujus spreverunt illi dimissi :
Tanta fuit forma feminarum quæ flecteret illos,

Morientes deos orabant. Baluzius in notis ad Cyprianum *de idolor. vanit.* ex codice ms. S. Albini Andegavensis legit *defunctos deos orabant.* Quæ quidem lectio confirmari videtur ex instr. xx, v. 262. *Adoratis enim stulti malo leto defunctos.*

De resurrectione quoque docetur. In lege Domini docetur de resurrectione corporum : docetur etiam de spe vitæ rursus vivendæ in ævo. Atque hinc jam auctor incipit dogma suum Millenariæ felicitatis adstruere. Ric. — *De resurrectione docetur in ipsa.* Lege. Opinioni suæ stabilienti nonnulla quidem Geneseos loca torquebant Chiliastræ ; sed quibusdam etiam prophetarum *πρῆσσειν* et Apocalypsi Joannis præcipue nitentur. Vide Justinum M. Dialogum cum Triphone, p. 259 ; Irenæum, l. v, capp. xxx et seqq., et Tertullianum contra Marcion., l. III, c. 24. DAVIS.

Et spe fortunatum. Tertullianus in hanc sententiam librum scripserat. *De spe fidelium* ; et hunc librum habuit olim in suo Tertulliani codice Agobardus episcopus Lugdunensis, sicut indicie declaratur, exemplaris antiqui quod in bibliotheca regia servatur. Ric.

Rursus in ævo vivendi. In ævo, in orbe terræ, in hoc mundo. Ric.

CULTURA DÆMONUM. Quæ narrantur hæc Instructione de Angelis apostatis sive desertoribus, unde nati gigantes, ac de gigantibus dæmones auctores simulacrorum et idolatriæ, peculiariter fere sunt Commodiano. Etsi nolim insitari, quæ sunt hæc de re a veteribus Christianis tradita, originem traxisse de libro Enoch apocrypho ; unde aliquid tamen Paulus ipse citavit. Sed tam varia super hisce ac diversa quisque commentus est, et sic omnes ab auctore suo, et abs se invicem, dissentiant, ut quid traditionis instar poni oporteat, valde sit incertum ; præter hoc unum : valde esse temerarium mortali, de rebus divinis aliquid asserere, ultra quod est ab ipso domino nostro proditum. Ric.

Cum Deus omnipotens exornaret mundi naturam. κόσμον κοσμητικῶς, stellis angelis. κόσμον. Græci nomine ornamentis appellaverunt : cum et nos a perfecta absolutaque elegantia, Mundum Plinius initio libri secundi. Ric. — *Mundi naturam.* Ipsum mundum. Infra instruct. vii, v. 89, § 2.

Visitari voluit terram ab Angelis. Moses non dixit

A Ut coinquinata non possent cœlo redire.]

Rebelles ex illo contra Deum verba misere.
Altissimus inde sententiam misit in illos ;
De semine quorum gigantes nati feruntur.
Ab ipsis in terra artes prolatae fuerunt ;
Et tingere lanas docuerunt, et quæcumque geruntur.
Mortales et illis mortuis simulacra ponebant.
Omnipotens autem, quod essent de semine pravo,
Non censuit illos recipi defunctos e morte.
Unde modo vagi subvertunt corpora multa :
Maxime quos hodie colitis deos et oratis.

IV. — SATURNUS.

Saturnusque senex ; si deus, quando senescit ?

B Aut si deus erat, cur natos ille vorabat
Terroribus actus ? sed quia deus non erat ille
Viscera natorum rabie monstrosa sumebat.
Rex fuit in terris, in monte natus Olympo ;
Nec divinus erat, sed deum sese dicebat.
Venit inops animi lapidem pro filio sorpsit.
Sic deus evasit : dicitur modo Juppiter ille.

COMMENTARIUS.

angelos, sed filios Dei, de quibus observavimus aliquid ad instruct. xxxvi. Ric.

Legitima cujus spreverunt. Mandata, leges.

Tanta fuit forma feminarum. Justinus, Athenagoras, Tertullianus, Cyprianus, Lactantius, Sulpicius, Severus et alii, consimilia tradiderunt ex ille apocrypho Enoch : cujus verba ipsa Jos. Scaliger edidit notis ad Græca Eusebianæ chronologiæ, ubi de Egregoris. Ric. — Ex male intellecto Geneseos, cap. vi, 2, nata est hæc sententia. Josephus, *Antiq. Jud.*, l. I, c. III, num. 4 : πολλοὶ γὰρ ἄγγελοι Θεοῦ γυναῖξί συνομένους, ὑδριστὰς ἐγέννησαν παῖδας. Sic item auctor *Testament. Patriarch.* in Testam. Rubenis c. v. Aliorum scriptorum locos indicavit Pamelius ad Tertulliani *Paradox.* I. DAVIS.

Cælo redire. In cœlum. VIRGILIUS, *Æneid.* XI, 191.

In cœlo clamor, virumque clangorque tubarum.

Sic cælo receptus apud Phædrum, l. IV, Fab. XI, 5. Vid. Thom. Munckerum ad Hygini Fab. XV. DAVIS.

Ab ipsis in terra artes. Hanc opinionem ex pseudonochio sumpserunt veteres. Tertullianus *de Cultu fem.*, l. I, c. 2, hanc in rem plura suppeditabit. Vide et l. II, c. 10. DAVIS.

Non censuit illos recipi. Lactantius, l. II, c. XVI. « Tum in cœlum ob peccata quibus se immerserant, non recepti, ceciderunt in terram. » Ric.

Subvertunt corpora multa. Quod fieri creditur in caducariis, epilepticis. August., l. de Beata vita, p. 215 : Isti homines caducarii sunt : quo nomine vulgo apud nos vocantur, quos comitialis morbus subvertit. Observavimus ad illud Tertulliani ad Scapulam, cum a dæmone præcipitaretur. Ib.

Quando senescit. Leg. quomodo (vel. quo modo) senescit. Non enim quærit Commodianus, quo tempore senescat ille qui deus habitus est, Saturnus. DAVIS.

Cur natos ille vorabat. Nota est fabula, Saturnum filios suos vorasse quam audisset a filio se regno esse pellendum, et uxorem, nato Jove, lapidem pro infante obtulisse voraci. Servius ad lib. XIII, *Æneid.* Ric.

Lapide pro filio sorpsit. Et lapidem omnino terminalem. Ric.

V. — JUPPITER.

Juppiter hic natus in insula Breta Saturno,
 Ut fuit adultus, patrem de regno privavit.
 Proinde nobilium uxores sororesque delusit.
 Præterea, sceptrâ fecerat faber illi Pyracmon.
 Initio cælum terram Deus et mare fecit:
 Terribilis autem iste, medio tempore natus,
 Ex antro processit juvenis, furivique nutritus.
 Respice quod rerum auctor est Deus, non Jovis ille.

VI. — DE FULMINE IPSIUS JOVIS.

Dicitis o flulti, Jovis tonat: fulminat ipse:
 Et si parvulus sic sensit, cur annis ducentis
 Fuistis infantes; numquid et semper eritis?
 Versa in maturam infantia, non capit ævum
 Lusus: puerilis ætas cessit, sic et corda recedant.
 Moribus virilibus consilia vestra debentur.
 Insiptens ergo Jovem tonitruare tu credis;
 Natus hic in terris lacte caprino nutritur.
 Ergo si illum devorasset Saturnus,
 In istis temporibus quis pluebat illo defuncto?
 Præsertim si mortali patre deus nasci credatur,
 Saturnus in terris senuit, et defecit in ipsis.
 Illum non aliquis prophetavit prænasci.
 Velsi tonat ipse, lex ab ipso lata fuisset.

A Seducunt historiæ per vates confictæ.

Ille autem in Creta regnavit, et ibi defecit.
 Omnipotens vobis factus Alcemenes amator;
 Vivos ipse modo similiter amaret, si viveret ille,
 Impuros oratis, et dicitis esse cœlestes,
 Semine mortali natos de gigantibus illis.
 Auditis, et legitis natum in terra fuisse;
 Unde bene meruit corruptor ascendere cælum?
 Dicitur et fulmen cyclopes illi fecisse;
 Immortalis enim habuit a mortalibus arma.
 Tot rerum criminibus, parricidam quoque suorum,
 Ex auctoritate vestra contulistis in altum.

VII. — DE SEPTIZONIO ET STELLIS.

De circulo zonæ fallit vos imperitia vestra,
 B Ex eoque forte Jovem experitis orandum.
 Saturnus fertur ibi, sed stella; nam ille
 Expulsus a Jove, aut Jovis in stella credatur:
 Poli qui sidera tractavit, solique sator,
 Trojanis qui bellum fecit, Venerem almam amavit,
 Iphis sideribus aut Mars cum ipsa deprensus
 Zelo maritali; deus nominatur aduliscens.
 O nimium stulti, qui putatis Majos ab astris,
 Nascentes regere, aut totam mundi naturam!
 In vulnera positi, et ipsi sub fata viventes

COMMENTARIUS.

Sceptra fecerat faber illi Pyracmon. Unus e Cyclo-
 pibus. Virgilius, *Æneid.* VIII, v. 424:

Ferrum exercebant magno Cyclopes in antro
 Brontesque, Steropesque et nudus membra Pyracmon.

At aliter Hesiodus. *Theolog.*, v. 140. Cui consonat
 Apollodorus, *Bibl.*, l. I, c. I, § 2. DAVIS.

Non Jovis ille. Sic instruct. seq.: *Jovis tonat;* et
 sæpe deinceps usurpavit Jovis in primo casu: quod
 est etiam ab auctoribus multo etiam antiquioribus
 factitatum. RIC.

DE FULMINE IPSIUS JOVIS. Hoc tantum in apographo.
 At in acrostichide addidit Commodianus, *audite;* ri-
 dendo scilicet: nam toto poematio docet, Jovem non
 esse deum, non tonare, non audiri tonantem. RIC.

Et si parvulus sic sensit. Parvulos intra annum
 vigesimum quintum d. ci Cujatius observavit, ad l. 2.
de fundis patrim. quæ est Constantini, et ad l. 1. *de*
fugit. col. quæ est Gratiani. Ea vero intra tempora
 vixit Commodianus, et sæculi sui sermone usus est;
 quo etiam sermone utitur vetus interpres S. Scrip-
 turæ. RIC.

Cur annis ducentis. Annos ducentos a Christi sæculo
 numerat, trecentis adhuc currentibus. RIC.

Versa in maturam infantia. Vetus versio Pauli, I,
 ad Cor., cap. XIII, 11. *Cum essem parvulus, sapiebam*
ut parvulus, quando autem factus sum vir, evacuavi quæ
erant parvuli. Apollonius apud Philostr., lib. 4,
 cap. XIII, pag. 25. *μειράκιον ὄν ἐζήτασα, ὅν δὲ οὐ χρο-*
ζατεῖν, ἀλλὰ διδάσκειν, ἢ εὐρήσα. RIC.

Tonitruare tu credis. Glossæ veteres: *Tonitruum, ton-*
itru. βροντή. Aliæ mss. *βροντή.* *Tonitruum. βροντώ,*
Tonitruo. βρονταῖος, Tonitruabilis. Legendum *toni-*
trualis. Lucret., lib. 4:

Neve ruant cœli tonitralia templa superne. RIC.

Lacte caprino. Amaltheam alii capram, alii capræ
 dominam statuant. Vide sis Ovidii *Fast.* v. 413. Lactan-
 tium lib. I. *Divin. Instit.* cap. XXI. et Hyginum Poet.
Astron. lib. II. cap. XIII. DAVIS.

Ganymedis amatori. In apographo legitur *erme,* et

superscriptum, *medis Festus. Catamitum, pro Gan-*
ymede dixerunt, qui fuit Jovis concubinus. RIC.

Alcemenes amator. Ita editio Rigaltii parisi., an. 1661,
 quam sequitur witembergensis, an. 1705. At Da-
 visius in sua cantabrigiensi, ann. 1712. *Ganymedis*
amator. Insinuante fortasse Rigaltio, qui hanc
 lectionem in nota expressit.

Et dicitis esse cœlestes. Nam et in cælum dicitur
 raptus ab aquila Ganymedes. Videatur opusculum
 Eusebii, IV, edit. Sirm. pag. 198, 199. RIC.

Lapsus est Rigaltius V. C. Non enim de Gany-
 mede nunc agit Commodianus, sed omnes gentium
 deos perstringit. DAVIS.

DE SEPTIZONIO. Septizonium dixerunt septemzoni-
 um, et septizodium, omnem septenarium ordi-
 nem. Moles alias aliis superstructas; giganteos con-
 textus. Septizonium Severi. Am. Marcel., xv:
Septizonium operis ambitiosi nymphæum. Jos. Scaliger
Animad. in Euseb., *chron.*, p. 209. GALL.

Expulsus a Jove. In apographo legitur: *Effugit*
expulsus a Jove. Abundat verbum *effugit,* itaque
 dempto, constat versus et acrostichus. Nam ille
expulsus a Jove, aut Jovis in stella credatur. Jovis,
 in primo casu, ut Instr. v.—*non Jovis ille.* RIC.

Poli qui sidera tractavit, solique sator. Sic emen-
 dandum videtur, ut Jovem derideat, soli conditorem
 sicut et poli; qui neque solum, neque polum con-
 diderit. GALL.

Venerem almam amavit. Sic emendavimus, quod
 est in apographo, *avem mortalem amavit.* Mendose:
 nec ad rem faceret historia Lædæ in cycnum con-
 versæ. At Jovialis in Venerem lascivie plena sunt
 poetarum signenta. RIC.

Iphis sideribus. In ipso cælo. RIC.

Aut Mars cum ipsa deprensus. Martem notat in
 Venere deprensus.

Cum ipsa. Venere quæ est in cælo, et in numero
 quidem stellarum. Hinc vero firmatur conjectura
 proxime allata. RIC.

Zelo maritali. Junonigenæ Vulcani. Ovid., IV,
Fast.

Qui putatis Majos ab astris. In apographo legitur

Obsceni, curiosi, bellatores impiæ vitæ;
Et filios totidem mortales illi fecere;
Terribiles omnes, stulti, septizonio fortes.
Si stellas colitis, colite et bis sena sigilla;
Tum arietem, taurum, geminos, ferunq̄ue leonem.
Et denique vadunt in piscibus: eoq̄ue, probabis.
Lex sine lege fuga vestra, quod vult esse valebit.
Lasciva vult esse. sine freno vivere quærit.
Ipsi quod vultis eritis, et deos et deas oratis.
Sic ego colui dum erravi, quod modo culpo.

VIII. — DE SOLE ET LUNA.

De sole et luna, licet sint præsentanea nobis,
Erratis, quod ego prius, putatis oranda.
Sunt quidem in astris, sed non sua sponte currunt.
Omnipotens illos, cum conderet omnia primum,
Locavit ibidem cum stellis quarta dierum.
Errorem antiquus quin cum"
Et quidem in lege jussit, ne quis illos adoret.
Tot deos oratis, qui nihil de vita promittunt.
Lex quorum in terra non est, nec ipsi prædicti.
Vos autem seducunt sacerdotes pauci,
Numinis quid dicant aliquid morituri prodesse,
Accedite, legite, et discite verum.

IX. — MERCURIUS.

Mercurius vester fiat cum Saraballo depictus.
Et galeam aut pileum pinnatus, et cætera nudus.

COMMENTARIUS.

marhos; et sic ubique constanter, ubi tamen haud dubie legendum est *Maïos*, hoc est Maia genitos, Atlantis filia. Ric.

Obsceni, curiosi. Interdum quidem *curiositas* in vitio ponitur, sed nihil ad rem facit quam tractat Commodianus. *Obsceni, furiosi* legendum omnino. DAVIS.

Et filios totidem mortales. Hoc est consimiliter mortales. Ric.

Et denique vadunt in piscibus. Etenim qui bis sena Zodiaci sigilla complectuntur versiculi vulgares, sic desinunt, — *Caper, amphora, pisces*. Pergit Commodianus ridendo: *Coque probabis*. Antecedat enim *Aquarius: probabis; experieris*, non esse deos, et coquina ipsa probabit. Ric.

Licet sint præsentanea nobis. Astra præsentanea dicit solem et lunam, quæ apprimè omnium astrorum sentiuntur a nobis: quæ sunt efficacissima, validissima et spectatissima. Sic divi præsentantes, Virgilio, apud quem et Nisus ad Lunam:

Tu dea, tu præsens nostro succurrere labori.
Aeneid., ix, 404.

Erratis quod ego prius putatis oranda. Excidit vocula sensui prorsus necessaria. Leg. *erratis, quod, ut ego prius, putatis oranda*. DAVIS.

Nihil de vita promittunt. Vita immortalis, æterna. Ric.

Promittunt. Horatius: *Quæ medicorum, promittunt medici*. Juvenalis: *Oculos medico nil promittente relictos*. Ric.

Cum saraballo. Hieronymus in Daniele: *Aquila, inquit, et Theodotio saraballa dixerunt, et non, ut corrupte legitur, sarabara*. He-yebius: τὰ περὶ τὰς κρημνίδας ἐνδόματα. Tertullianus lib. de *Pallio*, ubi de Alexandro *In captiva sarabara decessit*. Idem ad Martyras: *Deus scilicet non audiat penulatos, qui tres sanctos in fornace Babylonii regis orantes cum sarabaris et tiaris suis exaudivit*. Versio latina vetus Danielis, m, 94, habet *saraballa*: græca tamen re-

A Rem video ^{miram}, deum cum saccello volare.
Currite ^{pa} ^{perculi} cum gremio quo volat ille,
Ut sacculum effundat; vos extunc estote parati.
Respicite pictum, quoniam vobis sic ab alto
Jactabit nummos; vos tunc saltate securi.
Vane, non insanis? colere deos pictos in axe?
Si vivere nescis, cum bestiis perge morari.

X. — NEPTUNUS.

Neptunum facitis deum ex Saturno pronatum:
Et tridentem gerit, ut pisces suffigere possit.
Patet esse deum cumatitem illo paratu.
Trojanis non ipse cum Apolline muros eduxit?
Unde deus factus inops cæmentarius ille?
Non cyclopem genuit monstrum? non majus et ipse
Vivere non poterat de suo? quod structura gerebat.
B Sic genuit generatus, qui fuit jam mortuus olim.

XI. — APOLLO SORTILEGUS, FALSUS.

Apollinem facitis citharædum atque divinum.
Primum de Maia natus in insula Delo,
Oblata mercede postmodum structor, obsecutus
Laomedonti regi Trojanorum muros eduxit.
Locavitque sese, quem deum seducti putatis:
Ossibus cujus amor Cassandræ flagravat,
Sublote quem lusit virgo, falliturque divinus.
Officio vervecis potuit scire bicordem.

tinet *σαραβάρα*. Isidorus, Orig. xix citat ex Publio: *Ut quid ergo in ventre tuo Parthi sarabara suspenderunt?* Hieronymus in Dan. latine vertit, *braccas*: quæ versio verior videtur et aptior ad mentem Publii, Tertulliani et Commodiani. Ric.
Deos pictos in axe. Axis hoc loco ponitur eo sensu quo Virgilius dixit, *Æn.* iv, 431:

Ubi maximus Atlas
Axem humero torquet stellis ardentibus aptum.

In axe, in cælo. Nam axis *ἄξιστρος*. SEN.

A Commodiani mente procul aberravit doctissimus Rigilius. Axis enim hoc in loco non *cælum*, sed *asserem* denotat. Festus in voce: *Tabula sectilis axis appellatur*. Aulus Gellius *Noct. Att.* lib. II, cap. XII. *In legibus Solonis illis antiquissimis, quæ Athenis axibus ligneis incisæ sunt*. DAVIS.

Si vivere nescis. Hoc est, si non sapias ad Christum, vita auctorem æternæ. Ric.

Cum bestiis perge morari. Alludit ad bestias et *ζῷδια*, quæ in Zodiaco pingi solent; ariete, tauro, leone.

Trojanis non ipse cum Apolline. Vid. Servium ad illud Virg., *Æneid.*, II, 610:

Neptunus muros, magnoque emota tridenti
Fundamenta quatit.

Non cyclopem genuit monstrum. Polyphemum intelligit. Vid. Homeri *Odyss.*, α, 70. Adi et Hyginum Fab. cxxv, ac Servium ad *Æn.* III, 678. Nonnulli tamen auctores hunc cyclopem aliis parentibus ortum tradunt. Vid. V. C. Jos. Barnesium ad Euripidis *Cyclop.* v, 644. DAVIS.

Apollinem facitis citharædum. Eusebius, IV, opusculor. a Sirmundo editor., pag. 199: *Nonne et citharista ille honestus? Primo quidem cur citharistas deos ponamus? etc.*

Officio vervecis. Officio haruspicis, qui exta vervecis inspexisset. Ric.

Bicordem. Valram, versutam. *Bicordem* vocat,

Repudiatus enim discessit inde divinus.
 Terruit hunc virgo specie, quam ille deberet.
 Illa prior quæ debuerat deum amavisse,
 Lasciviens qui Daphnem sic cœpit amare :
 Et tamen insequitur, dum vult violare puellam ;
 Gratis amat stultus, nec potuit consequi cursu.
 Vel, si deus erat, occurreret illi per auras.
 Sub tectis illa prior venit, remansit que divinus.
 Fallit vos gens hominum, nam victu tristi fuerunt.
 Admeti pecora quoque pavisse refertur.
 Lusibus impositis dum mitteret discum in altum,
 Sublapsum non potuit retinere: prostravit amicum :
 Ultimus ille dies fuit Hyacinthi sodalis.
 Si divinus erat, mortem præscisset amici.

XII. — LIBER PATER, BACCHUS.

Liberum patrem certe bis genitum dicitis ipsi,
 In India natus ex Jove Proserpina primum.

A Belligerans contra titanas profuso cruore,
 Exspiravit enim sicut ex mortalibus unus
 Rursus fato suo redditus in altero ventre
 Percipit hoc Semele iterum Jovis altera Maia.
 Abscisso cujus utero, prope partum defunctæ,
 Tollitur, et datur Niso nutriendus alumnus,
 Ex eo bis natus, Dionysus ille vocatur,
 Religio cujus in vacuo falsa curatur.
 Bacchantur et illi, qualia nunc ipsi videntur
 Aut periculones Mimnermonisque futores,
 Conspirant in malo, proludunt ficto suore,
 Ceteros ut fallant, dicturos numen adesse.
 Hinc manifeste vides homines simile viventes,
 Vino permotati primus quod expresserat ille,
 Sub ludicro suo honorem illi dedere.

B

XIII. — INVICTUS.

Invictus de petra natus, si deus habetur,

COMMENTARIUS.

quæ duplici corde fuit, fefellitque amatorem suum. Uno corde promisit amplexus suos Apollini, ut ab eo disceret artem divinandæ: altero corde perfida fuit; postquam didicit, negavit quod promiserat. Biceps, ambiguo corde, Hesychius *Δεψυχία*, *ἀπορία*. Commodianus dixisset, *bicordia*, et in epistolis Barnabæ et Clementis, *διδύχος*, *διδυμός*, *διδυώσσο*. RIC.

Terruit hunc virgo specie. Leg. Torruit. RIC.

Illam prior quæ debuerat. A quo tam efficacem scientiam percipere cupiebat. RIC.

Nec potuit consequi cursu. Julius Firmicus: « Sed ex isto mulierum corruptarum grege una puella amatorem deum et vitavit et vicit. Daphnem enim divinans deus et futura prædicens, nec invenire potuit nec stuprare. » Euseb. qui supra: « O injuriam! Virgo ob pudicitiam fugit: deus autem qui dicitur, ob amorem libidinis insequitur, et non comprehendit, etc. » Et paulo post: « Sed forte quædam poeta facilis et inconsiderate loquens mentitus de diis est talia, et non est insecutus virginem citharista, etc. »

Nam victu tristi fuerunt. In apographo legitur *bizo*, depravatam ex *victu*. RIC.

Tristi. Dico, misero, crudo, sive crudeli. RIC.

Admeti pecora quoque. Baluzius in notis ad Cyprianum *de idolis vanis*, monet in ms. Commodiani exemplari S. Albini andegavensis scriptum esse a primitia pro *Admeti*. DAVIS.

Liberum patrem certe bis genitum. Consimilem fabulam narrat Julius Hyginus, Astron. clxvii: « Liber, Jovis et Proserpinæ filius, a Titanis est distractus, cujus cor contritum, Jovis Semelæ dedit in potionem. Ex eo prægnans cum esset facta Juno, in Beroen nutricem Semelæ se commutavit, et ait: Alumna, pete a Jove, ut sic ad te veniat quemadmodum ad Junonem, ut scias quæ voluptas est cum deo concumbere. Illa autem instigata petit a Jove, et fulmine est icta; ex cujus utero Jovis Liberum exiit, et Nyso dedit nutriendum, unde Dionysius est appellatus, et Bimater est dictus. » Idem num. clxxix. Non. Dionysiaco. vii, initio. RIC.

Jovis altera Maia. Jovis hic primo casu, ut supra Glossæ Isidori. Maia, medica, obstetrix. RIC.

Ex Jove Proserpina primum. Absorpta est vocabulo. Leg. *ex Jove et Proserpina primum*. DAVIS.

Ex eo bis natus Dionysus. Hæc poetica nominis origo. Aliam tradidit Philostratus, Vit. Apoll. II. *Νυσιος γὰρ ὁ διονυσίος ἀπὸ τῆς ἐν Ἰνδοῖς νύσης*. Arsaces, Armeniæ rex pardalim sacravit clogio: REX ARSACES DEO NYSÆO Stephanus: *Δεγροι καὶ νυκε*. Hoc igitur

ex Philostrato colligere est, Nysam esse veluti femur Caucasi: hanc vero partem fuisse consitam vite, Baccho, Dionysio; atque inde fabulam Jovis gestantis in femore, *ἐν μηρῷ* Bacchum. Mensores agrorum; ut vertices et supercilia montium, sic etiam femur et suram et crepidinem, et corrigiam et pedem dixere Undæ et poetæ Dionysum femori Jovis insertum. RIC.

Aut periculones. Glossæ veteres, *περικωνόνες*, periculosus. Alii dixerunt, parabolam et parabolanum Paulus ad Philipp. *παροβολισαμενος τῆ φηγη* Versio latina vetus M. *parabolatus de anima sua*. RIC.

Mimnermonisque sutores. Sic legitur in apographo, Forte an scripserat Commodianus, *Mimnermerique sutores*. *γελωτοποιοι ραφῶδοι* qui ex Mimnermi et Homeri carminibus in alium sensum consutis et concinnatis risum captabant in theatris. Videndus Athenæus lib. xiii. pag. 620. ubi de hilarodis et hilarotragedis. RIC.

Simile viventes. Ut supra, hæc ipsa Instr. *bacchantur qualia*. Juvenalis, *bacchanalia vivunt*. Aut *simile adverbialiter* dixit, unde *simillime*. RIC.

Vino permotati. Motantur bene poti, perpotati. Motari, frequenter motari, frequenter moveri; saltare Hor. *Ut festis matrona moveri jussa diebus*. RIC.

Primus quod expresserat ille. Bacchus in India primus vini usum monstrasse dicitur. Unde et vitisator, et vitium repertor. GALL.

Ludicro suo. Ludis, orgiis trietericis. RIC.

Invictus. Historiam Agdestis hujusce invicti, qui fuit magnæ matris filius, Agdi petrae, in Phrygiæ finibus, inaudite per omnia vastitatis nepos, narrat ex Thimotheo Theologo Arnobius lib. v. adversus Gentes, ad eamque historiam Commodianus noster respexit, nec aliunde petenda est hunc instructioni lux. Valde autem absudit Thimotheus ab iis, quæ de eodem Adgesti referuntur in Achaicis Pausaniæ pag. 223. RIC. — *Invictus de petra natus*, Deus invictus, perpetuum Solis est epitheton: ideoque non Agdestis, sed Mithras denotatur. Vide sis Inscript. Gruteri. pag. 35. seq. Et omnia sane quæ de INVICTO tradit Commodianus, Mithræ tribuunt veteres. Hic enim *de petra* natus ferebatur, Hieronimus in Jovinianum lib. i col. 149. edit. BB. *Narrant et gentium fabulæ MITRAM et Erichthonium, vel in LAPIDE vel in terra, de solo estu libidinis esse generatos*. Etiam fur censebatur: unde *βουκλόπος* dictus est Porphyrio. *περὶ τῶν νυμφῶν ἀντροῦ*, pag. 292. DAVIS.

Invictus de petra natus. Arnobius (lib. v. sub init.) « Huic robur invictum, et ferocitas animi

Nunc ergo retro vos de istis date priorem.
Vicit petra deum; quærendus est petrae creator.
Insuper et furem adhuc depingitis esse;
Cum si deus esset unquam, non furto vivebat.
Terrenus utique fuit, et monstrivora natura.
Vertebatque boves alienos semper in antris,
Sicut et Cacus, Vulcani filius ille.

XIV. — SYLVANUS.

Silvanus unde deus iterum apparuit esse?
Inde forte placet, eo quod bene fistula cantat,
Largitur quoniam lignum; nam forte non esset.
Venalem emisti dominum cum emperis illi.
Aspice, deficit lignum. Quid illi debetur?
Non te pudet, stulte, tales adorare tabellas?

COMMENTARIUS.

fuerat intractabilis, insana et furialis libido et ex utroque sexu; vi rapta divastare, disperdere; ire immanitas quo animi duxerat; non deos curare, non homines, nec præter se quidquam potentius credere, etc. » Invictus autem deus etiam dicitur esse Mithras, quo nomine solem appellat Persæ: quod in antiquis inscriptionibus passim legitur. Quin et confundi aliquando videntur Agdestia cum Mithracis, præsertim Christianorum scriptis; et Mithran virum fuisse abactorem boum tradidit Julius Firmicus lib. de Errore prof. relig. unde et statuis dixit: *Indignam sequi torquentem cornua Mithran*. Quod Adgesu Commodianus imputat. Ric.

Nunc ego retro vos de istis date priorem. In apographo: *Nunc ergo reticeo*. Unde hanc a quibusdam video confici scripturam, *Nunc ergo reticeo* quam arbitramur minime ad Commodiani mentem facere. Nam hoc sibi vult: Dicitis invictum de petra natum: date igitur, hoc est narrate de istis, Invicto et Petra, unde genus et originem traxerint. Etenim qui retro fuisse arguetur eorum parens aut creator, is haud dubie fuit prior, superior, major. Deinde ex historia Thimothei sive Arnobii subjicit: *Vicit petra deum*; cui Commodianus reponit: Si petra deum vicit quærendus est creator illius petrae, unde prognatus est deus ille vester Invictus. Ric.

Vicit petra deum. Arnobius (Lib. v. sub init.), ubi de lapidibus in orbem vacuum a Deucalione et Pyrrha jactatis: « Ex quibus, inquit, cum cæteris et hæc, magna quæ dicitur, informata est Mater atque animata divinitus. Hanc in vertice ipso petrae datam quieti et somno, quam incestis Jupiter cupiditibus appetivit, sed cum oblectatus diu, id quod sibi promiserat obtinere nequisset, voluptatem in lapidem fudit victus, etc. » En Juppiter a petra victus. Ric.

Insuper et furem adhuc depingitis esse. Sic Inst. lIII. *Et proprium satellem dedicat esse*. Et proxima instr. Seq. de Silvano: *Silvanus unde deus iterum apparuit esse*. Ric.

Cum si deus esset, unquam. Est qui malit: *Cum si deus esset utique non furto vivebat*. Sed hæc particula, *utique*, rursus occurrit versu proxime seq. Ric.

Monstrivora natura placet emendatio. *Monstruosa*. Leonino vultu. Ric.

Vertebatque boves alienos. Itaque Invictus iste, sicut et Mithras, prædones abigei, indignata sequi torquentes cornua, quod supra notavimus ex Statio. Et confirmat Lactatius ad Theb. 1. Julius Firmicus: *Virum vero abactorem boum colentes, sacra ejus ad ignis naturam transferunt*. Ric.

In antris. In astra. Vide infra Instruct. xxiv, vers. 526 527; Arnobius, lib. II. pag. 6. edit. Plantin: *qui veram in orbe religionem induxit*. Iterum pag. 68: *Alii vero perpetuas* (esse dicunt animas) *nec in natura posse degenerare mortali*, hæc loca corruerunt critici recentiores. Plura simillium locutionum exempla congecit Thomas Munckerus

A Unum quære Deum, qui post mortem vivere dicit.
Secde ab istis qui sunt biathanati facti.

XV. — HERCULES.

Hercules quod monstrum aventini montis elisit,
Evandri qui solitus erat armenta furari;
Rustica mens hominum, indocilis quoque, pro laude
Cum gratias agere vellent, absenti tonanti.
Voverunt hostias inepti, ut deo orando,
Lactentes aras in memoriam sibi fecerunt.
Ex eo provenit de vetustio more colatur.
Sed deus hic non est, licet fuit fortis in armis.

XVI. — DE DIS DEABUSQUE.

Dicitis esse deos, qui sunt manifeste cruenti:
Et dicitis fata genesis adscribere vobis.

B vir diligentissimus ad Hygini Fab. l. 92. DAVIS.

Silvanus. Glossæ veteres: Silvanus, Pan, Θεός ὕψους Syrinx, fistula. Unde commenti sunt Syrengem puelleam amatam Pani. Servius ad III. Georg. Pan, rusticum numen. Ric.

Venalem emisti dominum. Commodianus scripsisse videtur. *Venalem emisti deum*. Sic. Instr. XVI: *Et qui fabricantur deos tibi nuncupas esse*. Ric.

Cum emperis illi. Nempe fistulam: absque illa esse non haberetur deus Ric.

Non te pudet, stulte tales adorare tabellas. Non te etiam pudeat, alias, quamvis concinniores adorare tabellas, sive tabellas? Ric.

Qui post mortem vivere dicit. Quid si Commodianus scripserit, *duat*? archaice, pro *dederit*, ut fuit pro fuerit, et apud Festum *duit* dedit. Glossæ veteres: *Duit, δούτω Duint, δούτω, δούτω*. In apographo, pro emendatione ponitur, *post mortem vivere docet*. Ric. — *Procul dubio leg. vivere dicit*. Sic infra Instr. XXI. 272.

Justitiam legis quære magis: illa salutis
Auxilium portat, et fieri dicit æternum.

Sed et ipse litterarum ductus emendationem nostram stabilit et confirmat. DAVIS. — Mihi magis probatur emendatio Regaliti. Neque enim Davisii conjectura firmatur ex v. 272. Inst. XXI. Lex quidem dicit: at deus vivere pat. Minus vero placet quod hic reponit Vonkius, *vivere sciat* in Leet. Lat. lib. I. cap. IX. pag. 74.

Qui sunt biathanati facti. Biathanatos dicit, idololatrias, qui peracto vitæ suæ curriculo præcipitantur in mortem æternam: at Christiani, de morte ad vitam vocantur immortalem. Huc non pertinent, quæ apud Tertullianum de aoris et biathanatis, sive biathanatis, lib. de Anima. Ric.

Monstrum Aventius montis. Cacus significat. Ovidius *fast.* I, 551.

Cæcus Aventiæ timor atque infamia silvæ.

Virgilio *Æn.* VII, 267, *semiferus* nominatur. Vid. Livium lib. I, VII et Dionysium Halic. I. IV, cap. XXXIX. DAVIS.

Rustica mens hominum. In apographo legitur: *rustica gens hominum*. RICALT. — Non erat cur. ms. lectionem v. *gens hominum* repudiaret Regaliti: nam sana prorsus est sincera. Noster supra instr. XI. v. 147. *Fallit vos gens hominum*. Ovidius. *Amor*, lib. II. Eleg. XIV. 10.

Gens hominum vitio deperitura tuit.

Sic etiam Tertullianus in *Apolog.* cap. XXVI. DAVIS. *Absenti Tonanti*. Hoc est, mortuo Jovi.

Voverunt hostias. In historiæ fidem peccat Commodianus. Non enim Aborigines, sed Hercules ipse Jovi mactavit hostiam. Vide Ovid. *Fast.* I, 579. Et Dionysium. Halic. lib. cap. 39. DAVIS.

Et dicitis fata genesis. γένεσις, geneses, genituras. Ric.

Decite nunc ergo quibus primum sacra ferantur.
 Inter utrinque vias, mors immatura vagatur,
 Si tribuunt fata genesis, cur deum oratis.
 Deciperis vane, qui manes quæris orare,
 Et qui fabricantur dominos tibi nuncupas esse.
 Aut feminas quoque nescio quas deas oratis,
 Bellonam et Nemesim deas, Fariam una cœlestem,
 Virgines, et Venerem, cui conjuges vestræ delumbant.
 Sunt alia præterea dæmonia fanis,
 Quæ nec numerantur adhuc, et in collo feruntur,
 Ut nec ipsi sibi, possint rationem reddere. Pestes
 Exportari magis in ultimas terras deberent.

XVII. — DE SIMULACRIS EORUM.

Deludunt vos pauci scelerati vates inanes.

A Extricare suam dum quærunt vitam :
 Subornant aliis esse sub mysteria falsum.
 Inde simulantes concuti numine quodam,
 Majestatemque canunt, et se sub figura fatigant.
 Vidistis sæpe Dindymarios, quali fragore
 Luxurias ineunt dum furias fingere quærunt,
 Aut cum dorsa sua allidunt spurca bipenne :
 Cum doctrina sua servant quod cruore sanant.
 Respicite quo non illos nomine cogunt,
 Ipsi qui se primum componunt integra mente.
 Sed stipem ut tollant, ingenia talia quærunt.
 Ex eo videte, quoniam sunt omnia ficta.
 Obumbrant populum simplicem, perituri ni credant.
 Res semel in vano de vetustate processit,
 Ut vaticinanti credatur prodenti falsa.
 B Majestas autem illorum nulla locuta est.

COMMENTARIUS.

Dominos tibi nuncupas esse. Sic instr. LIII. *Et proprium satellem dedicat esse.* RIC.

Fariam. In apographo legitur, *furiam*. Et inter deas censet Arnobius, *Lavernam, Bellonam, Discordias, Furias*. Hanc vero cœlestem, alii Lunam, alii Atargatin, sive Astartem, alii deam Syriam nuncupant. RIC. — *Fariam una Cælesteni Virgines.* Apographi lectio non est deserenda, si modo locus commode distinguatur. Scrib. *Furiam, una Cælestem, virgines*. Sic apud Gruterum CCCXVIII p. 4. *sacerdoti COELESTIS incomparabili.* Tertullianus Apol. cap. XII. *ad bestias impellimur : certe quas libero et Cybele et COELESTI applicatis.* Vide et cap. XXIV. ac Th. Reinesium ad primæ Classis Inscript. XXIX. DAVIS.

Cui conjuges vestræ delumbant. Luxu lasciviaque fractæ lumborum crispitudine fluctuant. Idcirco Percius lasciva carmina *lumbos intrare* dixit. Hinc etiam delumbati et elumbes. RIC.

Quæ nec numerantur adhuc. Plinius Hist. nat. lib. II. « Et numina in iisdem innumerabilia invenimus : inferis quoque in genera descriptos, morbisque, et multis etiam pestibus, dum esse placata trepido metu cupimus. » — *In collo feruntur.* Ut solent amuleta, *περίσπυρα* vel potius, succolluntur. Itaque mox dicet : exportari magis in ultimas terras deberent. RIC.

Extricare suam dum quærunt vitam. Sic Horat. Ser. I. Sat. III. *Mercedem aut nummos unde unde extricat.* Glossæ veteres : *Extricare, ἐκποδίσαι, expedi, ἐκπεζόν.* Bibaculus, de Valerio Catone : *Omnes solvere posse quæstiones, unum difficile expedire nomen.*

Subornant aliis esse sub mysteria falsum. Hoc est, fraudibus et imposturis sic illudunt oculis vulgi, ut falsitas mysterio tecta et adumbrata non deprehendatur. Ex eo genere impostorum Galli Marris Magnæ, Romanis, Sangarium fluvium ponte transgressis, occurrere cum insignibus suis, inquit Livius lib. XXVIII. cap. XIX. *Vaticinantes fanatico carnine, deum Romanis vim belli et victoriam dare.* Ita vero scripsisse Livium : *vim belli et victoriam dare*, non ut in omnibus editis legitur : *viani belli* apparet ex Polybio : *φασκόντες προσσηγέλειν τὴν θεὸν νικῆν καὶ κράτος.* Insignia impostorum dicit Livius, quæ Polibius, *προσθηθῆναι καὶ τυποῦς.* RIGALT. — Sensus quem fugit RIGALTUS, ex hisce verbis exsculpi non potest, fortean legendum :

Subornant aliis esse sub mysteria sacrum.

Seu falso persuadent aliis sanctum aliquid et divinum mysterium subesse. DAVIS.

Et se sub figura fatigant. Sub figura, sub persona, fecte, simulate. Pub. Syrus : *Heredis fletus sub persona risus est.* RIC.

Vidistis sæpe Dindymarios. Dindymarii sunt, pecora Dindymenæ Cybeles. Atys Catulli, ad suas Gallas : *Agite, ite ad alta Gallæ Cybeles nemora simul. Simul ite, Dindymenæ dominæ vaga pecora.* Martialis, XI, 82 : *Spado Dindymus.* RIC.

Aut cum dorsa sua allidunt. Circa istorum nebulonum præstigias variant scriptores. Lucianus, lib. de Dea Syria, *τεμνόνται τε τοὺς πικρίας, καὶ τοῖσι νοστοῖσι πρὸς ἀλλήλους τυπτόνται.* Apuleius, lib. VIII : « Brachiis suis humero tenus renudatis, attolentes immanes gladios ac secures, evantes exsiliunt ; incitante tibiæ cantu lymphaticum tripudiam. » Et paulo post : « Ad postremum ancipiti ferro quod gerebant, brachia sua dissecant. » Et post alia quædam : « Arrepto flagro... indidem sese multinodis commulcant ictibus mira contra plagarum dolores præsumptione communiti. » RIC.

Dorsa sua allidunt spurca bipenne. In apographo ; *parca bipenne.* Commodianus aliquid hic propudiose obsceni Galli cinædis exprobrare videtur. Glossæ veteres : *ισχίον, Dossum, Lumbi,* Glos. aliæ, *ὄσφύς, ισχία.* Apuleius : « Cereres profectu gladiatorum, ictuque flagrorum, solum spurcitia sanguinis effeminati madescere, etc. » RIC.

Cum doctrina sua servant. Hoc est : nequidquam doctrina sua servant, neque item cruore suo sanant. RIC.

Stipem ut tollant, ingenia talia quærunt. Supra eadem Instr. dixit : *Dum vitam suam extricare quærunt.* Talia vero jam ævo suo ægyptarum ingenia fuisse testatur auctor libri *de morbo sacro*, qui vulgo fertur, Hippocratis : *Ἀθρόποι βίον θεομένοι πολλὰ καὶ παντοῖα τεκνοῦνται καὶ ποικιλοῦσιν.* RIC.

Ingenia talia quærunt. Sic apud Tertullianum : *ingenium decoris ; ingenia pœnarum ; ingenia artium, etc.* RIC.

Obumbrant populum. Fallunt, objecta nube et umbra, fraudibus. RIC.

De vetustate processit. Ovidius IV, Fast. :

Pro magno teste vetustas
 Creditur, acceptam præce movere fidem. GALL.

Vaticinanti credatur prodenti falsa. Forte hæc transposita fuere : *falsa prodenti.* RIC.

Majestas autem illorum nulla locuta est. Hoc de simulacris gentium Commodianus, ex oraculo Psalmi CXIII : *Os habent et non loquentur.* Majestas illorum,

XVIII. — DE AMMUDATE ET DEO MAGNO.

Diximus jam multa de superstitione nefanda,
 Et tamen exsequimur, ne quid præterisse dicamur.
 Ammudatemque suum cultores more colebant:
 Magnus erat illis, quando fuit aurum in æde.
 Mittebant capita sub numine quasi præsentî.
 Ventum est ad summum, ut Cæsar tolleret aurum:
 Defecit numen, aut fugit, aut transit in ignem.
 Auctor hujus sceleris constat, qui formabat eundem
 Tot viros et magnos seducit false prophetans;
 Et modo reituit qui solebat esse divinus.
 Erumpebant enim voces, quasi mente mutata;
 Tanquam illi deus ligni loqueretur in aurem.
 Dicite nunc ipsi, si non sint numina falsa?
 Ex eo prodigio quot perdidit ille propheta?
 Oblitus est iste prophetare, qui ante solebat.
 Monstra adeo ista ficta sunt per vinivoraces;
 Audacia quorum damnabilis numina fingit.
 Gestabant enim, et aruit tale sigillum:
 Nam et ipse silet, nec ullus de illo prophetat
 Omnino, sed vos ipsos perdere vultis.

XIX. — NEMESIACIS VANIS.

Non ignominium est, virum seduci prudentem,
 Et colere talem, aut Dianam dicere lignum?

COMMENTARIUS.

nempe simulacrorum de quibus est Instructionis titulus, *nulla locuta est*, hoc est, nihil locuta est: nulla fudit oracula. RIG.

DE AMMUDATE. Gratulabor monstranti alium scriptorem, qui hujusce numinis mentionem fecerit. Terminatio Persicam vocem indicat; ut sunt, Mithridates, Orondates, Tiridates, Meherdates. Et est apud Procopium in Persicis ἀμμουδιος, ager hand ignobilis, *δαρὴς μετὸν εἴκοσι σταδίων ἀπεχθών*, ubi castra Persarum adversus Romanos. Et apud Hesychium, *Datis*, nomen imperatoris Persæ: sed hæc quam sunt Inania, si non aliunde confirmantur? RIG.

NEMESIACIS. De Gallis Cybeles, Idæis, Bellonariis, Isiacis et Nemesiacis etiam scripta Gentium profanarum confuse disserunt. Nemesiacum describit Apuleius Mil. viii: « Insit vaticinatione clamosa, conficto mendacio, semetipsum incessere atque criminari, quasi contra fas sanctæ religionis designasset aliquid, et insuper justas pœnas noxii facinoris ipse de suis manibus exposcere. Arrepto denique flagro, etc. » quæ supra de Dindymariis observavimus, ad Instr. xvii. Ubi de fragore quo luxurias ineunt, et furias fingunt: qui fragor et furor etiam Nemesiacorum fuit, ut videre est in estis Apuleianis: « Ab ingressu primo statim absonis ululatibus constrepentes fanatice pervolant, etc. » Propterea Nemesin Catullus deam vehementem esse dixit, epigrammate ad Licinum: *Ne pœnas Nemesis reposcat a te. Est vehemens dea, ledere hanc caveto*. Babrius, apud Suidam: *παρὴν δ' ἡ νεμέσις, ἣ τ' ἀδικ' ἐποπτεύει*. Et alia hujusmodi ibidem in hanc sententiam de scriptoribus antiquis citata. Ammianus Marcellinus lib. xiv: « Hæc, et hujusmodi quidem innumerabilia ultrix facinorum impiorum, bonorumque præmiatrix operatur Adrastia; quam vocabulo duplici etiam Nemesin appellamus, etc. » Hanc denique Apul., lib. de Mundo, *Necessitatem* esse dicit ultionis ineffugibilem. RIG.

Non ignominium est. Isidorus lib. iv, cap. ult., ubi de pœnis, quæ sunt legibus constitutæ, *Ignominium et infamium*. RIG.

Sibi viscera pascit. Apuleius: *Morsibus suos incur-sant musculos, brachia dissecant*. RIG. — Omnino la-

A *Mane ebrio, crudo, perituro creditis viro;*
Ex arte qui fecte loquitur quid illi videtur:
Severe dum agit, sibi viscera pascit.
Incopriat cives unus detestabilis omnes.
Adplicuitque sibi, simili collegio facto,
Cum quibus historiam fingit, ut deum adornet.
Ipse sibi nescit divinare, cæteris audet.
Succollat, quando libet, eum, et quando deponi.
Vertitur a se rotans cum ligno bifurci;
Ac si putes illum afflatum numine ligni.
Non deos vos colitis quos ipsi false prophetant;
Ipsos sacerdotes colitis, in vano timentes.
Sed si corde viges, fuge jam sacraria mortis.

XX. — TITANES.

Titanas vobis Tutanos dicitis esse.
 B *Immites tacitos sub culmine vestro rogatis.*
Tot lares, ædiculas, simulacra ficta Titano.
Adoratis enim stulti malo leto defunctos;
Non legem ipsorum legentes: non ipsi loquuntur.
Et deos audetis æramine dicere fusos.
Solveritis eos magis in vascula vobis.

XXI. — MONTESIANIS.

Montes et deos dicitis: dominantur in auro.
 Obscurati malo, aliena mente juvantes.

pæus est Rigaltius. Vult enim Commodianus, Nemesiacum dum *severe* agit, seu flagris et gladio corpus lacerat, victum sibi quærere. Hinc Instr. xvii, v. 215:

Dum furias fingere quærunt,
 Aut cum dorsa sua allidunt spurca bipeenne...
 Obumbrant populum simplicem, perituri ni credant.

Apuleius, *Metam.*, lib. vii, pag. 475: « *Ubi tandem fatigati vel certe suo laniatu satiati, pausam carnificinæ dedere; stipes areas, immo vero et argenteas, multis certatim offerentibus, sinu recepere patulo, etc.* » DAVIS.

Incopriat cives. Conviciis, opprobriis conspurcat, et quasi stercore conspergit. Glos. Isidori a Vulcanio editæ: *Scurra, qui incopriatur. Scurrula, qui incopriat*. Scurras dictos fuisse Græco vocabulo κοπρίος, jam pridem ex Dione et Svetonio viri eruditissimi docuere. Suidas; *κοπρίος ἀνὴρ ὡς ἀπὸ δαρῶν, λέγει δὲ τὸν κοπρόλογον*. In apographo legitur *incopriat*. RIG.

Vertitur a se rotans. Plausus ille artificis ligni decussatim bifurci rotat sese, ut imperita plebecula corruptum a numine existimet, caducaria passione, subita ruina, vertigine ut ratione divina, axe divino circumactum. At nasuti rident impostoreni, et inclamant: *Quære peregrinum, et, Tollat te qui non novit*. RIG.

Cum ligno bifurci. Agrimensores terminum dixere bifurcium, unguulam bifurcam. RIG.

Titanas vobis Tutanos. « Titanas Mauri pro regibus colunt. » Arnob., lib. i.

Immites, tacitos sub culmine vestro rogatis. Tot lares. Exempla an. ms.: *Aut mutas, tacitas; a quo nimium recessit Rigaltius*. Forsan leg. *Ita METÆ TACITÆ sub culmine vestro rogatis. Tot lares*: nam Lares, Mutæ deæ filii. Lactantius *Div. Inst.* i, 20. *Hanc (Mutam) esse dicunt, ex qua sicut nati Lares*. Vide sis Ovid., *Fast.*, ii, 572, 583, seqq. Statim vero legendum *ædiculæ*: quod Latini sermonis ratio demonstrat.

DAVIS.

Solveritis eos magis. Utillus æramina illa conflata, et colliquefacta dissolveritis, unde fiant *urceoli, pelles, sartago, patellæ*. Juvenalis, sat. x, 64. RIG.

Montes et deos dicitis. In apographo legitur, *Montes ses deos dicitis*, quod accedere videtur ad deos Non

Nam, si purus animus et mens serena maneret,
Tu tibi de illis ipsi disputare deberes.
Excordaris homo, si putas, ut ipsi te salvent.
Seu regant, seu minuant. Si quid tu sani requiris,
Justitiam legis quære magis: illa salutis
Auxilium portat, et fieri dicit æternum.
Nam quod in vanis sequeris, per tempora gaudet.
In brevi lætaris, et postmodum plangis in imis.
Subtrahe te illis, si vis resurgere cum Christo.

XXII. — HEBETUDO SÆCULI.

Heu doleo, cives, sic vos hebetari de mundo!
Excurrit alius ad sortes, aves aspicit alter,
Balantum cruore fuso, manus inspicit alter,
Et cupit audire responsa vana credulus.
Tot duces, et reges ubi sunt consulti de vita,
Vel portenta sua scisse quid profuit illis?
Discite quæso bonum, cives, simulacra cavete:
Omnipotentis enim in lege quærite cuncti.
Sic ipsi complacuit Domino dominorum in altis,
Ad probationem nostram dæmonas in mundo vagari

A Et tamen ex alia parte mandata præmisit
Cælestes fieri qui relinquunt aras eorum.
Unde non hoc curo disputare parvo libello:
Lex docet, in medio ciet, Consulite pro vobis.
In duas intrastis vias, condicite rectam.

XXIII. — DE UBIQUE PARATIS.

Dum ventri servis, innocentem esse te dicis,
Et quasi communis facis te ubique paratum.
Væ tibi stulte homo, mortem circumspicis ipse.
Barbaro de more sine lege vivere quæris;
Ipse tibi hymnificas etiam insinere de verbo,
Qui simplicem fingis: simpliciter vivo cum isto.
Vivere te credis, dum ventrem cupis implere.
Exiguus tua in domo residere prave;
B Paratus ad epulas, et refugiscere præcepta.
Aut quia discredis Deum judicare defunctos;
Rectorem cæli facis te inepte pro illo.
Aspicias ad ventrem, quasi tu sis providus illi.
Tu modo profanus, modo sanctus esse videris.

COMMENTARIUS.

tenses: quorum mentio sit inscrip. quadam apud Gruterum pag. xxi, 3, ubi legimus ex deorum Montensium præcepto positam fuisse aram Jovi Fulgeratori. Nihilominus tamen scribendum hic esse arbitramur, *Montes et deos dicitis*; ut Montesiani Commodiano sint, qui numina quædam in Montibus esse crederent. Ideoque ait: *dominentur in auro Obscurati malo*; avaritiam damnans eorum, qui felicitatis humanæ summam ponebant in nummis et auri congerie: quod est malorum omnium irritamentum. Isti, inquit, dii dominentur in auro obscurati malo; quasi describat deos illos Manes Metallorum custodes sub obscuris et intimis montium cavis, invidentes mortalibus, nimium cupidis thesaurorum: qui nempe dii si forte prosint suffodientibus montium latebras avariis, prosunt inviti, tanquam nolentes, et aliena mente; hoc est, animo prorsus alieno sic juvenes, ut dici non debeant dedisse, quod nisi rapina non tollitur: nimirum expugnatione ac ruina non montis, multo igne, aceto multo suffossi ruptique. Plinius, Hist. nat. xxxiii, principio libri: « Persequimur omnes telluris fibras, videmusque excavatos montes, mirantes delibescere aliquando, aut intremiscere illam: ceu vero non hoc etiam exemplum indignationis sacræ parentis exprimi possit. Imus in viscera ejus, et in sede Manium opes quærimus. Illa nos ad inferos agunt, quæ occultavit atque demersit. Ulinamque posset e vita in totum abdicari aurum; sacra fames, ut celeberrimi auctores dixerunt, proscissum conviciis ab optimis quibusque, et ad perniciem vitæ repperit. » Et cap. iv. « Opem vicerit gigantum. Et paulo post: Relinquantur itaque fornices crebri montibus sustinendis. Occursant silices: hos igni et aceto rumpunt. » Et post alia quædam: « Manes trahuntur ad homines, ut vitium importent. » Ric.

Nam quod in vanis sequeris, per tempora gaudet. Leg. *Nam quod inane sequeris, per tempora caudes.* Commodianus Instr. II, v. 12:

Nolite, inquit, adorare deos inanes,

Lactantius Div. Inst., II, 4. *Gestio enim convictis inanis (alii codd. Manibus) — singularis Dei adserere majestatem.* DAVIS.

Manus inspicit alter. Legendum crediderim:

Balantum cruore fuso, manes elicit alter.

Nam bestiarum sanguinem mortuis evocandis adhibebant, ut patet ex Homero *Odys.* A. 36, et Isidoro

Origin., lib. viii, cap. ix, ne plures memorem. Immo nonnumquam humano cruore non abstinebant. Vide Janum Bronkhusium ad *Tibulli* l. i. Eleg. II, 45. DAVIS.

Tot duces et reges ubi sunt consulti de vita. Hujusce artis astronomicæ professor Julius Firmicus lib. II, cap. ultimo, per adulationis aulicæ prudentiam disciplinæ suæ prævaricator esse maluit, quam periclitari quid etiam circa regnum sive imperatorum generis valerent. « Cave, inquit, ne quando de statu reipublicæ, vel de vita Romani imperatoris aliquid interroganti respondeas. Non enim oportet, nec licet, ut de statu reipublicæ aliquid nefaria curiositate discamus. Sed nec aliquis Mathematicus verum aliquid de fato imperatoris definire potuit. Solus enim imperator stellarum non subjacet cursibus: et solus est, in cuius fato stellæ decernendi non habent potestatem, etc. » Ric.

Portenta sua scisse. Quibus de se aliquid significatur ac præmonstratur. Glossæ veteres: *Portendit, σημαίνει διά τέρως.*

Dæmonas in mundo vagari. Baluzius ad Cyprianum de *Idolor. vanit.* pag. 571. edit. Paris. 1726. testatur, in veteri codice S. Albini Andegavensis legi *dæmones in mundo vagi.* Ita ipsemet Commodianus Instr. III, v. 36:

Unde modo vagi subvertunt corpora multa.

In duas intrastis vias. De duabus viis multa collegunt II. Menardus et J. B. Cotelerius ad *Barnabæ* epist. c. xviii. In sequentibus leg. *CONDISCITE rectam.* DAVIS.

Et quasi communis. Ambiguum est in apographo, *communis* legi debeat, an *comis.* *Communem animum et levem.* dixit. Terentius. Ric.

Barbaro de more. Barbaros mores nuncupat, ritus ac religiones Gentium minime Christianarum, sæculi ritus, non Ecclesiæ. Ric.

Ipse tibi hymnificas. In apographo legitur, *hymnificis* quasi alludat Commodianus ad hinnitum jumentum. Et Græca phrasi dixerit, *Ipse tibi hinnificas incinere.* Ipse tamen Instructione LX. dicit *chorum hymnificatum*, pro Ecclesiæ quæ delectari solet hymnis et laudibus Dei ac Domini nostri. Latina versio *Esaiæ*, x, 30: *Hinni voce tua filia Gallim.* Ric.

Exiguus tua in domo. Domi tuæ exilis et præpareus. *Paratus ad epulas.* Potentiorum: etiam ubi apponuntur idolothya. Ric.

Et refugiscere præcepta. Christi Domini, sive disciplinæ Ecclesiasticæ, et christianæ caritatis agapas. Ric.

In supplicem prodis dei, sub aspectu tyranni.
Senties in fatis cujus modo lege juvaris.

XXIV. — INTER UTRUMQUE VIVENTIBUS.

Inter utrumque putans dubie vivendo cavere,
Nudatus a lege, decrepitu luxu præcedis.
Tot vane prospicis, quid quæris iniqua?
Et quidquid egisti istinc remanere defuncto,
Respice tu stulte: non eras, et ecce videris.
Unde processisti nescis, nec unde nutritis;
Tu Deum excelsum fugis tuæ vitæ benignum,
Rectoremque tuum, qui te magis vivere vellet:
Vertis te in faciem et dorsum deo remittis:
Mergis te in tenebras, dum putas te in luce morari.
Quid in synagoga decurris ad pharisæos,
Ut tibi misericors fiat, quem denegas ultro?
Exis inde foris, iterum tu sana requiris.
Vis inter utrumque vivere, sed inde peribis.
Insuper et dicis: Quis est qui a morte redemit?
Ut credamus ei, quoniam tibi pœnæ aguntur,
Eia non sic, ut putas esse, maligne.
Nam illi prodest post funera, recte qui vixit.
Tu tamen mox moriens duceris in loco maligno:
In Christo credentes autem in loco benigno:
Blanditurque quibus hæret amœnitas illa.
Vobis autem dubiis, in vos sine corpore pœna,
Suscitat in fratrem tortoris ordo clamare.

XXV. — QUI TIMENT, ET NON CREDENT.

Quamdiu, stulte homo, Christum agnoscere non vis?

A Vitas agrum pinguem, et sterili semina jactas.
In sylva manere quæris, ubi latro moratur.
Tu dicis, et ego Dei sum; et foras oberras.
Ingredere jam nunc toties invitatus in aulam.
Matura jam messis, tempus totidemque paratum.
Ecce modo mete: quid? non te pœnitet? inde
Nunc, si non habes, collige: vindemia vina.
Tempus adest vitæ credendi tempore mortis.
Est Dei lex prima fundamentum posteræ legis.
Te quidem signabat crediturum in lege secunda,
Nec minæ ex ipso, sed ex ipsa tibi potentes:
Obstupe jam factus, jura te credere Christo;
Nam testamentum vetus de illo proclamant.
Credere enim opus est tantum in ipso defuncto,
Resurgere posse, vivere tempore toto.
B Ergo si quis ea discredis esse futura,
Dummodo vincetur reus in morte secunda,
Eventura canam paucis in isto libello.
Nam cognosci potest, ubi sit spes anteponenda.
Tamen vos adhortor quantocius credere Christo.

XXVI. — REPUGNANTIBUS ADVERSUS LEGEM CHRISTI DEI
VIVI.

Respis infelix bonum disciplinæ cælestis,
Et ruis in mortem, dum vis sine freno vagari.
Perdunt te luxuria et brevia gaudia mundi:
Unde sub inferno cruciaberis tempore toto.
Gaudia sunt vana quibus oblectaris inepte.
Non illa te reddunt hominem fuisse defunctum?

COMMENTARIUS.

In supplicem prodis dei. Hoc est, Christo supplicas, C
adgeniculatus simulacro Jovis. RIC.

Sub aspectu tyranni. Tyrannum dicit. Cæsarem non
Christianum: simulacrum Jovis, diabolum. RIC.

Nudatus a Lege. Viduus operibus indictis lege Christi-
ana. RIC.

Præcedis. Præcessisse dicuntur Christiani, qui sunt
in ecclesiæ pace dimissi ad Dominum. RIC. Leg. pro-
cedis. DAVIS.

Quid in syn. decurris ad Pharisæos. In apographo
legitur: decurris sæpe bifarios. RIC.

Duceris in loco maligno. Ad male Christianum: du-
ceris, inquit, in loco maligno. Ad vere Christianum:
duceris in loco benigno. Extra hosce duos ordines sanctus
Ephrem Syrus, ævo Commodiani proximus, ab
Hieronymo, libro de Scriptoribus Ecclesiasticis, lau-
datus, alium non esse medium ordinem docet. Deinde
ait: « Loquor autem de altero quidem superno, altero
vero inferno, inter quos medians est varietas
differentiæ retributionum. » Idem paulo post: Effugere
gehennam, hoc ipsum est regnum cælorum ingredi:
quemadmodum et eo excidere, est gehennam intro-
ire. » Hæc sunt a Gerardo Vossio de Græcis non-
dum editis Latine versa; atque ut ipse Vossius
editione sua censuit, neutiquam Purgatorio præjudi-
cant. Tertullianus ad Animam: « Affirmamus te ma-
nere post vitæ disputationem, et expectare diem
iudicii, proque meritis aut cruciatui destinari aut re-
frigerio: utroque sempiterno. » RIC.

Quibus hæret amœnitas illa. Amœnitatem intelligit
Millenariorum. RIC.

In vos sine corpore pœna. Ignis æternus, qui etiam
animas torret, exutas corpore. RIC.

Suscitat in fratrem clamare. Per fratrem, intelligit
fidelem, Christianum. Suscitatur in fratrem clamare, hoc
est, advocare fratris auxilium, sicuti faciebat dives

ille purpuratus clamans ad Lazarum, ut intingeret
extremum digiti sui in aquam. Lucæ, xvi. 24. RIC.

Tortoris ordo. Tentatoris, diaboli, exprobandi
damnato causam suæ damnationis; ut hanc etiam
adjuvati damnati supplicio contumeliam. RIC.

Ingredere jam nunc toties invitatus. Instructione
xxxiii: Intrate stabiles Silvestri ad præsepe pastoris
RIC.

Tempus totidemque paratum. Totidem pro etiam,
consimiliter, ut supra. RIC.

Est Dei lex prima. Vetus testamentum præ se tulit
umbras et sacramenta sive mysteria Novi. RIC.

Nec minæ ex ipso. Deo, scilicet. Nam te salvum
fieri vult Deus. Ideoque posita lege monstravit tibi
viam salutis: quam si pravitate tua derelinquas, jam
ipsa tibi via comminatur exitium. RIC.

Obstupe jam factus. Varro in libris de Re rust. dixit:
Excande me fecerunt, et Consue quoque faciunt et Per-
ferue ita fit. Ennius autem dixerat — Saxo cere commi-
nuam brum. RIC.

Vincetur reus. Convincetur.

In morte secunda. Post corporis mortem, anima
mortis æternæ pœnis addicta. Apoc., ii: Qui vicerit,
non lædetur a morte secunda. Tertullianus libro de Fuga
in persec. In stagno sulphuris et ignis, quod est mors
secunda. RIC.

Disciplinæ cælestis. Divinæ, Christianæ. RIC.

Non illa te reddunt hominem fuisse def. Cogitatio mor-
tis non te reddit tibi? non te revocat ad temetipsum?
ad mentem sanam? Fortean vero legendum, Terrebunt.
Non te illa terrebunt cogitatio, adfore tempus, vel intra
paucos dies futurum te in flatu hominis defuncti,
cujus anima corripietur a demone crucianda? RIC.

Seu levis invadit. Omnino scribendum, seu LEVIS
invadit, morbus scilicet. DAVIS.

Anni te non possunt jam triginta reddere doctum? A
 Nescius si primum errasti, respice canum.
 Tu putas nunc vitam istic perfrui lætam
 Injuras inter: ibi sunt damna tuorum,
 Bella, vel infandæ fraudes, cum sanguine furta,
 Ulceribus corpus vexatur, gemiturque ploratur,
 Seu leves invadit, aut longo morbo teneris,
 Aut natis orbaris, aut perdita conjuge desles.
 Deseritur totum: heu! ruunt dignitates ab alto,
 Vitiis, pauperie, dupliciter certe, si languis:
 Et dicis vitam, ubi vitrea vita mortalis?
 Respice jam tandem hoc tempus irritum esse:
 Sed in futuro tibi spes est sine dolo vivendi.
 Vivere volebant utique parvuli rapti,
 Sed vita privati juvenes senescere forte,
 Lætios dies, perfruique ipsi parabant;
 Et tamen inviti reponimus omnia mundo.
 Gens et ego fui perversa mente moratus,
 Et vitam istius sæculi veram esse putabam;
 Mortemque similiter sicut vos judicabam adesse;
 Cum semel exisset, animum periisse defunctum.
 Hæc autem sic non sunt, sed conditor orbis et auctor
 Requisivit enim fratrem a fratre preemptum.
 Impie dic, inquit, Ubinam frater? ille negavit.
 Sanguis enim fratris ad me proclamavit in altum.
 Torqueris, video, ubi nil sentire putabas:
 Ille autem vivit, et loca dextera tenet;
 Delicias fruitur, quas tu perdidisti, nefande;
 Et cum revocasti sæculum; et ille prægressus,
 Immortalis erit; nam tu sub tartara planges.
 Vivit certe Deus, qui defunctos vivere fecit;
 Innocuisque bonis ut reddat præmia digna:
 Vesanis autem et impiis tartara sæva.
 Incipe sentire judicia Dei, seducte.

XXVII. — STULTE NON PERMORERIS DEO.
 Stulte, non permoreris, nec mortuus effugis Altum.
 Tu licet disponas nihil te sentire defunctum,
 Vinceris insipiens: vivit Deus conditor orbis,
 Legitima cujus clamant valere defunctos.
 Tu autem dum præceps sine Deo vivere quæris,
 Extinctum in fatiis judicas, et fatale credis.
 Non ita disposuit, ut tu putas, Deus æternus,
 Oblivitos esse mortuos de gesto priore.
 Nunc nobis imperitans fecit receptacula mortis;
 Post cineres autem nostros videbimus illa.
 Exuere stulte, qui putas per funera ut non sis;
 Rectorem dominumque tuum nil posse fecisti:
 Mors autem in vacuum non est, si corde retractes.
 Optandum noscas: nam sero senties illum.
 B Rector eras carnis; non te certe caro regebat.
 Exemptus ab illa, reconditur illa, tu horsum:
 Recte mortalis homo separatur a carne:
 Idcirco non poterunt oculi mortales æquare.
 Sic habet abyssus noster de Dei secreto.
 Da nunc ergo Deo, fragilis dum moreris, honorem:
 Et crede quod Christus vivum te de mortuo reddet.
 Omnipotenti laudes in Ecclesia reddere debes.

XXVIII. — JUSTI RESURGUNT.

Justitia et bonitas, pax et patientia vera
 Vivere post fata faciunt, et cura de actu.
 Subdola mens autem, noxia, perfida, prava,
 Tollit se in partes, et fera morte moratur.
 C Impie, nunc audi, quid per malefacta lucraris;
 Respice terrenos judices, in corpore qui nunc
 Excruciant pœnis diros: aut ferro parantur
 Supplicia meritis, aut longo carcere flere.
 Ultime tu speras Deum irridere cœlestem,
 Rectoremque poli, per quem sunt omnia facta?

COMMENTARIUS.

Dupliciter certe si languis. Si langues, si languore aliquo diuturno consumeris; atque ut supra dixit si longo morbo teneris. Unde illud: *Genus esse misericordis, cito occidi.* RIC.

Vitrea vita. Quod de fortuna dixit vetus scriptor, hoc de vita humana verissime dicatur: *Vita nostra vitrea est: tunc quum splendent, frangitur.* RIC.

Lætios dies. Lætitiæ, Lætiosos, Lætos. Valde mihi suspecta est istius vocabuli, formatura, nec pronuntiarum quidquam potest, nisi inspecto codice antiquo. Vetus Interpres Latinus Epistolæ, quæ dicitur Barnabæ, *τὸ ἡπόρουν ἡν* vertit *lætationem*. In edit. Paris. prave legitur: *legationes.* RIC.

Ille negavit. Etenim respondit: *nescio.* Negavit scire se, quod certissime sciebat; nam ipse recens adhuc erat a fratris nece; atque hoc mentitus Deo in quem non cadit ignorantia, impudentissime negavit Deum; et sacrilego mendacio, Dei scientiam suffurari, et quasi occidere conatus est: optavit eripi Deo divinitatem, *τὸ Θεῖον.* RIC.

Et cum revoc. sæculum. Repugnans adversus legem Christi, revocasti sæculum, revocasti diabolium, cui renuntiaveras. RIC.

NON PERMORERIS DEO. Non sic moreris, ut vel mortuus, effugias Dei manus: ut jam in defunctum Deus non habeat quid faciat. RIC.

Vinceris insipiens. Etiam invitus insipientiæ teneris. RIC.

Legitima cujus clamant. Legitima dicit leges et mandata Christi: disciplina ex fide custodita. RIC.

Valere defunctos. Vocatos scilicet ad vitam æternam.

D *Extinctum in fatiis.* Extinctionem, mortem. DAVIS.

Oblivitos esse mortuos. Oblivioni tradita esse, quæ defunctus quisque gessit olim, dum viveret in corpore.

Exuere stulte qui putas. Qui te per mortem sic exui putas, ut jam sis nullus, nec amplius tui superstit quidquam.

Optandum noscas. Illum videlicet Deum Patrem ac Dominum nostrum. RICALTUS.

Reconditur illa. Sepulcro.

Tu. Anima tua; principallissima pars tui. RIC.

Horsum. Horsum se capessit. IB.

Non poterunt æquari. Divinis.

Cura de actu. Supra dixit: *De gesto priore.*

Excruciant pœnis diros. Sic de ipso Christo, Instruct. 36, *per crucem diris.* Glossæ veteres: *Dirus* Θεοχολώτος, δεινός *Diritas*, δεινότης. Alia Glossæ: *δεινός*, *Malitiosus, iniquus, sævus, trux, acerbus, atrox.*

Grassaris, insanis, detractas nunc et Dei nomen ;
Unde non effugies : pœnas per factaque ponet.
Nunc volo sis cautus, ne venias ignis in æstum.
Trade te jam Christo, ut te benefacta sequantur.

XXIX. — DIVITI INCREDULO MALO.

Differes, dives, nimium tua cuncta videndo
Insatiabiliter, quibus adhuc adhærere quæris.
Vivere post ista, dicis, non spero defunctus.
Ingrate summo Deo, qui sic Deum iudicas esse ;
Te qui nesciente protulit, deinde nutritiv :
Ipse prata tua gubernat, vineas ipse,
Ipse gregem pecorum, et quidquid possides ipse.
Nec istis attendis, aut tu regis omnia forte.
Cœlum hoc et terram et maria salsa qui fecit,
Reddere decrevit nos ipsos in aureo sæclo ;
Et modo si credis, vivitur in Dei secreto.
Disce Deum, stulte, qui vult te immortalē adesse,
Ut gratias illi referas in agone perennes.
Lex docet ipsius, sed quia vagari tu quæris,
Omnia discredis, et inde in tartaros ibis :
Mox animam reddis, ducersis quo te pœnitent esse.
Adluitur ibi pœna spiritalis æterna ;
Lugia sunt semper, nec permoreris in illa,
Omnipotentem Deum jam nunc ibi sero proclamans.

XXX. — DIVITES HUMILES ESTOTE.

Disce, moriture, bonum te ostendere cunctis.
In medio populi quid te facis alterum esse ?
Vadis ubi nescis, et inscius inde recedis.
Impie tractas, cum ipso corpore sitis
Tu semper divitias : nimium te tollis in altum,
Et typhum ducis, nec respicis pauperes ultro.
Subditos nunc vobis, nec parentes pascitis ipsos.
Heu miseri ! fugiant longius mediocres a vobis.

δεινοποίηω, acerbo, inacerbo. Et alibi : Θεογαλώτος dei-
ratus, ms. deo iratus. Et apud Festum : Dirus dei ira-
natus. Juvenalis, dis ille iratus genitus. RIC.

Te qui nesciente protulit. Leg. Te qui nescientem
protulit. DAVIS.

In aureo sæclo. In aurea Jerusalem : illo scilicet
millenario inoffensa felicitatis curriculo. RIC.

In Dei secreto. Supra dixit : Sic habet abyssus nos-
ter de Dei secreto. RIC.

Lugia sunt semper. Fletus et stridor dentium. RIC.

Pauper, εὐρήκα, clamat. In apographo : Vixit et
extinxi pauper Ebraea clamor. Emendatio præclara
Vixit, et extinxi. Pauper εὐρήκα clamat. Ait Commo-
dianus versu præcedenti : Heu miseri ! fugiant longius
mediocres a vobis : divitibus, scilicet. Deinde divitem
inducit obloquentem in funere pauperis, quasi dum
viveret importuni, ac nimium instantis : abegi tan-
dem magnam a me molestiam : Vixit putidus ille
Lazarus. Exinxi miserum. Tum de pauperis anima
corpore exuta, et jam in cœlum assumpta. Pauper,
inquit Commodianus, εὐρήκα clamat ; quod est : In-
veni quod optaveram, quod petieram a Domino : Te-
neo viam qua itur in cœlum. Sic autem in ipsa lapi-
datione Stephanus : Video cœlos apertos, etc. RIC.

Furiis Charybdis. Angelis satanæ in inferni voragine,
ubi non est substantia, sed inenutabile profundum.
RIC.

Operasti. Hoc est, operatus est. Αχαικῶς, vel si
mavis barbare. Simili licentia dixit instr. xxxi, v.

A Vixit : et, extinxi. Pauper, εὐρήκα, clamat.
Mox furiis ageris cum pereas ipse, Charybdis.
Indisciplinati sic vos divites estis.
Legem datis istis, non vobis paratis ipsis.
Exue te dives tantis malis, Deo perversus,
Subveniat utique tibi quod nunc operasti, si forte.
Estote comes numinis, dum tempus habetis,
Sicut ulmus amat vitem, sic ipsi pusillos.
Terribilem legem malis, bonis æque benignam
Observa nunc sterilis, subtutus in prosperis esto :
Tollite corda fraudis divites, et sumite pacis.
Et spectate malum vestrum. Benefacitis ? Adsum

XXXI. — JUDICIBUS.

Intuite dicta Salomonis, iudices omnes.
B Uno verbo suo qualiter vos ille detractat.
Dona quam et xenia corrumpunt iudices : inde
Inde jus sequitur : datores semper amatis ;
Cumque erit causa, victoriam tollit iniqua.
Innocens sic ego sum, nec vos incuso pusillus,
Blasphemium tollit Salomon quia aperte.
Vobis autem Deus est venter et præmia jura.
Suggestit hoc Paulus apostolus, non ego duplex.

XXXII. — SIBI PLACENTIBUS.

Si locus aut tempus favet, aut persona provexit ;
Judex esto novus : quid nunc extolleris inde ?
Blasphemias indocilis, de cujus præstantia vivis,
In fragilitate tanta non respicis unquam.
Per gradus et lucra avidus fortunæ præsumis ;
Lex tibi non ulla est, nec te in prosperitate dinoscis.
Auro licet censeantur, bacchent aulica semper ;
C Cruciarium Domini si non adorasti, peristi.
Et locus et tempus et persona tibi donatur
Nunc, si tamen credis : sin autem, pro eo timebis.

COMMENTARIUS.

466 : Intuite dicta Salomonis. Iterum instr. xxxix,
v. 481 : Bacchent aulica semper. DAVIS.

Observa nunc sterilis. De sterilibus christianis di-
citur in tr. lv. RIC.

Benefacitis ? Adsum. Hoc ex persona Dei miseri-
cordiam offerentis, et resipiscenti gratiam atque auxi-
lium præsentissimum suggerentis, se ipsum videlicet
omnimodæ felicitatis auctorem. RIC.

D Dona quam et xenia corrumpunt iudices. Respicit,
ut quidem credo, ad Eccle., iii, 16. In quem locum
sic Hieronymus, t. v, p. 10, edit. Victor. : « Mani-
festus sensus est, sed nubilo interpretationis obvol-
vitur. Sub sole, inquit, isto veritatem et iudicium
exquisivi : et vidi etiam inter iudicum ipsa subsellia,
non veritatem valere, sed munera. » Vide psal. lxxxii,
2. DAVIS.

Victoriam tollit iniqua. In apographo legitur, victo-
ria tollit iniquam. RIC.

Blasphemium tollit Salomon. Sic in apographo legi-
tur, ut supra, ignominium et infamium, instr. xix, 10.
Deus est venter. In animo habuit Commodianus
Philipp., iii, 19. DAVIS.

Judex esto novus. Novum magistratum adeptus.
De cujus præstantia. Dei, qui tanta tibi tam liberali
manu præstat. RIC.

Cruciarium Domini. Sic legitur in apographo : Cru-
ciatum Domini, crucem Christi, Christum crucifixum.
Τὸν μέγαν ἐκείνον τὸν ἐν τῇ παλαιστίνῃ ἀνασταλοπισθέντα.
Pro cruciario, Græci dixerunt Martyrium : quo nomine

Tempera te Christo; et cervicem illi depone.
Isti honor remanet et tota fiducia rerum.
Blanditur quando tibi tempus, cautior esto.
Ultima fatorum non providens quæ te oportet,
Sine Christo reviviscere non potes unquam.

XXXIII. — GENTILIBUS.

Gens sine pastore ferox, jam noli vagare.
Et ego qui moneo idem fui, nescius, errans.
Nunc ideo Domini figuram sumite vestri:
Tollite corda fera et exasperata sursum:
Intrate stabiles Silvestri ad præsepe pastoris,
Latronibus tuti sub regia tecta manentes.
In sylva lupi sunt; ideo refugite sub antro.
Bellaris insanis, nec respicis ubi moraris.
Uni crede Deo, uti mortuus vivere possis;
Surgas et in regno cum fiet resurrectio justis.

XXXIV. — ITEM GENTILIBUS IGNARIS.

Indomita cervix respuit jugum ferre laboris;

A Tunc juvat in campis crassis satiari siliquis:
Et tamen invita domatur utilis equa,
Minuiturque ferox esse, primum dedomata.
Gens, homo, tu frater, noli pecus esse ferinum,
Erue te tandem, et tecum ipse retracta;
Non utique pecus, nec bestia es, sed homo natus;
Tu te ipse doma sapiens, et intra sub arma,
Idola qui sequeris, nihil nisi vanitas ævi:
Levia vos corda perdunt pœne liberatos.
Ibi aurum, vestes, argentum ulnis refertur:
Bellatur ibi, dein cantatur pro psalmis Amor.
Vitam esse putas, ubi ludis, aut prospicis ista?
Sortiris, ignare, extincta, aurea quæris:
Inde non effugies pestem, licet ipse divinus.
Gratiam quam misit Dominus in terra legendam,
B Non requiris eam, sed sic quasi bestius errans.
Aurea præfata venient tibi sæcla, si credis,

COMMENTARIUS.

vocitatem fuisse basilicam, a Constantino Cæsare magnifice exultam, narrat Eucherius episcopus lugdunensis libello *de Urbis Hierosolymitanæ situ*. Ex eo vero in Vaticana libello doctissimus Jac. Sirmondus observavit alteram quoque basilicam ejusdem Constantini erectam fuisse, appellatamque proprio nomine: *Anastasin*. Hanc certe latini scriptores eo jure nuncupaverint resurrectionem, quo jure græci crucem dixere martyrium, basilicæ illius nomen, cujus præcipue mentionem fecit Eucherius. Porro vocabulum illud, *ἀναστάσιον*, pro ipsa fidelium resurrectione, Commodianus noster ad sua latina transtulit, instr. XLIII. Nemo tamen idcirco basilicæ quoque nomen fuisse negaverit. Sed nummum sub Constantino cusum, cujus pars anterior exhibet viri, absque nomine ullo, vultum; posterior vero, templi inter duos milites structuram: Christi Domini effigiem præferre, non alio magis argumento probabitur, quam quod Christus ipse dixerit, destructurum se templum hoc, se ipsum demonstrans, et triduo post reparaturum; hoc est, se quoque ipsum resurrecturum, significans. Absque illo certe significato, adversus eos qui forte vultum illum esse negaverint Christi, multo levioribus aget conjecturis, qui contradicet. Jam si veram illic esse Christi effigiem, per que annos trecentos servatam fuisse archetypi fidem credimus, cur tandem premitur res tanto studio cultuque christianis omnibus conspicienda? cur autem apud illos tandem latuit, qui tum formosum sibi depingi Christum voluit? Etenim Sirmondus qui nummum vidit, hoc tantum ait, faciem esse vividam et gravem. Austeram alicubi dixi, ut sic quam minime derogarem traditionibus patrum, primo illo Christi sæculo proximorum, quibus nec pudori fuit neque fraudi, neque item odio, τὸ δύσειδες, τὸ αἰείδες, τὸ εὐτέλης καὶ τὸν ὄφιν αἰσχρῆν. Ric.

Tempera te Christo. Obtempera Christo: Compone vitam tuam ad Christi leges, secundum mandata Christi. Ric.

GENTILIBUS. Omnibus quidem; sed iis præsertim, qui adhuc per Italiam passim et Romæ sæviebant in christianos, aut Christi nomen sive disciplinam odebant ac deridebant. Ric.

Domini figuram sumite vestri. Induite Christum Dominum. Paul. ad Rom., xii, 14, et ad Galat., iii, 27: *In baptismo Christum induistis.* Sumite figuram, characterem Christi. Hoc est: Servate mandata et præcepta. Ipse Christus. Matth., xi, 29: *Discite a me, quia mitis sum et humilis corde.* Unde subjungit Commodianus: *Tollite corda fera.* Ric.

Tollite corda sursum. Alludit ad solemnem formulam, *Sursum corda.* Ric.

Intrate stabiles. In apographo: *Intrate stabilis silvestri ad præsepia tauri.* In promptu fuit emendatio: *intrate sylvestri ad præsepe pastoris.* Quæ verba ad Ecclesiæ romanæ præstantiam faciunt non mediocriter Ric.

Nimum profecto recessisse videtur Rigaltius ab apographi lectione, quæ ipso teste sic se habet:

C Intrate stabilis silvestri ad præsepia tauri.

Sirmondus apud Fabricium in *Delect. argument.*, p. 229, legebat:

Intrate stabiles vestra ad præsepia tauri.

Quæ magis placet quam Dodwelliana:

Intrate stabula silvestres ad præsepia tauri.

Davisius tamen Dodwello accedit: qui quidem pluribus suam hujus loci emendationem tuetur in dissertatione *de Commodiani ætate* §§ 6 et 9.

Sub regia tecta. In Ecclesia Christi. Sub rege Christo. Ric.

Refugite sub antro. In cryptis Ecclesiæ christianæ. Et fortean alludit ad illud temporis, quo Silvester, ad montem Soractem cum suis clericis delituisse creditur. Ric.

Crassis satiari siliquis. Horatius epistolar. ii. Ep. 1, *vivit siliquis et pane secundo.* Ric.

Domatur utilis equa. Hoc exemplo Philostratus narrat Apollonii fratrem a fratre suo juniore fuisse correctum. *Κακῆνον μὲν ὡσπερ οἱ καταψόντες τοὺς δυσσημοὺς τε καὶ μὴ εὐαγοῦσιν τῶν ἵππων ἐς πείρω ἠγάγε καὶ μετεβόρῳμις τῶν ἀμαρτημάτων.* etc., lib. i, c. 10.

Intra sub arma. In castris christianorum: tias milles Christi: in Ecclesia Christi. Ric. — Hæc locutio non potest id denotare, quod vult Rigaltius. Locus mihi videtur corruptus, quem levi mutatione sic emendarim:

Tu te ipsa doma sapiens, et intra sub antro.

Gentiles tamquam bestias alloquitur, quæ ex silvis in antra sunt compellendæ. Supra instr. xxxiii, v. 496.

In sylva lupi sunt; ideo refugite sub antro. DAVIS.

Bestius. De bestia fecit masculinum *bestius*. Ric. — Leg. *Sed sic, quasi bestius, erras: ut res ipsa docet.* DAVIS.

Aurea præfata. Hic etiam fabulam ingerit Mille-nariorum, sive aureæ et gemmatæ Jerusalem. Ric.

Rursus et incipies immortale vivere semper.
 Illud quoque datur scire quod ante fuisti :
 Subjectum te præbe Deo, qui cuncta gubernat.

XXXV. — DE LIGNO VITÆ ET MORTIS.

Adam protolapsus, ut Dei præcepta vitaret,
 Belias tentator fuit de invidia palmæ ;
 Contulit et nobis seu boni seu mali quod egit,
 Dux nati natiuitatis, morimur indeque per illum :
 Ex divino ipse ut recedens exsul a verbo.
 Finitis sex millibus annis immortales erimus.
 Gustato pomi ligno mors intravit in orbem :
 Hoc ligno mortis generamur vitæ futuræ.
 In ligno pendet vita ferens poma, præcepta.
 Cavete nunc vitalia poma credentes.
 Lex a ligno data est homini primitivo timenda,
 Mors unde provenit neglecta lege primordi :
 Nunc extende manum, et sume de ligno vitali.
 Optima lex Domini sequens de ligno processit.
 Perdita lex prima ; gustat unde licet illi.
 Qui deos adorat vitios, mala gaudia vitæ.
 Respuite gustum ; sufficiet scire quod esset.
 Si vivere vultis, reddite vos legi secundæ.

DE LIGNO VITÆ ET MORTIS. In hac instructione non servatur acrostichis, sed series litterarum alphabeti Sic et infra instr. LX, ubi tamen deest littera X.

Adam protolapsus. Alludit ad protoplastum. RIC.

Belias tentator. Diabolus, bestia pro serpens. Sic instr. LIII : Tu tibi prætereas in beliam parcere noli. RIC. — In testamentis patriarcharum, sibyllinis oraculis et aliis multis veterum scriptis, diabolus βαλιαρ, ut Commodianus belias, dicitur. Sed utraque scribendi ratio prorsus est vitiosa. Verum nomen est belial. Vide Usserium ad c. 11, Epistolæ ad Philippenses Ignatio adscriptæ. DAVIS.

Dux nati natiuitatis. Otiosa jacet vox media, sensumque turbat. Leg. Dux natiuitatis : hoc est, qui primus omnium natus fuit, seu protoplastus. DAVIS.

Cavete nunc vitalia poma credentes. Superiore versu Christum significans dixerat Commodianus : In ligno pendet vita ferens poma, præcepta ; cur ergo jam monet, ut poma vitalia caveamus? Omnino leg. : Capite nunc vitalia poma credentes. Sic mox v. 535 : Nunc extende manum, et sume de ligno vitali. DAVIS.

Lege primordi. Legem primordiale dicit Tertullianus, lib. adv. Jud., c. 2. RIC.

Optima lex Domini sequens. Lex secunda : Novum Testamentum, Evangelium. RIC.

Reddite vos legi secundæ. Sic supra, instr. XXVI. Non illa te reddunt. RIC.

Dæmonum fata. Oracula idolorum, idololatrarum præstigiis. RIC. — Fata quidem, oracula denotare monet Servius ad Æneid., v. 703. Sed de responsis deorum non agit Commodianus. Meo periculo lege : Templorum culturas dæmonum sana vitate. DAVIS.

Xanta Dei lex est. Sancta. Sic Xantones, Santones. Elias Vinetus ad Ausonii epist. XI. RIC.

Zabolicam legem. Sic infra instr. LIX, v. 922 : Cuncta de Zabuli pompa. Et instr. LXVIII : Zacones pro Diacones. Lactantius de Mortib. persecut., c. XVI. Post illas novem gloriosissimas pugnas quibus a te Zabulus victus est, non est ausus ulterius congregi tecum. Alii quoque scriptores ecclesiastici eandem loquendi rationem usurpasse noscuntur : Hilarius in c. 26. Matth. Hieronymus in versione Homiliarum I, III, VI, IX et XI. Origenis in Ezechielem : ut reliquos prætereamus. Cæterum de particula δὴ in ζᾶ æolicum mutata, consulere præstat virorum eruditorum ob-

A Templorum culturas, dæmonum fata vitate
 Vertite vos Christo, et eritis Deo sodales.
 Xanta Dei lex est, quæ mortuos vivere docet.
 Imnum sibi solus Dominus proferre præcepit ;
 Zabolicam legem omnes omnino vitate.

XXXVI. — DE CRUCIS STULTITIA.

De duplici signo dixi, mors unde processit ;
 Et iterum inde procedere vitam frequenter.
 Crux autem stultitia facta est adulteræ genti.
 Rex æternitatis per crucem dirus adumbrat,
 Ut sibi nunc credant, o stulti morte viventis !
 Cain juniorem occidit, nequam repertus :
 Inde Enoch suboles Cainæ nati feruntur.
 Sic gens iniqua increvit mundo, quæ nunquam
 Transmittit animos in Deum : credere crucem
 B Venit in horrorem, et dicunt se vivere recte.
 Lex in ligno fuit prima, et inde secunda.
 Terribilem legem primo, cum pace revenit.
 In prævaricationes vanas elati ruerunt :
 Trajectum clavis Dominum cognoscere nolunt :
 Judicium ejus cum venerit, ibi dignoscent.
 Abel genus autem credit modo Christo benigno.

COMMENTARIUS.

servationes ad Hesychium noviss., edit. v. ζαβάλλειν : sed in primis Dissertationes Huetianas a Tilladeto editas, t. I, p. 95-95. Vide quoque infra Rigaltium ad inscriptionem Instruct. XXXVII. DAVIS.

DE CRUCIS STULTITIA. Aut composito vocabulo legendum, crucistultitia σταυροστροφία ; aut deerit acrostichidi versus.

Crux autem stultitia facta est. Paulus ad Corinth. ἔλλησι μωρία. Hic vero Commodianus universim ad omnes gentes quæ idola colunt, ut per gentem ad alteram significet Cainæam.

Per crucem dirus adumbrat. Ut supra, obumbrant populum simplicem. Cruce sua Christus sapientes sæculi pro stultis et fatuis habuit. Adumbravit eos diritate crucis, tam admiranda divinæ majestatis patris facinora. RIC. — Blasphemie reus est, qui Salvatorem nostrum, dirum vocaverit. Leg. Rex æterni. Dirus adumbrat, ut sibi non credant. Sic Instruct. XXVIII, v. 419. Excruciant pœnis dirus. DAVIS. — Hac posita emendatione, respexerit Commodianus illud, Luc., VIII, 18. Ut videntes non videant, et audientes non intelligant. Confer. et Matth., XIII, 15. Et vide mox infra, v. 577.

Inde Enoch suboles Cainæa. In apographo legitur : Inde Nohel suboles Cananæi. De isto Enoch Eusebius, priore chronicorum libro, quem edidit Scaliger : « Iste Enoch alter est ; non qui transpositus est, ut non moriatur : ille enim filius est Jareth septimus ab Adam. » RIC. — Vid. Genes., IV, 17. Hunc Ενώσον vocat Josephus, Antiqq., I, I, c. III. Et ita sane nonnulla LXX viralis Interpretationis exemplaria. DAVIS.

Cum pace revenit. Qui sit horum verborum sensus, equidem non video. Fortean legendum : Et inde secunda terribilem legem primo cum pace revincit. Id.

Abel genus autem. Immo genus Sethi, quem ipse Adamus (seu potius, ipsa Eva) ait positum sibi a Deo fuisse semen aliud pro Abele, quem occiderat Cainus. Lucas, ad Sethum, non ad Cainum (ad Abelem), Christi genealogiam refert. Quæ autem de misalgamia filiorum hominum cum filiis Dei, qui et Egregoripassim in scriptis veterum repeiuntur, tot fabularum intricata sunt commentis, ut quid affirmari liquido possit, minime discernant etiam perspicacissimi. Videatur Suidas. in vocabulo Μιασμαται, cum

XXXVII. — QUI JUDÆIDIANT FANATICI.

Quid? mediis Judæus, mediis vis esse profanus?
Unde non effugies iudicium Christi defunctus.
Ipse cæcus eras, et ad cæcos intras, inepte:
Idcirco cæcum cæcus in fossam deducit;
Vadis ubi nescis, et inscius inde recedis;
Discentes ad doctos eant doctique recedant.
At tu ad eos vadis, unde nihil discere possis.
Exis pro foribus, inde et ad idola vadis
Interroga primum quid sit in lege præceptum;
Dicant illi tibi, si iussum est deos adorare.
Ignorantur enim propter quod maxime possunt.
At illi quoniam rei sunt, ex ipso delicto
Nihil de præceptis Dei nisi mirabile narrant:
Tunc tamen in fossam secum vos cæci deducunt.
Funera sunt, nimium de illis nota referre.
Aut quia concludit agrum congestus aratri.
Noluit omnipotens illos intelligere regem;
A scelere tanto refugit ipse cruentus.
Tradidit sese nobis superaddita lege,
Inde modo latitant nobiscum rege deserti.
Cæterum in illis si spem esse putatis,
In totum erratis, si Deum et fana colatis.

XXXVIII. — JUDÆIS.

Improbi semper, et dura cervice recalces,
Vinci vos non vultis, sic hæredes eritis.

COMMENTARIUS.

Excerptis scaligerianis ex Enochi libro 1, et Collectaneis petavianis, volumine de Angelis. RIG.

QUI JUDÆI DIANT FANATICI. Judaizant. In antiquissimis Cypriani codicibus concil. Carthag. Exorcidiare, pro Exorcizare. Sic et instr. xxxv, *Zabolicam legem* pro Diabolica, et passim *zacones*, pro diacones. RIG.

Ipse cæcus eras. Procul dubio legendum: *Ipse cæcus erras*. DAVIS.

Funera sunt. Alludit ad vulgatum illud, *Δις κραιμὴ θανάτος*: Crambe reposita mors est: *Occidit miseros Crambe repetita magistros*. RIG.

Aut quia concludit agrum congestus aratri. Acrostichidos modus non capit plura. RIG.

A scelere tanto. Scelus intelligit Judæorum, qui regem suum Dominum nostrum crucifixerunt. RIG.

Refugit ipse cruentus. In ipsa cruce Christus consummatis omnibus quæ Pater mandaverat, abdicavit populum ingratum, convertitque sese ad nationes exterius. *Cruentum* hic dicit, quem supra *dirum*. RIG.—

Absit ut benignissimus humani generis Redemptor, *cruentus* nominetur. Leg. *A scelere tanto refugit ipse cruentus*: seu post tantum scelus Judæos istos sanguinolentos aversatus est (eodem sensu, quo supra v. 547). DAVIS.

Vinci vos non vultis. Sic supra Instr. xxvii. *Vinceris insipiens*. At insipiens, cum vinci se patitur, respiscit. Judæi qui recalitrant, vinci nolunt. RIG.

Quod vos subs. Leg. *quam*. nempe legem. DAVIS.

Inspice Liam. His argumentis pugnant, Justinus, Tertullianus, Cyprianus et alii Patres Christiani adversus Judæos.

Tum infirmis oculis. Cyprianus: *Majorem Liam oculis infirmioribus*. Sulpicius Severus: *Lia oculis deformior*. Hænce Liam Commodianus ait tyrum Synagogæ fuisse: at Rachelem juniorem et pulchriorem, Ecclesiæ Christianæ. Quæ sane comparatio decuit *supercilium Judæorum, qui Sinagogæ angustias, Ecclesiæ latitudini præferbant*. Hieronymus, Epist. ad Dardanum 426.

A Dixit Esaias incrassato corde vos esse.

Aspiciatis legem, quam Moses allisit iratus.

Et idem Dominus dedit illi legem secundam:

In illa spem posuit, quod vos subsanati reicitis.

Sed ideo digni non eritis regno cœlesti.

XXXIX. — ITEM JUDÆIS.

Inspice Liam, typum Synagogæ fuisse;

Tam infirmis oculis, quam Jacob in signo recepit:

Et tamen servivit rursus pro minore dilecta.

Mysterium verum et typum Ecclesiæ nostræ.

Intuite plene dictum Rebecca de cœlo:

Unde similes alienæ, Christo credatis.

Deinde Thamar partum geminorum adite:

Ad Cain intendite, primum terræ cultorem,

B Et Abel pastorem, qui fuit immaculatus

In fratris exitio offertor maclatus a fratre.

Sic ergo percipite, juniores Christo probatos.

XL. — ITERUM IPSIS.

Incredulus populus, non est nisi vester, iniqui,

Tot locis et totiens reprobatus lege clamantium,

Et sabbata vestra spernit et tricesimas Altus

Respuit omnino universas vestras de lege,

Ut ne sacrificia faceretis illi præcepta;

Mittere qui dixit lapidem in scandalo vestro.

Iniqua si qui non crediderint morte perisse;

Perque alias leges salvari dilectos: inde

Quam Jacob in signo recepit. Suppositam sibi, pro Rachele quam diligebat.

C In signo. Mysterio et figura, veteris Testamenti.

Pro minore dilecta. In apographo, *pro minore delicto*. Mendose Cyprianus: *Minorem speciosam, in typum Ecclesiæ*. RIGALT.

Intuite plene dictum Rebecca de cœlo. Respicit auctor Gen. xxv. 23. *καὶ εἶπε κύριος αὐτῇ (Ῥεβέκκῃ). Δύο ἔθνη ἐν τῇ γαστρὶ σου εἰσὶ καὶ δύο λαοὶ ἐκ πύθης κοιλίας σου διασταλάσσονται καὶ λαὸς λαοῦ ὑπερῖξει, καὶ ὁ μείζων δουλεύσει τῷ ἐλάσσονι*. Adeatur et D. Paulus ad Rom., ix, 12, 13. DAVIS.

Similantes alienæ. Virgil. — *Formam adsimilata Camerti*. RIGALT.

Leges clamantium. Scriptis Prophetarum. Sic Instr.

lvi. *Si propheta tantum acclamasset in nubem*.

Altus. Qui et Altissimus. RIGALT.

Et sabbata vestra spernit et tricesimas Altus. Digitum intendit Commodianus ad Esaiam, l. 43, 44. *Ne offeratis ultra sacrificium frustra: incensum abominatio est mihi. Neomeniam et sabbatum et festivitates alias non feram: iniqui sunt cœtus vestri. Calendæ vestras et solemnitates vestras odit anima mea*. Pro Neomeniis et Calendis Commodianus tricesimas dixit. Sic et Horatius lib. I, Sat. ix, 69.

Hodie tricesima sabbata vin' tu
Curtis Judæis oppedere?

Hac de re videatur Scaliger, *Canon. Isagog.*, lib. iii, pagg. 225, 264. DAVIS.

Iniqua morte perisse. Mortuum esse: sublatum de rebus humanis. Humano, seu potius Ethnico more loquitur. Neque enim perisse dici debet, qui a mortuo die tertia revixit. RIGALT. — *Iniqua* — *morte perisse*. De Christo accepit dicta hæc verba Rigaltius. At inspecto Scripturæ textu, quem sane respexisse Commodianus comperitur, videtur auctor locutus, non de Christo, sed de incredulis Judæis, quos *iniqua* seu mala morte perisse tradit. Confer *Isa. viii, 14, 15* cum *Matth. xxi, 42, 44*.

Suspensam in ligno vitam, nec illi creditis,
Ipse Deus vita est : pependit ipse pro nobis.
Sed vos indurato corde subsannatis eundem.

XLI. — DE ANTICHRISTI TEMPORE.

Dixit Esaias : Hic homo, qui commovet orbem,
Et reges totidem, sub quo flet terra deserta.
Audite quoniam propheta de illo prædixit :
Nihil ego composite dixi, sed negligendo.
Tum scilicet mundus finitur, cum ille parebit.
In tres imperantes ipse divisit orbem :
Cum fuerit autem Nero de inferno levatus,
Helias veniet prius signare dilectos.
Res quas Africæ regio et Arctoa natio, tota
In septem annis tremebit undique terra,
Sed medium tempus Helias, medium Nero tenebit.
Tunc Babylon meretrix incinefacta favilla,
Inde ad Jerusalem perget, victorque Latinus
Tunc dicet : Ego sum Christus quem semper oratis.
Et quidem conlaudant illum primitivi decepti.
Multa signa facit, quoniam ejus pseudopropheta.
Præsertim ut credant illi, loquetur imago.
Omnipotens tribuit ut talis evadat.

Dixit Esaias. Quæ sequuntur non sunt apud Esaiam, ut jam isthinc verissima sit Auctoris præfatio; *Nihil se composite dixisse.* Sed est tamen apud Esaiam de Nova Jerusalem locus, qui ab Justino Martyre adversus Tryphonem citatur pro tempore illo mille annorum. Et est prophetiæ cap. lxxv. RIGALT. — Memoria lapsus est Rigaltius, quum ea quæ sequuntur, apud Esaiam non esse confirmaret: leguntur enim cap. 14, 16, 17. *Numquid iste est vir qui conturbavit terram, qui concussit regna, qui posuit orbem desertum?* etc. Quod propheta de rege Babilonio dixerat, Commodianus ad Antichristum deflectit. DAVIS.

Qui commovet orbem, et reges tot. Commovet orbem et consimiliter reges. Jam sæpe observavimus hanc particulam *totidem* in hoc significatu.

In tres imperantes ipse divisit orbem. Si sana sit exemplaris lectio, re vera Commodianus hæc negligendo dixit. Antichristus enim non in tres imperantes orbem dividere, sed tres reges superare debuit. Vide *Dan.*, vii, 24; *Irenæum*, lib. v, capp. 25, 26; et *Lactantium*, vii, 16. Forsan legendum:

In tres imperantes ipse devicerit orbem:

seu adversus tres imperatores pugnans, orbem subjugarit. DAVIS.

Nero de inferno levatus. Sic Instr. lxi, de cloaca levatus. Depravatissime in apographo: *Herode inferno levatus.* RIGALT.

Medium Nero tenebit. Sulp. Severus, *Hist.*, ii, 28, « Opinione multorum receptum fuisse ait, ipsum Antichristum venturum. » RIGALT. — Tres annos cum dimidio regnabit. *Irenæus* lib. v, cap. 25: « Dabitur in manus ejus (Antichristi) usque ad tempus temporum et dimidium temporis: hoc est, triennium et sex menses, in quibus veniens regnabit super terram. » Vide sis et capp. 28, 50, ac *Lactantium* lib. vii, cap. 17. In eadem sententia fuit Hieronymus alique veteres. DAVIS. — An tribus?

Tunc Babylon meretrix. Quæ in Apocalypsi Joannis habet in fronte nomen, *Mysterium; Babylon magna, mater fornicationum et abominationum terræ.* Tertullianus lib. adversus Judæos: « Babylon apud Joannem nostrum Romanæ urbis figura est. Proinde et magnæ et superbæ et sanctorum debellatrici. » Auctores finium regundor. *Babylonem* Romam dixere: ubi et

A Recapitulantes scripturas ex eo Judæi,
Exclamant pariter ad excelsum sese deceptos.

XLII. — DE POPULO ABSCONSO SANCTO OMNIPOTENTIS
CHRISTI DEI VIVI.

Desideretur absconsus ultimus sanctus,
Et quidem ignotus a nobis ubi moretur,
Per novem tribum agens, et dimidiam nobis
O.

Præcepitque per legem vivere prisca:
Vivamus nunc omnes; novella traditio legis:
Lex ut ipsa docet, aptius judico vobis.
Obrelictæ duæ tribuum et dimidia: quare
Ab istis dimidia tribuum? ut martyres essent
Bellum cum inferret electis suis in orbem:
Seu certe sanctorum chorus prophetarum

B Consurgeret ad plebem, qui frenum imponeret illis,
Obsceni quos equi trucidarunt calce remissa;
Nec rueret temere ad pacem manus aliquando.
Semotæ sunt istæ tribuum, et mysteria Christi
Omnia per istas complentur sæculo toto.
Sunt autem de scelere duorum fratrum enatæ,
Auspicio quorum facinus secutæ fuere.

COMMENTARIUS.

observavimus, quæ huc pertineant pag. 271 et 313. RIGALT.

Victorque Latinus. *Irenæus*, lib. v, cap. 25. « Sed et *LATEINOS* nomen habet sexcentorum sexaginta sex numerum. Et valde verisimile est, quoniam novissimum regnum hoc habet vocabulum: Latini enim sunt, qui nunc regnant. Sed non in hoc nos gloriamur, etc. » Quam iste Latinus ab illo Silvestro diversus? ad cujus præsepe cunctos convocat Christianos, Instr. xxx. RIG.

Primitivi decepti. Sic Instr. xxxv: *homini primitivo.* RIG.

Loquetur imago. Apoc., xiii, 15. Hoc etiam de Apollonii Tyanaei imagine narratur. Id.

Recapitulantes ex eo scripturas. *Hesychius*: ἀνακεφαλαιονταί, συμπληροῦνται, ἐπαναλαμβάνει. Frequenter usurpat hoc verbum *Irenæus* lib. v, c. 15, de ipso Christo: « Recapitulans, » inquit, « in se omnia quæ in cælis, et quæ in terra sunt. » Et paulo post: « Hæc igitur in semetipso recapitulatus est, adunans hominem spiritui, etc. » *Tertullianus* lib. v, adv. Marc.: « Sicut verbum illud in Græco sonat, recapitulare, id est, ad initium redigere, vel ab initio recensere omnia in Christum. » *Esdr.* iv, 12, 25: *Qui recapitulabunt impietates ejus, et qui perficient novissima ejus.* RIG.

Per novem tribum agens. Leg. *Per novem TRIBUUM* agens. Sic *MOX*, v, 638: *Obrelictæ duæ tribuum et dimidia.* DAVIS.

Aptius judico vobis. Hæc verba levi mutatione sic correxerim: *APERTIUS INDICO VOBIS.* Obscura scripturarum de novem tribubus et dimidia, de Antichristo alii-que nonnullis se declaraturum profiteatur Commodianus. RIG.

Sanctorum chorus prophetarum. Synodus episcoporum. RIGALT.

Obsceni quos equi. Carpit Novati et Novatiani scelera, qui abstenti ejective Ecclesiam plebem adversus episcopos suos accenderant. Vid. *Cypr.* Epist. 49. RIG.

Nec rueret temere ad pacem. Hoc pertinet ad historiam lapsorum et schismaticorum, qui factiosis prensationibus episcopos perurgebant, ut pacem indignis etiam inviti concederent. RIG.

De scelere duorum fratrum. Quondam fratrum, hodie apostatarum. RIG.

Non immerito tales dispersi sunt ipsi cruenti :
 Convenient iterum propter mysteria Christi.
 Tunc autem properant compleri legis narrata.
 Omnipotens descendit Christus ad suos electos,
 Obscurati nobis qui fuerunt tempore tanto;
 Millia tot facti : illa est gens vera cœlestis.
 Non natus ante patrem moritur ibi neque dolores
 In suis corporibus sentiunt, aut tubera naso.
 Pausantes in lecto suo mature recedunt,
 Omnia complentes legis : ideoque tutantur.
 Transire iubentur ad Dominum partibus dextris,
 Exsiccat fluvium quibus sicut ante trajectis;
 Nec minus et Dominus ipse procedit cum illis,
 Transiit ad nostra ; veniunt cum rege cœlesti.
 In quorum itinere quid dicam quod Deus educet ?
 Subsidunt montes ante illos, et fontes erumpunt :
 Cœlestem populum gaudet creatura videre.
 Illic tamen festinant matrem defendere captam.
 Rex autem iniquus qui obtinet illam, ut audit,
 In partem boreæ fugit, et colligit omnes.
 Sed cum se invidet exercitu Dei tyrannus
 Terrore cœlesti prosternuntur milite cœli ;
 Ipse cum infando comprehenditur pseudopropheta.
 Decreto Domini traduntur vivi gehennæ.
 Ex eo primores et duces servire iubentur.
 Intrahunt tunc sancti ad antiquæ ubera matris.
 Ut autem et illi refrigerent, quos male ille suasit,

A In variis pœnis cruciabit sibi credentes.
 Ventum est ad finem, quo tolluntur scandala mundo.
 Incipiet Dominus iudicium dare per ignem.

XLIII. — DE SÆCULI ISTIUS FINE.

Dat tuba cœlo signum, sublato leone ;
 Et fiunt subito tenebræ cum cœli fragore.
 Summittit oculos Dominus ut terra tremiscat ;
 Adclamat ut et audiant omnes in orbem :
 Ecce diu tacui sufferens tanto tempore vestra.
 Conclamant pariter plangentes sero gementes ;
 Ululatur, ploratur, nec spatium datur iniquis.
 Lactanti quid faciet mater ? cum ipsa crematur.
 In flamma ignis Dominus iudicabit iniquos :
 Justos autem non tanget ignis, sed immo delinget.
 Sub uno morantur, sed pars in sententia flevit.
 B Tantus erit ardor, ut lapides ipsi liquescant ;
 In fulmina coeunt venti, furit ira cœlestis,
 Ut quacumque fugit impius, occupatur ab igne.
 Suppetium nullum erit, nec nautica puppis :
 Flammatur Amen gentes, et Medi Parthique fervent
 In annis mille, ut ferunt operta Joannis.
 Nam inde post annos mille gehennæ traduntur,
 Et fabrica cujus erant, cum ipse cremantur.

XLIV. — DE RESURRECTIONE PRIMA.

De cœlo descendet civitas in anastasi prima :
 Est quod referamus de fabrica tanta cœlesti.

COMMENTARIUS.

Cruenti. Truces, diri, atroces. RIC.
Propter mysteria Christi. In apographo : *propter*
mysteria castus. RIC.

Compleri legis narrata. Hac loquendi formula usus
 est, deque Antichristo et fine sæculi consentanea
 Commodiano scripsit, circa annum Christi 360 Q.
 Julius Hilario : « Si nos imperio Dei, quod fidele
 est, audiamus, accipiamus necesse est quidquid nobis
 divina lex fideliter enarravit. etc. » RIC

Aut tubera naso. In apogr. *ubera nato*, prave. Ozæ-
 nam significat, vel potius polypum. Ozæna, malum
 ulens in naso, a polypo pisce nuncupatum : et est
καρραώδες, nares urget et strangulat. RIC.

Pausantes in lecto. Inscriptio vetus Mediolani AURE-
 LIUS, EUSEBIUS, MATRI. CONTRA. VOTUM. FIDEL. PAUSANT.
 GRUTERUS p. ML. 9. RIC.

Transire iubentur ad Dom. Sic inscriptione antiqua,
 Viennæ Allobrogum. TRANSIT SUB DIE... ORBIS.
 FAB TO. VIRO. C. — CON-S. RIC.

Festinant matrem defendere captam. Hierosolymam
 significat. Videsis In-tr. xli, v. 623 DAVIS.

Prosternuntur milite cœli. Vid. Apoc., xix, 19. In
 apographo legitur : *prosternuntur milites Eli.* RIC. —
Prosternuntur milite cœli. Emendatio Rigaltii solem-
 nem reddit orationem : præcesserat enim *tyrannus*,
 nomen singulare. Leg. *prosternuntur milites illi*, vi-
 delicet Antichristi. Vide Lanctantium, *Div. Instit.*,
 lib. vii, c. 17 et 19. DAVIS.

Pseudoproph. Apoc. xix, 20.

Primores et duces servire. In-fra Instr. LXXX, dicit :
Sub iugo servili portent victualia collo.

Iudicium dare per ignem. Tertullianus, lib. de Res-
 surr. car., c. 25 : « Dehinc et igne dato, univer-
 salis resurrectionis censuræ de libris iudicabitur. » RIGALT.

DE SÆCULI FINE. *Clausulam temporum* dixit Ter-
 tullianus lib. de Resurr. car. Alibi : *Clausulam sacri-
 ficationis et gloriæ sæcularis.* RIC.

Sublato leone. Hæc fore Neronem opinabantur
 christiani. Sulp. Severus, Dial. ii, cap. 14, ubi de iis,

C quæ Angelus beato Martino nuntiaverat : *Cum ab eo
 de fine sæculi quæreremus, ait nobis : Neronem et An-
 tichristum prius esse venturos, etc.* Et paulo post :
Denique Neronem ab Antichristo esse perimendum
etc. RIC.

In flamma ignis. Paulus, II ad Thessal., i, 8, ἐν πυρὶ
 φλογός. Apoc., xix, 12, φλόξ πυρός. RIC.

Ut occupatur ab igne. Leg. *occupetur* : quod ipsa
 postulat latinitas. DAVIS.

Flammatur Amen Amen. Verbum Dei : quod ipse Domi-
 nus designatur : ὁ πιστός καὶ ἀληθινός ἡ ἀρχὴ τῆς χρι-
 στῶς τοῦ Θεοῦ. Apoc., iii, 14. Queniamdum vero
 hac instructione Commodianus ait. *Flammatur Amen*,
 sic per Ecclesiam Romanam ad similitudinem cœlestis
 tonitruum *Amen reboure* dixit Hieronymus, proœmio
 lib. II ad Gal. Vid. Isid. Orig. vi, cap. 19. RIC.

Ut ferunt operta Joannis. In apographo legitur :
Ut ferunt corpora sanctis : quod procul dubio deprava-
 tum est. Emendamus : *Ut ferunt operta sancti*, vel
 potius *operta Joannis.* Veteres glossæ : *Opertum*,

D ἀπόκρυφον Apocalypsin Latini dixerunt *Revelationem*.
 De Apocalypsi Joannis, Sulpicius Severus, Hist.
 Eccl., ii, 51, inter dubia recenset. Hieronymus epist.
 ad Dardanum cxxxix, num. 4, ubi de Epistola Barnabæ
 ad Hebræos : *Utramque*, inquit, *accipimus* (episto-
 lam nimirum ad Hebræos et Apocalypsin). Quæ
 certe Revelatio mysteria nobis exhibet valde operta et
 abscondita. RIC. — De Apocalypcos *αἰθέρια* jejune
 nimis Rigaltius heic. Fallitur vero dum scribit Apo-
 calypsin inter dubia recensere Sulpicius Severus.
 Sic enim ille *Hist. eccl.*, lib. ii, cap. 51 : « Domitianus,
 Vespasiani filius, persecutus est Christianos. Quo
 tempore Joannem Apostolum atque Evangelistam in
 Pathmum insulam relegavit : ubi ille arcans sibi mys-
 teriis revelatis, librum sacre Apocalypsis (qui quidem
 a plerisque aut *stulte aut impie non recipitur*)
 conscriptum edidit. » DAVIS.

De cœlo descendit civitas. Tertullianus, lib. iii adv.
 Marc. « Confitemur in terra nobis regnum repro-

Resurgemus illi qui foimus illi devoti,
Et incorrupti erunt, jam tunc sine morte viventes:
Sed nec dolor ullus, nec gemitus erit in illa.
Venturi sunt illi quoque sub Antichristo qui vincunt
Robusta martyria: et ipsi toto tempore vivunt,
Recipiuntque bona quoniam mala passi fuere,
Et generant ipsi per annos mille nubentes.
Comparantur ibi tota vectigalia terræ,
Terra quia nimium fundit sine sine novata.
Inibi non pluvia, non frigus in aurea castra,
Obsidiæ nullæ, sicut nunc, neque rapinæ,
Nec lucernæ lumen desiderat civitas illa:
Ex auctore suo lucet, nec non ibi parat
Per duodecim millia stadia lata; longa, sic alta;
Radicem in terra, sed caput cum cœlo peræquat,
In urbe pro foribus autem sol et luna lucebit.
Malus in angore septus propter justos alendos.
Ab annis autem mille Deus omnia perdet.

XLV. — DE DIE JUDICII.

De die iudicii propter incredulos addo.

missum; sed ante cœlum, sed alio statu; utpote post resurrectionem in mille annos; in civitate divini operis Jerusalem, cœlo dilata; quam et Apostolus matrem nostram sursum designat.) Ibidem paulo post: «Constat ethnicis quoque testibus in Judæa per dies quadraginta matutinis momentis civitatem de cœlo pependisse.» etc.

In anastasi prima. Apoc., xx, 5. Tertullianus, lib. de Resurr. car.: «Diabolo in abyssum relegato, primæ resurrectionis prerogativa de solis ordinatur.» Ex millenariorum disciplina duas constituit resurrectiones; primam resurgentium ad illam mille annorum terrenam felicitatem: alteram universalem, quam dabit Deus ignem totius orbis conflagratorem, ad supremi iudicii censuram. Et tamen ipse Tertullianus alibi passim martyrum animas in ipsa martyrii corona statim rapi ad cœlum affirmat: aliis vero, et fidelibus quidem ipsis, moram resurrectionis opponit, ita ut apud inferos modicum quodque delictum brevior aut longior mora illa resurgendi luan: sententis certe perplexis et intricatis, ut solent esse mortalium, Dei consilia curiose nimis inquirentium, vel minus verecunde sollicitantium. Vid. lib. de Anim., 24, et Scorp., c. 12. Observ. ad Cypr. epist. LI. Ric.

Incorrupti erunt. Leg. incorrupti erimus. DAVIS.

Et generant ipsi. Hoc certe fuit eximie fatuum in illa millenarii temporis fabula. Lactantius, vii, 24: «Per eundem mille annos infinitam multitudinem generabunt, et erit soboles eorum sancta et Deo cara, etc.» Ric.

Obsidiæ nullæ. Infra dicit: Obsidianas perit. Ric.

Malus in angore. Malum dicit, draconem, serpentem, diabolum, satanam, πονηρόν. Ric.

Angore: Angina, cruciata.

Forte legendum dominabitur ignis. Seu cuncta vastabit DAVIS.

Iter agentes. Præfinitum in terra vivendi spatium peragentes, vel in terra agentes. Ric.

Evitante tamen. Ut supra, Instr. XLIII: Justos autem non tanget ignis. Ric.

Et astra, et ista mutantur. Forsan reponendam, et astra vel ipsa mutantur. Ut sit, cuivis patet sanam non esse vulgaram lectionem. DAVIS.

Mittentur in morte secunda. Prima est corporis, secunda anime que est mors æterna, ignis æternus. Vid. Instr. LI. Ric.

A Emissus iterum Dei donabitur ignis:

Dat gemitum terra verum, tunc in ultima fine ter agentes, et tunc increduli cuncti.

Evitante tamen sanctorum castra suorum,

In una flamma convertitur tota natura:

Uritur ab imis terra, montesque liquescunt:

De mare nil remanet, vincitur ab igne potente.

Interit hoc cœlum et astra, et ista mutantur.

Compositur alia novitas cœli terræque perennis.

Inde qui mereunt, mittuntur in morte secunda:

Interioribus autem habitaculis iusti loeantur.

XLVI. — CATECUMINIS.

Credentes in Christo, derelictis idolis, omnes Admoneo paucis propter salutaria vestra.

B Temporibus primis per errorem si qua gerebas,

Erogatus enim Christo tu cuncta relinque.

Cumque Deum nosti, esto bonus tiro, probatus:

Virgineusque pudor tecum versetur in agno.

Mens bonis invigilet: cave ut non delinquas in ante.

In baptismo tibi genitale solox lavatur.

COMMENTARIUS.

In interioribus autem habitaculis. Etenim intrare, sive introire dicuntur sancti in regnum Dei, in vitam æternam. Mali contra, eiciuntur, pelluntur, mittuntur in tenebra exteriores. Ric.

CATECUMINIS. Hoc vocabulum ita scriptum vulgo fuisse ævo Commodiani acriosius indicat. Sunt autem καθολογούμενοι, Audientes, Competentes, διδασκόμενοι. Ric.

Cave ut non delinquas in ante. Hoc est, ut vitam non vivas, quædem vivebas antequam esses ad fidem christianam vocatus. Sic instr. seq. Unde non effugies peccatum prisca sectans. Prisca sectatur qui, professus Christi nomen, redit ad vomitum, et vitam vivit sæculi vitis dissolutam, qui moribus utitur quibus utebatur ante fidem Christo datam. Ric.

In baptismo tibi genitale solox lavatur. In apographo legitur: In baptismo tibi genitale sola tenantur. Prima visione placebat, baptismum genitalem diel, quo sensu dixit Cyprianus ad Donatum, Unde genitalis auxilio superioris tui labem detersam: ut hæc sententia Commodiani fuerit, novam in Christiano baptismo nobis nativitatem donari, qua nempe renascimur, depositis sordibus Adami veteris. Omnes enim ex eo nascimur, ejusque peccatum quasi per traduces longa serie propagatum in nos dimanavit. At renascimur in Christo, baptismo videlicet genitalem. Qui sensus sane bonus est et verus. Sed quid fiet his, que sequuntur in apographo, sola tenantur, vel sola lavantur? Sic igitur opinabar: sola peccata genitalia lavari baptismo, non ea que post baptismum, violata Christianæ disciplina fide, committuntur. Qui sensus satis, itidem commodus videatur, ut sit genitale peccatum, quod ab origine sua quisque secum infert. Verum, ne quid dissimulem, dispicebat ea scriptura, genitalia sola baptismo lavari, que ipsa sui ambiguitate risum movet. Itaque pensatius cogitanti subvenit alia hujuscemodi. In baptismo tibi genitale solox lavatur. Que lectio, etsi non penitus sublata ambiguitate, sed tamen correctæ, lavari genitalis necessitatem taxat, ut jam solox genitale dicantur sordes originalis peccati, quas elui baptismo credimus. Solox, usitatum Tertulliani Pallio vocabulum, sub Commodiani stylum, ut pleraque alia que passim observavimus, venit. Lanam crassam significare notat Festus. Οἰονπέσον, ἔριον ῥυπαρόν προβάτων. Unde et Solæcismum dixere grammatici, et quidquid crassum aut pingue, inhonestum et turpe. Ric.

Nam si quis peccans catechumenus pœna notatur,
In signis illa vivat, sed non sine damno.
Summa tibi: gravia peccata devita tu semper.

XLVII. — FIDELIBUS.

Fideles admoneo fratres de odio tollant:
Impia martyribus odia reputantur in ignem;
Destruitur martyr, cujus est confessio talis:
Expiari malum nec sanguine fuso docetur.
Lex iniquo datur, ut possit sese frenare.
Inde debet carere dolis; similiter et tu.
Bis Deo peccas, qui lites fratri protendis:
Unde non effugies peccatum prisca sectans.
Semel es lotus, numquid poteris denuo mergi?

XLVIII. — FIDELES CAVE TE MALUM.

Falluntur volucres, et silvarum bestię silvis,

A Ipsi incanta, jactura quibus est tradita, mentis.

Decipiuntque quæstiosa, ut esca, sequentes;
Et vitare malum nesciunt, nec lege tenentur.
Lex homini data est, et doctrina vitæ legenda,
Ex qua recordatur, ut possit vivere caute,
Suique locum: mortis et deroget ea quæ sunt.
Condemnat se ipsum graviter, qui regi delinquit;
Aut ferro ligatus, aut de suo gradu dejectus,
Vel vita privatus perdit, quod frui deberet.
Exemplo moniti, graviter peccare nolite.
Translati lavacro magis caritatem habete.
Escam muscipuli, ubi mors est, longe vitate.
Multa sunt martyria, quæ fiunt sine sanguine fuso.
Alienum non cupere, velle martyrii habere,
Linguam refrenare, humilem te reddere debes,

B Vim ultro non facere, nec factam reddere contra.

COMMENTARIUS.

Nam si quis peccans catech. Cyprianus lib. III, ad Quirinum, art. 98. Catechumenum peccare jam non debere. In cujus articuli testimonium citat ex Epistola Pauli ad Rom., cap. III: *Faciamus mala, dum veniant bona.* Quasi dicerent quidam in Catechumenatu positi: Ludamus, indulgemus voluptatibus et genio, quantum videbitur: etenim, quidquid peccatum a nobis fuerit, abluet baptismus. Nimirum, fuere tam impii, qui disuulerint baptismum in extrema vite tempora, ut malitia sua diuturniore fruenterent, securi de istius lavacri, etiam in extremis, efficacia. Hoc vero Constantini Caesaris baptismo crimini datum est. Multo prudentior et tutior illa prosperi Aquitani confessio: «Natum me quondam sub lege peccati, et transfusa in me a parentibus ordinaria in ritis conditione captivum, ne longo ferocis domini jure detinerer, inter ipsa me vitæ initia, miseriors et miserator Domine, liberasti. Ante inveni tyrannicidam, quam intelligerem servitutem, etc.» Ric.

Pœna notatur. Mox dicit: *sed non sine damno.* Pro-lato scilicet catechumenatus sui tempore. Patres synodi Nicænæ can. 15. de catechomenis qui prolapsi sunt, statuerunt, tribus annis eos a catechumenorum oratione separatos, postea recipi debere. Ric.

In signis illa vivat, Legendum arbitramur, in signis ille vivat. In signis, nempe christianis, ut in *castris.* Summa tibi. Quasi diceret: *Hoc in summa tibi sit animo et memoria fixum.* Ric.

Fratres de odio tollant. Adversus hæc inter Christianos odia et dissensiones studiosissime Tertullianus egit libello ad Martyres: *In primis ergo benedicti, nolite contristare Spiritum sanctum, etc.* Fratres odio tollunt, qui per odia, fraternitatem evertunt; nec tantum de amicis, sed de fratribus faciunt inimicos; itaque scribendum *Fideles admoneo, fratres ne odio tollant.* Ric. — Importuna Rigaltii emendatio. Sic Instruct. XXI, v. 277:

Heu! doleo, cives, sic vos hebetari de mundo.

Et Instruct. I, vers 6:

Legendo de lege.

Ad quem locum videsis adnotata. DAVIS.

Expiari malum nec sanguine fuso docetur. Respicit. Commodianus ad I Corinth., XIII, 5. DAVIS.

Lex iniquo datur. Iniquum dicit eum, qui non est christianus. Ric. — Heic vero in animo habuit auctor I Tim., I, 9. Vide sis et Gal. v. 23. DAVIS.

Ut possit sese frenare Sic etiam dicit Instruct. sequenti:

Lex homini data est, et doctrina vitæ legenda,
Ex qua recordatur, ut possit vivere caute. Ric.

Unde non effugies pecc. prisca sectans. Hoc est quod supra dixit *peccans in ante.* Utram legas, pecca-

tum prisce sectans, quod est in apographo; aut, *prisca sectans*, parum refert: sensus est idem. Ric.

Semel es lotus, numquid poteris denuo mergi? Amisisti baptismum, quod unum est. Præclara est Prosperi fides: *Licet ego a donis tuis recesserim, in me tamen tua dona manserunt.* Ric.

Ipsi incanta, jactura quibus est trad. mentis. Disrupto vocabulo, *incantamentis.* Quo fit ut versus etiam videatur disruptus. Consimiliter lusit Engenius ille Toletanus, ad quemdam Joannem, cui displicebant versus nexi,

O Io, versiculos nexos qui despicias, hannes
Accipe di sollers si nosti jungere visos.

C Hæc illius ævi technopaignia fuere. Theses: *Ipsi incantamentis jactura quibus est tradita.* Hoc est, quæ objecta sunt passim et negligenter fallendis volucris et bestiis. Incantamenta dicit, sophismata; omne genus fallaciarum capiendis volucris et bestiis. Quidni autem et incantamenta dixerit hujusmodi dolos objectos, sive expositos fallendis avibus et bestiis incautis? Hæc vero thesis, non est durior illa Enniana: *Saxo cere comminuum brum.* Ric.

Decipiuntque quæstiosa, ut esca, seq. In apographo superscriptum est, *Decipiunt quæ aurea.* Vera fortean scriptura fuerit, *Decipiuntque antra, ut esca, sequentes.* Antra, fossæ obiectæ virgulis et frondibus, subruendis bestiis insequentibus venatores. Ric.

Suique locum. Repetendum de præcedentibus recordatur. Lex homini data, facit ut recordetur vivere caute: facit, ut recordetur locum sui, hoc est, cœlum, si caute et recte vivat; infernum, si prave. Eadem vero lex facit, ut deroget ea, quæ sunt mortis: ut deprecatur a Deo mortem, quam peccando forte promeruit, æternam. Ric.

Escam muscipuli. Sic emendari videtur, quod est in apographo depravatam, *Et escam muscipuli, ubi mors et longæ vitæ.* Glossæ veteres: *Muscipulum, μωσπερα; Muscipula, παγιδες;* et in singulari feminino: *Muscipula, παγίς.* Phædrus lib. v, fab. 1: *Qui sæpe laqueos et muscipula evaserat.* Ric.

Velle martyrii habere. Sic legitur in apographo: nec aliud significat, quam velle martyrium tollere, sive habere: optare martyrium, cupere martyrem fieri. Ric. — *Velle... habere.* Voluntatem martyrii habere. Infinitivus pro nomine substantivo. Sic Persius, Sat. v, 53:

Velle suum cuique est, nec voto vivitur uno.

Multa similia veterum loca collegimus ad Minucii Felicis Octav. cap. xxxiv. Ediderat Rigaltius, *velle martyrium habere.* DAVIS.

Mons patiens fueris, intellige te martyrem esse.

XLIX. — PŒNITENTIBUS.

Pœnitens es factus, noctibus diebusque precare :
Attamen a matre noli discedere longe,
Et tibi misericors poterit Altissimus esse.
Non fiet in vacuum confessio culpæ; perinde
In reatu tuo discere manifeste deslere.
Tu si volnus habes, herbam medicumque require.
Et tamen in pœnis poteris tua damna lenire.
Namque, fatebor enim, unum me ex vobis adesse,
Terroremque linquendum : sensi ipse ruinam.
Idcirco commoneo vulneratos cautius ire.
Barbam comamque sæclare in pulvere terræ,
Volutarique saccis, et petere summo de Rege,
Subveniet tibi, ne pereas forte de plebe.

L. — QUI APOSTATAVERUNT DEO.

Quando bellum autem geritur, aut ingruit hostis,
Vincere qui poterit aut latere, magna tropæa.
Infelix autem erit, qui fuerit captus ab illis.
Amittit patriam et regem, qui digne pro veritate
Pugnare, pro patria qui noloit, neque pro vita :
Obisse deberet, quam ire sub barbaro rege ;
Servitiumque petat, qui hostibus sine lege deferre.
Tu si præliando moreris pro rege, vicisti.
At si manus dederis, incolumis lege peristi.
Transluviat hostis; tu sub latebra conde :

A Aut si intrare potest, si nec ne, ne cessa :
Undique te redde tutum, tuos quoque : vicisti.
Et vigilanter age, ne quis incurrat in illa.
Res infamis erit, si quis se propalat hosti.
Vincere qui nescit, et occurrit tradere sese,
Nec sibi nec patriæ laudem remisit ineptus.
Tunc vivere noloit, cum ipsa vita peribit.
Domini si quis inops, aut profanus ab hoste,
Eramen sonans facti, vel ut aspides, surdi,
Orare satis debent, aut se condere tales.

LI. — DE INFANTIBUS.

Duellum hostis subito venit inundans,
Et prius quam fugerent, parvulos occupavit inertes.
Improperandum eis non est, licet capti videntur :
B Nec quidem excuso : ob delicta forte parentum
Fuisse promeriti; ideo Deus tradidit illos.
Attamen adultos hortor in arma recurrant,
Nascanturque quasi denuo suæ matri de ventre.
Terribilem legem fugiant, semperque cruentam,
Impiam, indocilem ferina vita viventem.
Bellum enim aliud cum fuerit forte gerendum,
Vincere qui poterit, aut certe jam scire cavere,
S

LII. — DESERTORES.

Desertores enim genere non uno dicuntur.
Est alius nequam, alius in parte recedit ;

COMMENTARIUS.

Mons patiens fueris. Quid sit *mons patiens*, me quidem fugit. *Leg. mens patiens fueris.* Mentem que pars potior est hominis, pro toto homine posuit Commodianus. Vide supra Instr. xxvii, v. 406. DAVIS.

Pœnitens es factus. Ad pœnitentiam admissus. Etenim indulgeri sibi pœnitentiæ locum ambiebant, longa pœnitentiæ demonstratione. Egredere pœnitentia dabatur illi qui sic deliquerat ut probum Ecclesiæ obijceret, retinenti secum tam ignominiosum peccatorem, ut expelli, abstineri ac prohiberi Ecclesia meruisset, qui Ecclesiam delicto suo fecerat ut erubesceret. Porro eadem Ecclesia non invadebat pœnitentibus ad Deum conversionem, apud quem de venia impetrandi non deperabat. RIC.

A matre noli discedere. Ab Ecclesia, domina matre, cujus de uberibus alimur. RIC.

Sensi ipse ruinam. Sensi me mori, sensi unde ipse decideram. In apogr. *Sensisse ruinam.* RIC. — *Leg. sensisse ruinam*, ut est in apographo, cujus fidem temere deseruit Rigaltius. Fatebor, inquit Commodianus, me ruinam sensisse. DAVIS.

Volutarique saxis. In apographo : *volutarique satis.* Pœnitentis habitus, mala sui ipsius tractatio, extra letitiam deversari, in asperitudine sacci, et horrore cinerum, ab omni vitæ fruge dilati. In sacco et cinere voluntatis, concinerati et conciliati : Tertullianus. RIC.

Ne pereas forte de plebe. Hoc est, de Ecclesia: de turba fidelium, de populo Christi, de populo sancto. Erat enim tunc temporis Ecclesia, episcopus, presbyter, diaconus, plebs sive laici. RIC.

Quam ire sub barbaro rege. Barbarum regem dicit regem non christianum. RIC.

Si manus dederis. Thus in acerram miseris. RIC.

Undique te redde tutum. Dissentit a Tertulliano Commodianus : consentit autem Cypriano. Suadet in perscutitione fugam, aut latebras. Immo in latebris et in fuga martyrium esse docet. Omnino vetat, ne quis incurrat, ne quis se offerat. Denique ait christia-

C num qui se propalat hosti, esse sui ipsius traditorem. Si tamen incidat in hostem, vel opprimatur a persecutoribus, tunc pro nomine Christi esse debere constantissimum. Nam si vitam negando redimat, cum ipsa vita periturum. RIC.

Tunc vivere noloit. Vitam æternam vivere noloit, qui parum fortis coram præside, coram tyranno fuit; thura dedit idolo, vel negavit Christum : æternæ vitæ renuntiavit, ut momentaneam servaret. RIC.

Domini si quis inops. Ut simpliciter ethnicus. Inopem Domini dicit, qua forma de Saturno, venit inops animi, Instr. iv. RIC.

Vel profanus ab hoste. A persecutoribus nominis christiani subactus; a quibus rediit negator. RIC.

Eramen sonans facti. I Corinth. xii, 4 : καλὸς ἡχοῦ. RIC.

Vel ut aspides surdi. Qui adversus Dei sapientiam aures suas obturant. — Respicit ad Psalm. lvm, 5. DAVIS.

D *Orare satis debent.* Ita ut pœnitentiæ facultatem ab episcopo impetrare mercantur; Ecclesia, quam negato Christo dehonestaverunt, placata per longam ac miserabilem exomologesin. RIC.

Aut se condere tales. Ita ut nusquam posthac in Ecclesiæ castris conspiciantur. RIC.

De infantibus. Senus est apertus stabilienda tantum scriptura Instructionis in hunc modum, quo nunc edicavimus. RIC.

Et prius quam fugerent, parvulos. In apographo : *Et priusquam fugeret parvulos occupavit inertes.*

Nascanturque quasi denuo. Metaphoram sumpsit ex Joann., iii, 5, 4. DAVIS.

Terribilem legem fugiant. In apographo : *Terribilem legem fugiens.* Fugiant, inquit, legem illam terribilem ethnicam, que sacrificare idolis jubet, cujus legis cultores flammis æternis sunt destinati. RIC.

Desertores. Desertorum duo genera constituit : Thurificatorum et Libellatorum. RIC.

Est alius nequam. Qui sacrificat idolo; quod est apud Deum principale crimen. RIC.

Sed tamen utrique iudicia vera decernuntur.
Ecce militatur Christo, sicut Cæsari paretur.
Refugium regis pete, si delictor fuisti;
Tu illum implora, prostratus illi fatere:
Omnia concedet, cuius sunt et omnia nostra.
Repositis castris, ulterius cave delinquas.
Errare noli diu miles per spelæa ferarum.
Sit tibi peccare, desistere gestum immensum.

LIII. — MILITIBUS CHRISTI.

Militiæ nomen cum dederis, freno teneris.
Incipe tunc ergo dimittere pristina gesta:
Luxurias vita, quoniam labor imminet armis.
Imperio regis omni virtute parendum,
Tempora postrema si vis pertingere læta.
Ille bonus miles, semper exspecta fruenda;
Blandire noli tibi, desidias omnino mitte,
Ut tuo præposito cottidie præsto sis, ante
Solicitus esto, matutinus signa revise.
Cum videris bellum, agonia sume propinqua.

Alius in parte recedit Qui ne pertrahatur in Capitolium sacrificaturus, paciscitur, oblato præsidi libello, concussori pecunia. RIC.

Judicia vera decernuntur. Heic, ut et apud optimos scriptores, verum IUSTI vel ÆQUI recipit potestatem. Videsis Broukhusium ad Propertii lib. III, El. g. XIII, 41. DAVIS.

Militatur Christo, sicut Cæsari paretur. Militatur Christo, qui sacrificare idolo vetat; et in sacrificantes, etiam mortuos, animadvertit pœnis æternis; paretur Cæsari, qui mori iubet non sacrificantes idolo; nec habet, quid faciat mortuis; nam sic mortui pro Christo, qui sic Cæsari paruerunt ut mortem fortiter oppetierint pro Christi nomine, vitam vivunt æternam. RIC.

Si delictor fuisti. Delictorem dicit, peccatorem; et sic etiam loqui Cyprianum observavimus. RIC.

Repositis castris. Castris scilicet adversus Ecclesiam rursus positus, tu ipse post acceptam pœnitentiam repositus Ecclesiæ castris, noli amplius esse desertor. RIC.

Sit tibi peccare, desistere gest. im Consimile est illud Instr. XLIII: *Summa tibi: gravia peccata de vita tu semper.* RIC.

Incipe tunc ergo dimittere prist. gesta. Supra dixit: *Cave, ut non delinquas in ante.* Instr. XLVI. Opponit heic, *dimittere pristina*, illi quod instr. XLVII, *sectari prisca.* Prisca seu pristina sunt, quæ ante fidem commissa sunt, et qualia peccant, ethnici sive profani. RIC.

Imperio regis. Intellige Christum, Ecclesiæ caput. RIC.

Ut tuo præposito cottidie præsto sis. Emendavimus, quod in apogr. depravatam fuerat, *ut tuo proposito.* Præpositum vocat, quem Justinus et alii, προσηγορία; Tertullianus præsidem: qui et præpositum Ecclesiæ dixit, et præpositum baptismo. RIC.

Agonia sume propinqua. Sume, præsume, intellige, in proximo esse festum et solemne certamen, ex quo patet in cœlum iter. Agonalem diem, et Agonalia festa certamina dixere Romani, quæ prius Agonia dicebantur; teste Ovidio. 1 Fast.:

Et prius antiquus dicebat Agonia sermo. RIC.

Optato propter spem dominicaturum. Scribendum videtur: *præter spem dimicaturum.* Venturum regem, id est, Christum, qui præsidet martyrio, certamini. Vigilate utique, milites Christi, quia quæ hora non putatis, Filius hominis veniet (Luc., XII, 40). RIC.

Et proprium satelitem dedicat esse. SATELLEM dixit

A hæc gloria regis, militem videre paratum;
Rex adest, optato propter spem dominicaturum.
Ille parat dona, ille pro victoria lætus
Suspicit, et proprium satelitem dedicat esse.
Tu tibi præterea in Belian parcere noli:
Impiger esto magis, ut reddat famam pro morte.

LIV. — DE REFUGIS.

Damnatorum animæ merito seipsæ decernunt.
Ex hoc progeniti iterum ad sua recurrunt.
Radix cainæ, maledictum semen erumpit,
et in servili gente sub barbaro rege refugit,
Flamma quos æterna torquet die decreto.
Vult vagus errare sine disciplina profugus,
Grassari per fauces viarum lege solutus.
Isti ergo tales, quos nulla pœna coegit,
B Si vivere nolunt, ab idolis respici debent.

LV. — DE LOLII SEMINE.

De semine lolii, qui stant in Ecclesia mixti.

COMMENTARIUS.

PRO SATELITEM: et proprium esse dedicat, hoc est stabilem, firmum fortemque. In apographo superlitum animadverti veteris scripturæ vestigium, *deduat*, quàm heic minime convenire arbitramur. RIC.

Tu tibi præterea in Belian parcere noli. In apographo scriptum fuerat: *Tu tibi præterea in delictis parcere noli.* Quæ scriptura ferri et explicari posset, nisi nos admoneret is qui apographum recensuit, veterem manum fuisse in *Belian*. Hoc est, Cave ne desidia aut supinitate tua, dum tibi forte nimium blandiris, desis tibi ipsi adversus Belian, sive diabolum: ne tibi improvido obrepat satanas, malus, iniquus. RIC.

Impiger esto magis. Tantum absit, ut tibi perniciem inferat Belias tentationibus suis; quin potius ab iis famam reportat, ita ut sis exemplo fratribus disciplinae ac fidei diligentissime servata. RIC.

De refugis. In apographo legitur *de refugis*, et ante ultimum versum apparet lacuna, quasi *refugia* dixerit Commodianus, pro *refugis*; ut *servitia pro servis*. Nos deesse quidquam non arbitramur, et instructioni titulum fecimus, *De refugis*: sic fuerit nota lacunæ superflua. RIC.

Ex hoc progeniti. Ex hoc scilicet Belia, de quo Inst. præced. RIC.

Iterum ad sua recurrunt. Ad suos ethnicos, idololatrias. RIC.

Radix cainæ. Vel potius cainæ, ut supra Instr. xxxvi. In apographo vitiose *radix cananæ*. RIC.

Sub barbaro rege. Ut supra Christum simpliciter dixit *regem*, ita heic *barbarum regem* vocat Belian, Satanam. Antichristum. RIC.

Die decreto. Decretorio, censorio, die iudicii, die respectus, in cognitione animarum, in respectione. RIC.

Si vivere nolunt, ab idolis respici debent. In apographo legitur: *Sydere volunt.* Secundum hæc vestigia scribendum: *Si videre volunt* quos adoret deos, nec fidem adhibere velint Deo vero, quia non vident, confidunt autem simulacris suis æneis ligneisque; aspiciant ea certe quantum voluerint, oculos habent æneis ligneosque, nec tamen vident; ergo talium fabricatores et cultores deorum, numinibus ipsi suis potiores se faciunt, et subsannant oculos deorum suorum cæcos; adeoque ob impetatem suam ab suis ipsi dis respici debent. At, si verum amamus, præferenda erit hæc scriptura: *Si vivere nolunt, ab idolis respici debent.* Etenim tota Commodiani philosophia est, vita æterna: quam si

Expletis temporibus messis, separatur a fructu
Lolium enatum, quod non miserat Dominus.
Omne lolium agricola collectum separat illud.
Lex ager nobis est: qui fecerit bonum in illa,
Ipsa utique nobis præstat quietem veram
Ipse dominator: nam lolium igne crematur.
Si ergo putatis, quoniam: ubi uno morantur,
Erratis: steriles christianos vos esse designo.
Maledicta fuit arbor sine fructu ficulna
In verbo Domini; et statim exaruit illa.
Non operas facitis, non donum gazo paratis.
Et sic promereri Dominum putatis inanes?

LVI. — DISSIMULATORI.

Dissimulas legem tanto præconio latam,
In tot prophetarum cælesti voce clamantem?
Si propheta tantum declamasset in nubem,
Sufficeret utique Domini vox missa per illum.
In tot prophetarum volumina lex Domini proclamat;
Malitias nullus dimittit: ita æque de corde
Vis bona videre, et fraudibus vivere quæris.
Lex ipsa cur ergo processit tanto labore?
Abuteris Domini mandata, et te filium inquis.

vivere isti, inquit, nolunt, ab idolis respici debent:
hoc est, ab Satanæ ministris, qui nidulantur in
cavis simulacrorum. RIC.

De semine lolii. Lolii parabola legitur Matth., xiii,
24. DAVIS.

Lex ager nobis est. Agri parabola significat nobis
legem Christi. Ipse Christus: *Ego sum vitis vera*
(Joan. xv, 1). DAVIS.

Steriles christianos. Infrugiferos, ἀγρόνους, spado-
nes, honorum operum steriles. RIC.

Maledicta... ficulna. Vide Matth., xii, 49. DAVIS.

Non donum gazo paratis. Gazam dicit, thesau-
rum sacrum, carbonem, gazam Ecclesiæ, gazophy-
laciū. Instr. lxxii: *In gazo præterea de labore mit-
tere debes.* Arcam dixerat Tertullianus: alii concham.
Hæc igitur Commodianus steriles christianos appel-
lat, qui de facultatibus suis in usus pauperum nihil
conferebant. Hanc sterilitatem Cyprianus *sacerilegam*
esse ait, lib. de Opere et elemosyna. Paulinus,
epist. xxxiv, *aridas manus* dixit eorum qui negligebant
in Ecclesia positam a Domino mensam indigentibus.
Idem: *Cælestis igitur trapæzita hæc mensa est thesaurum vite struens, et ad margaritam
negotiantiam Dei sævus exercens.* RIC.

DISSIMULATORI. Hypocritæ, qui se christianum sim-
ulat, et antichristiana, sive sæcularia et satanica
vivit. RIC.

Declamasset in nubem. Hæc lectio prorsus est ab-
surda. Legendum puto, *declamasset in orbem.* Ut
mox v. 865. Vult Commodianus satis fuisse, si unus
tantum propheta Domini leges mundo annuntias-
set. DAVIS.

Ita æque de corde vis bona videre. Qua mente
cupis Dei benedictionibus et benefactis affici, eadem
optas per calumnias et dolos de fratris tui spoliis
ditescere. RIC.

Omnipotens mites quæris. Matth., v, 5: *Beati pa-
cifici, quoniam filii Dei vocabuntur.* Pacificatores,
εἰρηνοποιοί.

Inmites autem. Paulo ad Tim. ii, 3, ἀνήγχοι, ἀφι-
λάγχοι, oppositi benignis. RIC.

Scitis ubi demersit. In stagnum ignis, ubi fletus et
stridor dentium. RIC.

SÆCULARIA IN TOTUM FUG. Hoc est, non esse dis-

A Tu si talis eris sine caussa, videris, inquam.
Omnipotens mites quærit sibi filios esse,
Rectos corde bono, devotos legi divinæ:
Inmites autem jam scitis ubi demersit.

LVII. — SÆCULARIA IN TOTUM FUGIENDA.

Si quidam doctores, dum exspectant munera vestra,
Aut timent personas, laxant singula vobis;
Et ego non doleo, sed cogor dicere verum
Cum caterva mali pergis ad spectacula vana,
Ubi satanas fragoribus circo operatur.
Licere persuades tibi quodcumque placebit.
Altissimi proles; cum filiis Zabuli mixta,
Respicere num vis, queis renuntiasti, priora?
In ipsis versaris iterum, quid proderit Unus?

B Aut si pro languore datum; quod stulte profanus

I
Nolite diligere mundum, neque ambitum ejus:
Tanta Dei vox est, et tibi proba videtur.
Observas mandatum hominis, et Dei devitas;
Tu fidis muneri, quo doctores ora procludunt,
Ut taceant, neque dicant tibi jussa divina.

Me vera dicentem, sicut teneris, prospice summum:

COMMENTARIUS.

simulandum: neque enim convenire Ecclesiæ cum
sæculo. Ecclesia, Christus; sæculum, satanas: ta-
que non permiscendam esse Altissimi prolem cum
filiis diaboli: neque laxandam esse disciplinam ni-
mila pastorum indulgentia, per gratiam aut sor-
des. RIC.

Doctores. Doctores, præpositi, præsidēs, pastores,
episcopi. RIC.

Cum caterva mali. Mali, id est, satanæ. RIC.

Ubi satanas fragoribus circo operatur. Tertullianus,
lib. de Spect. *Cum ergo furor interdicitur nobis, ab
omni spectaculo auferimur, etiam a circo, ubi proprie
furor præsidet,* etc. RIC.

Circo operatur. In apographo scriptum fuerat:
Ubi satanas fragoribus comparatus. RIC.

Queis renuntiasti priora. Priora dicit quæ supra,
pristina, prisca, ea quæ in ante fidem. Ea vero
sunt diabolus, pompa et angeli ejus. Tertullianus,
et toto illo de Spectaculis. RIC.

Quid proderit unus. Leg. *quid proderit unctus,* id
est, Christus, qui cruci fuit affixus ut homines a
diaboli potestate retraheret, sibi que *populum ele-
ctum* faceret. Sic Instr. lxxii, v. 1151.

Aut si pro languore datum. Ad refocillandas aut re-
creandas animi languentis vires, ab iis mollis-
simis et facillimis doctoribus concessa tibi fuerint
spectacula. RIC.

Nolite diligere mundum. I Joan., ii, 15.

Neque ambitum. Hoc est, id omne quod mundo
ambitur et continetur. Joannes dixit, *ea quæ in
mundo sunt.* Tertullianus et Cyprianus dixerunt,
pompa diaboli. RIC.

Observas mandatum nominis. Discernit inter man-
data Dei, et mandata sive traditiones hominum;
quod ostendimus sarpissime factum a Cypriano, se-
cundum præcepta Pauli. RIC.

Quo doctores ora procludunt. Et fiunt muti, non
valentes latrare. RIC.

Me vera dicentem... prospice summum. An igitur,
mendicus Christi se summum dixit? Leg. *Me vera di-
cente, sicut teneris, prospice summum.* Meo monitu
ductus, Deo, sicut par est, temet addicas, DAVIS.
Prospice summum. Altissimum; Deum opt. max.
qui est summus Doctor. RIC.

Filius cujus eras, illi te adsigna clientem.
Vivere si quæris gentilitèr homo fidellè,
Gaudia te mundi removent a gratia Christi:
Indisciplinate quod leve licere præsumis,
Et caros histriones et cantica musica quæris;
Nec tali subolem garrire amentia curas:
Eum vita frumisci putas? improvidus erras.
Altissimus jubet, et justa præcepta devitas.

LVIII.—CHRISTIANUM TALEM ESSE.

Cum Dominus dicat, in gemitu edere panem:
Heic, ut quid nunc agis, qui cupis vivere lactus?
Rescindere quæris sententiam summi Dei missam
In protoplastum: vis frenum prodere legis.
Si Deus omnipotens cum sudore vivere jussit,
Tu qui jucundaris, eris jam exterus illi.
Indignatum ait Dominum scriptura ludæis.
Ab esca refecti surrexerunt ludere filii.
Nunc ergo cur illos prosequimur sponte profectos?
Unde perierunt illi, nos cavere debemus.
Maxima pars vestrum luxuriis dedita paret.
Transgrederis legem, cum te fucis inficis: in te
Apostolus clamat, immo Deus per illum:
Licentia vestra vos, inquit, in ipsa deperdunt.
Esto ergo talis, qualem vult esse te Christus.
Mitis et in illo hilaris, nam sæculo tristis.
Excurre, labora, suda, cum tristitia pugna.
Spes cum labore venit, et victoria palma donatur.
Si refrigerare cupis, admartyriza.
Expecta requiem futuram in transitu mortis.

LIX.—MATRONIS ECCLESIE DEI VIVI.

Matronas vis esse, christiana, ut sæculi domnas,

A Auro te circumdas, aut serica veste pudica;
Terrorum legis ex auribus vento remittis:
Res vanas adfectas, cuncta de Zabuli pompa:
Ornaris ad speculum, cincinnos fronte reflexos;
Nec non et inducis malis medicamina falsa:
In oculis puris stibium perverso decore,
Seu crines tingis, ut sint toto tempore nigri.
Est Deus inspector, penetrat qui singula corda;
Ceterum pudicis ista necessaria non sunt.
Casto atque pudico sensu pertundite pectus.
Lex Dei testatur tales abscedere leges.
Ex corde qui credit, feminae marito probatae
Sufficiat esse non cultibus, sed bona mente.
Induere vestes quas optat frigus et æstus
Aut nimium solis; tantum ut pudica proberis;
B Et in plebe Dei facultatis dona demonstra.
Das tibi momerium clarissima quondam.
Exanimata jacens precibus viduarum erecta,
In dando promeruit, non comitibus, inde levare.
Vos matronæ bonæ vanitatis fugite decorem.
In feminas congruit cultura lupanas.
Vincite malignum, pudicæ feminae Christi.
In dando, divitias vestras ostendite totas.

LX.—ITEM IPSIS.

Audi vocem, quæ vis Christiana manere,
Beatus Paulus qualiter te ornari præcipit;
Cætiloquus item Esaias doctor et auctor:
Detestatur enim pravitatem mundi sequentes.
Exaltatæ, inquit, jacebunt filia Sion.
C Fas in Deo non est Christianam coli fidelem.

COMMENTARIUS.

Gentilitèr. Ethnice. Sic Paulus ad Gal., ii.
Subolem garrire. Loquacem nidum dixit Juvenalis,
sal. v.

Eum vita frumisci. Vita illa quam Deus fidelibus
suis pollicetur, frui putas? Ric.—*Eum vita fru-*
misci. Acrostichidis ratio legendum monet. *Dum vita*
frumisci putas, improvidus erras.—*Frumisci, frui.*
Vide Felium et Nonium, cap. 2. DAVIS.

CHRISTIANUM TALEM ESSE. Non hypocritam, non
dissimulatorem, non secularia sectantem. Ric.

In gemitu edere panem. Respicit ad Gen. iii, 19.
DAVIS.

Eris jam exterus illi. Non cohæres Christi, non
filius Dei, non municeps æternæ illius civitatis. Ric.

Ab esca refecti, surrexerunt ludere filii. Moses Exod.
xxiii, 6. Locum laudat D. Paulus I Cor., x, 7. DAVIS.

Sponte profectos. Judæos recutitos, carnos, λαπο-
δέριους, verpos. Ric.

Spes cum labore venit. Spes labori convenit. Spes
alio agricolam. Ric.

Admartyriza. Adsisse martyri, proce-de ad mar-
tyras, qui in carcere: horum necessitates pro fa-
cultatibus tuis adjuva: constantiam monitis, horta-
tibus fove, accende. Ipse Commodianus, Inst. LXI:
Certe si non ipse pugnat, vel suggerat illis.

Vetus inscriptio. Romæ, via ostiensi. MANDROSA MAR-
TYRUM OBSEQUIS DE OTA TRANSEGI FALSI SECVLI VITAM.
Apud Grut., pag. mlv. Ric.

Cuncta de Zabuli pompa. Sic et Instr. seq. v. 958.
Vide annotata superius ad Inst. xxxv, v. 545. DAVIS.

Crines ut sint toto temp. nigri. Etiam cum, appropin-
quante senio, candidiores fiunt. Ric.

Ex corde quæ credit feminae marito prob. Sufficiat
feminam marito qui credit ex corde, probatam esse,

non cultibus, sed bona mente. Ric.

Das tibi momerium. Sic legitur in apographo. He-
syck. Μομῶ. Ὁ ἡμῖς Μομῶ φαμεν. τὸ φοβητρὸν τοῖς
παιδίσις. Etymologicum: Μομῶ, ὄνομα γυναικὸς μετα-
φορικῶς ἐκ ταύτης τὰ πρὸς κατάπληξιν τυπωθέντα προσ-
ωπεῖα ἐκάλουν μομολογία Momar, Sicula dictio: ha-
bitus vituperandus et turpis. Festus, et Isidorus in
Glossis. Aut igitur Commodianus, matronas christi-
anas indecenter exultas, ipsas sibi momerium dare,
indutas improbiore aut lascivio-re cultu comptuque.
Ric.

Das tibi. Circumdas, induis. Ric.

Precibus viduarum erecta. Thabitæ historiam tan-
git. Commotus viduarum precibus Petrus oravit Deum,
ut suscitaret a morte Thabitam, et erecta est cla-
mante Petro: *Thabita surge.* Act., ix. Cyprianus lib.
de Opere et elemos. Ric.

Non comitibus. In apographo *non comitibus*: et su-
perscriptum, *cultibus.* Lucretius, i, *Virgineos circum-*
data comtus. Ric.

Feminas lupanas. In apographo, *Lupans.* Lupanas,
λύκαινας, lupas Glossæ: πόρνη lupanaria, meretrix:
Πορνείον. *lupanarium.* Ric.

Audi vocem. In-structionis istius versus sunt abec-
daria, sive alphabetica serie compo-siti. Ric.—
Heic non servatur Acrostichidis ratio, sed series
litterarum alphabeti, ut supra Inst. xxxv. Deest ta-
men hoc loco littera x. DAVIS.

Beatus Paulus præcipit. Respicit ad I Tim., ii, 9.
Vide et Epist. ad Titum, ii, 5. DAVIS.

Exaltatæ, inquit, etc. Horum verborum sensus le-
gitur Isa., iii, 16 24. DAVIS.

Fas in Deo non est. Hoc etiam habet Commodianus

Gentili more quæris procedere, Dei sancta?
 Has Dei præcones damnant in lege clamantes,
 Injustas esse feminas, quæ se taliter ornant.
 Capillos inficitis, oculos fuligine relinitis,
 Levatis comulas granulatum, fronte depicta,
 Malas medicatis quodam superducto rubore,
 Nec non et inauris gravissimo pondere pendent;
 Obruit collum monilibus, gemmis et auro;
 Palmas Deo dignas præsigio malo legatis.
 Quid memorem vestes, aut totam Zabuli pompam?
 Respuitis legem cum vultis mundo placere.
 Saltatis in domibus, pro psalmis cantatis amores.
 Tu licet sis casta, non te purgas sinistra sequendo:
 Vos ideo tales Christus cum gentibus æquat;
 Ymnificato choro placitoque Christo placete;
 Zelantes fervore Christo offerte odorem.

LXI.—IN ECCLESIA, OMNI POPULO DEI.

Justus ego non sum, fratres, de cloaca levatus:
 Nec me supertollo, sed doleo vestri, qui cerno
 Ex tanto populo nullum in agone coronari.
 Certe si non ipse pugnat, vel suggerat illis.
 Cladem objurgatis; o venter effercite luxu,
 Laborat frater adversante mundo sub armis,
 Et fartus opibus nec pugnas, nec pugnantem te sistis?

COMMENTARIUS.

a Tertulliano, et quæ deinceps hac instructione sequuntur. Ric.

Injustas esse feminas Injustæ sunt, quæ damnant Dei manus: exprobrant Deo, quod non aliter ipsas ornaverit: affectant, quod noluit Deus: faciunt se alias, quam fecerit Deus: quod est injustum et inverecundum. Sic Tertullianus justum esse colorem negat de colorum adulterio tractatum. Auctor naturæ Deus, interceptor satanas. Vid. lib. II de Cultu fem. Ric.

Oculos fuligine relinitis Nigro pulvere, quo oculorum exordia producantur. Ric.

Levatis comulas Juvenalis in VI:

... Tot adhuc compagibus altum
 Edificat caput. Ric.

Granulatum Discriminatis per granos capillis. Granos intellige ipsa crinium flagella. Vetus interpret historia: Judith: *Comam discriminavit, id est granam fecit.* Et in synodo Bracarensi: *Placuit Lectores granos gentili ritu non demittant* Glossæ vet. *Granitum, χοκκωριόν.* Isidorus Orig. XI: *Granos et cinabar Gothorum.* Jac. Sirmundus, et Jo. Savaro, ad Epist. II, lib. I. Sidonii Apollin. Aîa dispositio crinium in gradus et anulototo capite corrupto. Quintil., XII, 10 Ric.

Malas medicatis Tertullianus: *Catam medicamentibus urgent: genas rubore maculant.* Ric.

Palmis Deo dignas Quas dignius debeatis ad Deum orantes expendere. Ric.

Præsigio malo legatis. Etenim damnationis præsigium est: cujus est apud Matthæum formula: *Ligatis manibus et pedibus ejus mittite eum in tenebras exteriores* Ric.

Hymnificato choro. Ecclesiæ Christi. Ric.

Placitoque Christo placete. Cui Pater de celo: *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui.* Ric.

De cloaca levatus. De sæculo, de idololatria. Supra Instr. XLI: *Nero de inferno levatus.* Ric.

Nullam in agone coronari. Hoc deplorabat etiam Cyprianus. Ric.

Cladem objurgatis Lapsorum deformes renquias. Cyp. lib. de Lapsis. Ric.

O venter effercite luxu In apographo: *ovanter effercite luxu.* Ric.

Nec pugnantem te sistis. Ut oïrmes hortatu, consilio, exemplo; at refoveas subsidio. Ric.

A Stulte, non intendis unum bellare pro multis?
 In talem pendet Ecclesia tota, si vincat.
 Abstineri vides fratrem, et pugnare cum hoste.
 Optas tu in castris pacem, foras ille repugnat:
 Misericors esto, ut sis ante omnia salvus.
 Nec metuis Dominum præconio tanto clamantem:
 Inimicis etiam qui jubet alimenta præbere,
 Prandia ab eo prospice Tobia, qui semper
 Omnibus omnino diebus cum paupere sumpsit.
 Pascere tu quæris, stulte, qui te denuo pascat.
 Vis ille mihi paret, qui componi proponit?
 Laute cibatum distento ventre declamat
 Oppressus inopia frater juxta tabescens.
 De die dominica quid dicis? si non ante locavit,
 Excita de turba pauperem, quem ad prandium ducas.
 B In tabulis spes est vestra de Christo refecto.

LXII.—MARTYRIUM VOLENTI.

Martyrium, fili, quoniam desideras, audi.

Abel qualis erat esto, aut qualis Isaac ipse, aut

Rectam qui diligit Stephanus sibi vitam in iter.

Tu quidem quod optas, res est felicibus apta.

Vince prius Malum benefactis, recte vivendo.

Rex ille tuus cum viderit, esto securus.

Abstineri vides fratrem. Causa schismatis abstentum. Ric.

Pugnare cum hoste. Stare adversus Ecclesiam cum hoste, cum aliis schismaticis. Ric.

Optas tu in castris pacem. Ante pacem Ecclesiæ datam, optas præcipitem dari pacem abstentis. Cyp. Ric.

Foras ille repugnat. Ille lapsus vel abstentus contemnit Ecclesiam, aut adversatur Ecclesiæ. Ric.

Misericors esto Sis mollissimo corde, pius et beneficus erga pauperes. Ric.

Prandia ab eo prospice Tobia. Propius accedet ad vestigia scripturæ quæ est in apographo: *Prandia ab eo prospice Tobo.* Sic in Bibl. Theodulli præfatione aureis litteris: *liber Tobæ.* Et in veteri Canone

Scripturarum apud Anastasium Patr. CP. *Tobæ et Tobias* Tobias, Græcè *Τώβητ και Τωβίας.* Et apud Suidam, *Τώβητ. ὄνομα υἱοῦ του και Τωβίας ὁμοιος.* Pater vocatus *Τώβητ.* vel *Τώβητ,* filius *Τωβίας.* In apographo, *ab eo prospice Lurna.* Supra scriptum *Jobba.*

Tobia erga pauperes pietatem sacris paginis commendatam in sanctorum Testimoniorum lib. III Cyprianus contulit. Ric.

Qui te denuo pascat. Lucas, XIV.

Qui componi proponit. Componi, sepeliri, qui de sepultura cogitat, qui se felicem putat, si quam primum componatur. Horatius: *Omnes composui. Felices! nunc ego resto, Confice.* Acro: *Omnes composui: Omnes in urnis sepelivi.* Ric.

Si non ante locavit. Promisit alteri, qui eum vocavit, cui copiam sui condixit ad prandium. Ric.

Excita de turba pauperem. In apographo, *Excute.* Hic vero locus indicat avo Commodiani in Ecclesia diebus dominicis Agapas in usu fuisse. Ric.

In tabulis spes est. In tabulis Novi Testamenti. Ric.

De Christo refecto. Christus ipse, Matth. XXX, 35: *Esurivi enim, et didistis mihi manducare.* etc. Ric.

Rectam qui diligit Stephanus sibi vitam in iter. Procul dubio scribendum:

Rectam qui delegit rectam sibi viam in iter.

Vide Act. VI, VII.

Vince prius Malum. Satanam, qui in sacris Litteris ὁ πονηρός. Ric.

Rex ille tuus. Christus.

Ipsius est tempus, et nos in utrumque gerentes :
 Ut si bellum abest, in pace martyres ibunt.
 Multi quidem errant dicentes : Sanguine nostro,
 Vicinus Iniquum, quo manente vincere nolunt.
 Obsidiando perit, et ideo sentit Iniquus :
 Legitimus autem non sentit pœnas adactas.
 Ejulatuque zelando pectus pugnis pertunde.
 Nunc si benefactis viceris, martyr in illo.
 Tu ergo qui quæris martyrium tollere verbo,
 In pace te vesti bonis ; et esto securus.

LXIII. — BELLUM COTTIDIANUM.

Belligerare quæris, stulte, quasi bella quiescant.
 Ex protoplasto die pugnatur in fine vobis.
 Libido præcipitat, bellum est, pugna cum illo.
 Luxuria suadet, abutere, bellum vicisti.
 Vino copioso parce, ne per illum (illud) aberres.
 Maledicti retine linguam, unde Dominum adoras.
 Compesce furorem : pacificum redde te cunctis.
 Oppressos miseriis deprimere cave minores.
 Tutorem accommoda tantum, et noli nocere.
 Tramite vos recto ducite sincero præ zelo.
 In tuis divitiis comem te redde pœsillis.
 De labore tuo dona, nudum vesti : sic vinces.
 Insidias nulli facias, qui Deo deservis.
 Aspice principium, unde periit invidus hostis.

COMMENTARIUS.

Ipsius est tempus. Persecutionis et pacis. Ric.
Et nos in utrumque gerentes. Ipsi Christo serviamus
in pace et bello. Ric.

Si bellum abest. Si persecutio cessat. Ric.
In pace martyres ibunt. Ut supra, Martyres sine
sanguine : quibus etsi defuere tormenta, etsi defuit
tyrannus, non defuit animus adversus quælibet tor-
menta fortis. Ric.

Quo manente vinc. nol. Manente Iniquo vincere
nolunt, deficiunt, non perstant in fide, evertuntur,
deficiunt de fide. Ric.

Obsidiando perit Iniquus. Ob idone diurna sata-
nas circa fortissimum christianum tandem fatigatur
et frangitur. Ric.

Legitimus autem. Fortissimus Christianus, vernus
athletes, probe fidelis, non vincitur, non sentit pœ-
nas ipsa tormenta superat. Ric.

Ejulatuque zelando pect. pug. pertunde. Ejulatum
suum castigabit pugnis, et præ zelo et amore Domini
zelabit moitem Sap., 1, 12. Ric.

Martyrium. Martyrium subire : martyrem fieri. Sic
loquitur versio Latina vetus Eusebii Cæs. opus-
culo de Resurr. : Ei qui occiditur, et ei qui marty-
rium tollit. Ric.

Bellum Cottidianum. Hominis vita, militia est.
πειρασμόν. Jobi vii, 4. Haec vero sententiam fuisse
exsequitur Arrianus ad Epictetum. iii, c. 24 : Στρα-
τεία τις ἐστὶν ὁ βίος ἐλάττου, καὶ αὐτὴ μακρὰ καὶ ποι-
κίλη, etc., pag. 174. Haec philosophus ille profanus,
qui litteras nostras attigerat. Est autem multo per-
fectior sapientia Christi, apud Eusebium, septimo opu-
sculorum quæ Simondu- edidit Latina versione anti-
quæ, Græcis si non jam interiere, adhuc latentibus,
pag. 255 : « Semper persecutio est, semper invisibile
bellum habetur, semper corona, semper abnegatio.
Vultis videre certamina religio-ritatis? Nonnumquam
effudit quis ira adversus subditum sibi ; rememora-
tus autem Domini, deposuit acerbiter : pejus enim
est fervori incensæ ira resistere, quam flammæ ignis
quæ a foris habetur. Quia igitur martyr est qui pro-
pter Deum ad exteriorum flammam resistit ; martyr

A Non sum ego doctor, sed lex docet ipsa clamando.
 Verba geris tanta vane, qui sub uno momento
 Martyrium quæris otiosus tollere Christo.

LXIV. — DE ZELO CONCUSPISCENTIAE.

Dum cupis, inde peris ; dum ardes proximi zelo :
 Extinguis te ipsum quando te incendis ab intus.
 Zelaris alium, invidie, de malo laborantem ;
 Et te parem concupis fieri pecuniæ tantæ.
 Lex sic non aspicit : dum illum incumbere quæris,
 Omnia sus-pensus, vivis in ardore lucrorum.
 Cumque reus tibi sis, ipsum te iudice damnas.
 Oculorum acies numquam satiatur avara.
 Nunc ergo si redeas et cogites, vana cupido est.

C.

Unde Deus clamat : Stulte hac nocte vocaris,
 B Post te mors ruit : cujus erunt ista talenta ?
 In suprema ædis in-jus-ta lucra condendo.
 Suggestet cum Domino unicuique vita diurna.
 Congestet alius : tu bene vivere quære.
 Et Dei cor conscius, ages super omnia victor.
 Nec enim dico ut te in trivio tinnites,
 Cum pro die tuo vigilas, sine fraude vivendo.
 In esca perit avis, aut hæret improvida visco.
 Arbitrare tibi simpliciter valde cavendum.
 Excedant alii finem : tu prospice semper.

et vere martyr, qui extinguit interius incendium in-
 vidie propter Dominum Jesum. » Et paulo post :
 « Certamina igitur cottidiana sunt ista, quæ per dies
 et noctes sunt nobis. » Deinde apponit exempla.

Belligerare quæris. Temere et furiose ad marty-
rium ruis, inquietus et turbidus Ric.

Compesce furorem. Noli contra furiatæ mentis ad-
versarium refurari ; nec maledicenti remaledicere,
nec remordere mordentem. Ric.

Sincero præ zelo. In apogr. sincero perseclo. Ric.

Otiosus Christo. Qui nullis operibus vaces quæ
mandatis Christi continentur. Ric.

Dum illum incumbere quæris. Incumbere in illum,
tamquam in prædam. Ric.

Si redeas. Ad teipsum ipsum. Ric.

Stulte, hac nocte vocaris. Lucæ xii, 20 : Ταύτη τῆ
νυκτὶ τὸν ψυχρὸν σου ἀπαυτώσου ἀπὸ σοῦ. Cyprianus lib.
de Opere et Eleemos. : Stulte, hac nocte expostulatur
anima tua : quæ ergo parasti, cui erunt ? Martialis vii,
44 : Rape, congere, aufer, posside : relinquendum
est.

In suprema ædis Luc. in apothecas. Ric.

Suggestet cum Domino unicuique vitam diurnam. Locus
in medio cubat, sed facile potest in integrum restitui.
Leg. :

Suggestet cum Dominus unicuique vitam diurnam.

Vide Matth. vi, 31 ; Luc. xii, 29. Vitam pro victu
 posuit Commodianus. Donatus ad Terentii Phorm.
 Act. i, Scen. iii. 12 : Vita et mores significat, et ani-
 mam, et alimentum, et spatium vivendi, et fortunam
 accidentem viventibus. Simili modo βίον adhibent
 Græci. DAVIS.

Ut te in trivio tinnites. Captandæ plebecule gratia
cum tintinnabulo incedas. Ric. — Deleto pronomine,
legendum : Ut in trivio tinnites. Vide Matth. vi, 2.
 DAVIS.

Simpliciter valde cavendum. Columbe simplicitate
temperantem, serpentis prudentia temperare debes. Ric.

LXV. — QUI DE MALO DONANT.

Quid te bonum fingis alieno vulnere, vecors?
Unde tu largiris, alter cotidie plorat.
Ista tu discredis Dominum videre de cœlis?
Dona iniquorum non probat Altissimus, inquit.
Erumpes miseris, dum fueris locum adeptus.
Munera dat alter, ut alterum reddat inanem.
Aut si fœnerasti: duplicem centesima nummum,
Largiri vis, ut te, quasi malum malo depurges.
Omnipotens tales operas omnino recusat.
Donasti de lacrymis: candidatus ille ingratis
Oppressus usuris deplorat factus egenus.
Nactus præterea tempus captatoribus, hostis
Ad præsens populus; pretio tu sanctus iniquus,
Nec non et de lucro mercis vis te piare;
Te ipsum inludis, non alium, inique.

LXVI. — DE PACE SUBDOLA.

Dispositum tempus venit nostris: pax est in orbe;
Et ruina simul blandiente sæculo premit.
Præcipitis populi, quem in schismate misistis.
Aut facite legem civitatis, aut exite de illa.
Conspicitis stipulam cohærentem in oculis nostris,
Et vestris in oculis non vultis cernere trabem.

COMMENTARIUS.

Qui de malo donant. Ignatius ad Trallianos: παραίνει τις τῶν παλαιῶν, μηδεὶς ἀγαθὸς λεγέσθω κακῶ τὸ ἰσθμὸν περὶνους. RIC.

Dona iniquorum. Ecclesiastici, xxxiv.

Erumpes miseris. Ut supra: *Illum incumbere quæris, omnia suspensus.* Instr. LXIV.

Duplicem centesima nummum. Ex pecunia senore occupata, quot mensibus centesimam exegisti: ut apud Juvenalem Pollio, qui triplicem usuram præstare paratus, circuit, et futuos non invenit. Et apud Horat., i Ser., sat. 2: *Quinas qui capite mercedes exigit.*

Centesima. Hesdræ ii, 5. *Reddite eis agros suos, quin potius et centesimam pecuniæ.* Græca Sixtinæ editionis tantum habent: καὶ ἀπὸ τοῦ ἀργυρίου τὸν σίτον καὶ τὸν οἶνον, καὶ τὸ ἔλαιον ἐξενήχκατε ἑαυτοῖς. Deesse aliquid videtur. Latinus interpret latinæ suæ ad avi sui usum accommodavit. Chrysologus: *Usura mundi, unum ad centum. Usura Christi, centum ad unum.*

Candidatus. Candidatum dicit petitorum, rogatorum, mendicum, et candidatum fortean baptismi, quem Tertullianus dicit, *candidatum Dei.*

Tempus captatoribus. Annonæ flagellatoribus. RIC.

Hostis ad præsens populus. Qui iam avaritiam tuam detestatur: sed in futurum habebis etiam Deum ultorem. RIC.

Pretio tu sanctus iniquus. Hæc prorsus repugnant. Leg. *Pretio tu factus iniquus.* DAVIS.

De lucro mercis. Turpiter comparata, turpius repositæ ac reservate, ad captandum ex annonæ raritate lucrum. RIC.

Dispositum tempus. Pacis subdolæ. Sæculum a Deo sic ordinatum. Ejusmodi vero tempus a Cypriano descriptum fuerat, libro de Lapsis: *Traditam vobis divinitus disciplinam pax longa corruperat. Studebant augendo patrimonio singuli, etc.* RIC.

Præcipitis populi. Qui temere pacem dari volebat lapsis, qui ad pacem lestinabant. RIC.

Facite legem civitatis. Legem, disciplinam civitatis Dei. Ecclesiæ. Cypr. epist. 10, 11, 12, 15, 14 RIC. *Conspicitis stipulam.* Respicit ad Matth., vii, 3, aut ad Luc., vi, 41. DAVIS.

Et in occisione prædicti. Jeremiæ XLVIII, 13, et 1, 27.

A Subdola pax vobis venit, persecutio flagrat.
Vulnera non parent, et sic sine cæde ruitis.
Bellum in absconso geritur, sub pace quod ipsa
De vobis vix unus caute se gessit.
O male muniti, et in occisione prædicti!
Laudatis pacem subdolam, et vobis iniquam.
Aterius facti milites, non Christi, peristis.

LXVII. — LECTORIBUS.

Lectores moneo quosdam, cognoscere tantum,
Et dare materiam cæteris exemplo vivendi;
Certamen fugere, lites totidemque vitare;
Terrorum premere, nec unquam esse superbos.
Obsequia justa malorum quoque deferre.
Reddite vos Christo similes, filiioli, magistro;
Inter agrestina benefactis lilia sitis.

B Beati facti estis, cum feritis edicta.
Vos flores in plebe, vos estis Christi lucernæ.
Servate quod estis, et memorare potestis.

LXVIII. — MINISTERIS.

Mysterium Christi Zacones exercite caste,
Idecirco ministri facite præcepta magistri.
Nolite ludere personam iudicis æqui,
Integrate locum vestrum per omnia docti,

Laudatis pacem subdolam. Inceditis per ignes suppositos cineri doloso. RIC.

Lectores moneo quosdam. Quibus ea non erat perititia, quam Cyprianus in iis ordinandis requirebat. Epist. 21, 32 et 34. RIC.

Cognoscere tantum. ἀναγγεῖλαι: quod a Commodiano transfertur ad simplicem notitiam frontis et oris et vultus. RIC.

Certamen fugere. Contentiones, jurgia. RIC.

Terrorum premere. Non esse minaces. RIC.

Obsequia justa malorum. Episcoporum, atque etiam cæterorum, immo etiam secularium potestatum. RIC. — Legendum:

Obsequia justa malis quoque deserte.

Nam vulgatam lectionem respuit Latini sermonis ratio DAVIS.

Agrestina lilia. κρινὰ τοῦ ἀγροῦ. Matth., vi, 28.

Cum feritis edicta. Quæ ad martyrii coronam ducunt. RIC.

Vos flores in plebe. Ecclesiastici, xxxix, 19, *Florete flores quasi liliis.* Quomodo autem in plebe lectores, qui etiam a Cypriano tam studiose velut in gradu constituebantur, adhibita in consilium plebe aut ratam habente ordinationem? nam et inter lectores erat doctor audientium sive catechumenorum. Erat igitur lector in ordinatione quidem clericali, non autem sacerdotali, quæ ab episcopo, qui summus erat sacerdos, ultra diaconum aut subdiaconum non extendebatur. Adeoque florebat in plebe lector, melioris sacerdotio sive ordini sacerdotali. Videantur epistolæ Cypriani supra citatæ. Scripturas, sive codices sacros penes lectorem fuisse, docent Gesta purgationis Cæciliani et Felicis sub Constantino et Constantio Cæs.

Vos estis Christi lucernæ. Etenim lectores ex ambone et pulpito Scripturas legebant in ecclesia.

Mysterium Christi Zacones. Idem ignatius ad Trall. Δεῖ δὲ καὶ τοὺς διακόνους ὄντας μυστηρίων Χριστοῦ Ἰησοῦ κατὰ πάντα τρόπον ἀρέσκειν. etc. RIC.

Zacones. Diacones, breviate dictione Græca. διακονοῦντες.

Mysterium Christi. Sacramentum Christi. Corpus

Susum intendentes, semper Deo summo devoti.
Tota Deo reddite sacra ministeria aræ,
Rebus in diversis exemplum dare parati.
Inclinate caput vestrum pastoribus ipsi.
Sic fiet, ut Christo possitis esse probati

LXIX. — PASTORIBUS DEI.

Pastor si confessus fuerit, geminavit agonem.
Apostolus autem tales jubet esse magistros :
Sit patiens rector, sciat ubi frena remittat.
Terreat in primis, et postea melle perungat.
Observetque prius ut faciat ipse quæ dicit.
Redditur in culpa pastor sæcularia servans,
In faciem cujus sis ausus dicere quidquam.
Bullit in inferno rumoribus ipsa gehenna.
Væ miseræ plebi, dubia quæ fronte vacillat.
Si talis aderit pastor, pœne perdit stat;
Devotus autem continet, recte gubernans.
Exhilarantur examina regibus aptis.
In talibus, spes est, et vivit Ecclesia tota.

LXX. — MAJORIBUS NATIS DICO.

Me solum exposcit tempus vobis dicere verum.

A Ab uno sæpe monetur, quod multi detractant.
In me solum volo odia convertere vestra,
Omnium ut paveant præcordia tentatorem.
Respicite dictum, quod veritas odia tollat.
Jam prædixi quidem de pace subdola quanta.
Blandiens dum vobis subrepsit, heu, seductor.
Vos quia nescistis laqueos instarè, ruistis.
Sorbetis omnino amara, sed est sæculi ipsum.
Non gratis agit, pro quo interceditis, ullus.
Ab igne qui refugit, agit in voragine, vestro :
Tunc petit suppetiunt miser denudatus a vobis.
Ipsi jam horrescunt iudices peculantia vestra.
S
De breviori titulo non tot inararem,
Inspicitis docentes quibus vos tenditis ultro :
B Cum ipsis et epulas captis, et pascitis ipsos.
Ob ea jam terræ pœne fundamenta intratis.

LXXI. — INFIRMUM SIC VISITA.

Infirmus si fuerit frater; de paupere dico;

COMMENTARIUS.

Christi plerisque in ecclesiis Diaconi offerebant, quod postea vetitum Concil. arelatensi I, cap. 15 : « De diaconis quos cognovimus multis locis offerre, placuit minime fieri debere. » Arelat. II, 15 : « Ut diaconus in secretario inter Presbyteros non sedeat : et corpus Christi præsentem Presbytero tradere non præsumat. » Unde sequitur absente Presbytero, tradidisse. Hoc vero mysterium caste exerceri vult Commodianus. Ric. — Vide adnotata superius ad Instr. xxxv, v. 545. Susum intendentes. Adisis infra Rigaltium ad Instr. LXXVII, v. 4204.

Rebus in diversis. Diversam partem pro contraria dixisse veteres, probe quidem scio : sed res diversas eo sensu legisse me non memini. Scribendum : *Rebus in adversis exemplum dare parati*. DAVIS.

Pastor si confessus. Si de nomine interrogatus clare et constanter re-pooderit : Sum christianus. Si thus acerræ profanorum imponere jussus, fortiter abnuendo clamaverit : Non facio. Ric.

Sæcularia servans. Qui se adhuc sæcularibus immisceat. Sæcularia dicit opposita Christo, antichristiana. Contraria sunt Christus et sæculum, sive Satanas. Christus personas non respicit; sæculum sive Satanas loquitur nobilitatem, generositatem, magistratus. Christus simplicitatem, et sanctam pauperitatem : sæculum divitias, Christum benignitatem, misericordiam, pietatem : Satanas regna, ultiones, perfidias, rapinas, incendia, triumphos. Plura de istis ostendimus epistola præfixa editioni nostræ Cypriani, quæ ab sæculo Commodiani summum cepisse videntur incrementum. Ric.

Plebi, dubia quæ fronte vacil. Ait Commodianus pastores, episcopos, presbyteros, frontem esse populi christiani : itaque, ut in acie militari, primis ordinibus collocandos esse milites fortissimos, qui sint exemplo cæteris. Tertullianus lib. de Fuga : *Sed quum ipsi ductores, id est ipsi diaconi, presbyteri et episcopi fugiunt, quis de gregario numero sustinebit, ad gradum in acie figendum suadentes, etc.* Ric.

Devotus autem. Bonus ille pastor, qui ponit animam suam pro ovibus. Ric.

Continet. Totum ovile continet in vestigio fidei constantis. Ric.

Examina regibus aptis. Etenim apium examina regem, sive ducem, quæque suum habere dicuntur. Cyprian. Ep. 69. Ric.

MAJORIBUS NATIS. Tales erant primores, patroni, locupletes, qui tenuiores in clientelam suam recipiebant. Ric.

Me solum solus ut plures altare Domini circumdabo, inquit Tertullianus adversus psychiorum gloriosissimam multitudinem, lib. de Fudic. Ric.

C Ab uno sæpe. In hanc sententiam fabulatur Phædrus Aug., lib. IV, Fab. 5 :

Plus esse in uno sæpe, quam in turba, boni.

Hæc autem instructione Commodianus eorum qui inter avi sui christianos auctoritate pollebant vitia carpit. Sed et cunctis passim instructionibus de neglecta disciplina tanto cordis affectu doctus disserit, ut sui sæculi christianis desperationem salutis incutiat. Sensit oraculi veritatem Gennadius, episcopus massiliensis, nec amolitus est quidem vaticinii sive querelæ tristitiam, sed Commodianum ipsam posteris tradens, hoc discrimine lecit insignem. Neque tamen ista fuit solus Commodiani querela. Nam et patrem Ecclesiæ subdolum paulo ante Cyprianus opusculo suo de Lapsis arguerat : et postmodum Sulpicius Severus historia sacra libros suos hac certe miserabili deploratione conclusit : « Et nunc, inquit, cum maxime discordiis episcoporum turbari aut misceri omnia cernerentur; cunctaque per eos odio aut gratia, metu, incantantia, invidia, factione, libidine, avaritia, arrogantia, somno, desidia essent depravata; postremo plures adversum paucos bene consulentes insanis consiliis et pertinacibus studiis certabant. » Ric.

Omnium testatorem... Satanam. Hæc certe Commodianus incutit desperationem episcopis. Ric.

Quod veritas odia tollat. Pariat, concidiet sibi. Sic ipse alibi dixit, *Martyrium tollere*, quod est patrare, reportare martyrii christiani gloriam. Ric.

Non gratis agit. Patrocinium vestrum venditis magno. Ric.

Peculantia vestra. Sic legitur in apographo : quæ scriptura, si vera est, *peculantia* dixerit *peculatam*, *διαπραγάν*. Ric.

Et pascitis ipsos. Devoratis. Ric.

Terræ fundamenta. Inferos. Locus Esaiæ, c. XIV, 15, secundum Septuag. sic habet : *Νῦν δὲ εἰς ἀδὴν καταθήσῃ καὶ εἰς τὰ θεμέλια τῆς γῆς* Aquila et Theodotio dixerunt, *εἰς λάκκον*. Latina versio vetus : *in fundamenta lacu*. Glossæ veteres : *λάκκος, Lacuna, lacus*,

Nolite vacui talem visitare jacentem.
 Fac sub Deo bonum, obsequia redde per nummum.
 Inde revalescit, vel, si conciderit ille,
 Refoveatur homo pauper, qui non habet unde
 Mercedem tibi, pro illo sed conditor orbis et auctor.
 Vel si pigeret ire ad pauperem, semper abosum,
 Mitte nummos, et unde se resumere possit.
 Similiterque soror si paupera lecto decumbit,
 Incipiant vestrae matronae victualia ferre.
 Clamat ipse Deus: Frange tuum panem egeno.
 Verbis opus non est visitare, sed benefactis.
 Iniquum est, frater inopia victus agrotet.
 Satagite, non verbis, esum potumque requirit.
 Inspicite tales, sed certe debilitatos,
 Transigere sese qui non possunt, date subinde.
 A Domino vobis spondeo dari quadruplum.

LXXII. — PAUPERIBUS SANIS.

Pauperes sana quid, nisi divitiarum adsint?
 Ars certe si fuerit, jam et tu communica fratri.
 Unum praesta tibi, ne superbus esse dicaris.
 Polliceor, quoniam securior divite vivis:
 Excipe doctrinam magni Salomonis in aures.
 Responsorem in alto odit Deus pauperem esse:
 Idcirco te subde, et honorem redde potenti.

COMMENTARIUS.

cisterna Item: *Lamæ, πηλώδεις τόποι*. Tertullianus dixit, *stagnum ignis et sulphuris*, lib. de Fug. Ric.

Talem visitare jacentem. Clinicum, Grabbatarium. Ric.

Pauperem, semper abosum. Importuni divitibus, et odiosi solent esse pauperes, sed et proximis etiam et amicis. *φιλομισήσονται φίλους πτωχούς*. Prov., xiv, 20. Ric.

Unde se resumere possit. Unde ad sublevandam inopiam suam sumere aliquid possit, et sumpticulum facere parandis sibi necessariis, quibus doleat natura negatis; ac tandem vires resumet suas. Ric. — *Unde se resumere, etc* Vires suas recuperare. Similiter Galli dicunt *se reprendre*. Vide Car. Dufresnii Glossarium.

DAVIS.

Victualia ferre. Ipse Instr. ult. dicet... *portent victualia collo*.

PAUPERIBUS SANIS. Instructione praecedenti dixit, de infirmis et jacentibus: jam de valentibus et sanis, sed egenis; qui tamen artis suae quaestu parare sibi possunt, unde se exhibeant. Et hos quidem aliquid de subsidio artis suae conferre vult fratribus infirmis. Ric.

Pauperes sana. Eccl., xxx, 14. *πτωχός υγιής και ισχύων τῆ ἔξει*.

Responsorem in alto. Qui sic respondit quasi despiciat. Prov., xviii, 25: *Cum obsecrationibus loquitur pauper*.

Blandus enim sermo. Blandus sermo saepe apud iratos plurimum valet, et gratia sua facit ut subsident iracundo crista, ut fervor detumeat; confutat animum iracundi fervidum. Sic Lucilius dixit: *Coquus ahenum cum servit, paula confutat trua*. Ric.

Deriget. Rigorem solvit, emoluit, fundit, liquescit. Plautus eodem sensu dixit: *dirigere*, in Curcul. *Clipeatus elephantum ubi machera dirigit*, hoc est ita disciudit aut transverberat, ut effuso sanguine praerigida belluae moles dissolvatur, aut divisa prosternatur. Glossae: *ἀπενθύω*, *Derigo*. Ric. — *Respiciet Commodianus ad Prov. xv, 1*.

Proverbium nosti. Glossae veteres: *θεολογία, Dei proverbium*.

In gazo praeterea. Supra, Instr. iv: *Non domum gazo paratis*. Glossae: *Gaza, χρήματα, περιδεί διαλέκτω*.

A Blandus enim sermo, proverbium nosti, deriget.

Vincitur officio etsi fuerit ira vetusta.

Si lingua taceat, nil melius invenisti.

Sane si non fuerit ars unde vita regatur,

Aut operam praebere, aut cursum, jussu potentis:

Non pudeat neque pigeat procurrere sanum.

In gazo praeterea de labore mittere debes;

Sicut singularis illa, quam praetulit unctus.

LXXIII. — FILIOS NON LUGENDOS.

Filiorum casus licet et dolium cordis relinquat,

In nigris exire tamen nec plangere fas est.

Lex prudenter ait, animo nec pompa, dolere,

In Salomoniano libro septimana finita.

Oblita Dominum de resurrectione promissa,

Si martyr faceris filios, sic voce deflebis?

B Non pudet infrenem gentiliter plangere natos?

Os laceras, tundis pectus, vestimenta deducis,

Nec metuis Dominum cujus optas regnum videre?

Luge quod fas est: noli tamen errare pro illis.

Vos ideo tales, quod minus quam gentes estis:

Germine zabolico facitis ut turbae pronatae;

Extinctos clamatis: qua gratia? false, peristi.

Nec dolore duxit pater filium mactandum ad aram;

Dolore nec vates filium luxit defunctum:

Cyprianus: *Et dominicum celebrare te credis, qui Corban non respicis?* Commod. lxi: *De die dominica quia dicitis?* etc. Ric.

C Singularis illa. Vidua, solitaria.

Unctus. Christus. Tertullianus, Apolog., cap. 5: *Christianus, quantum interpretatio est, de unctione deducitur*. Nomen de suavitate vel benignitate compositum. Ric.

In nigris exire. Ut mox erat gentium mirime christianarum. Julius Paulus, Sententiarum lib. 1, tit. de Sepulcris et Lugendis: *Qui luget, abstinere debet a conviviis, ornamentis, purpura et alba veste*. Atra vestis conveniens luctui color, tristior habitus; spem resurrectionis non habebant, mortuos suos lugebant ut perditos, ut jam nullos. At christiani, qui fideles fratresque suos ad vitam aeternam migrasse, abiisse, praeressisse dicebant, non exhibant in nigris, τὸ γὰρ μέλαν θανατώδες. Itaque aversabantur omnia mortis praesagia. Nam et nigrum illud et ferale in tumulis Theta, et nigra in ve te senescere, ad christianos pertinere negabant, de vita post excessum aeterna certos. Ric.

In Salomoniano libro. Liber inscribitur *Ecclesiasticus, Sapientia Jesu filii Srach*. Salomoniacum librum D vocat Commodianus, quia gnomas sive sententias continet ad exemplum Salomonis. Ric.

Septimana finita. Ecclesiastici, xxii, 13: *Luctus mortui septem dies*. Morem fuisse antiquissimum discimus ex historia Jacobi, Genes., i 10, et ex iis quae sunt ad eum locum, et ad Siracidem ab doctis viris notata ex Philone et Amniano Marcellino. Ric.

Gentiliter plangere. More gentium. Paulus ad Thessal., i καθὼς και οἱ λοιποὶ, οἱ μὴ ἔχοντες ἐπιείδαν. Scilicet resurrectionis. Ric.

Quod minus quam gentes estis. Legendum: *Quid minus quam gentes estis*. DAVIS.

Extinctos clamatis. Ut supra Instr. xxx, *Vixit, et, Extinxi*, Extinctos ethnici dicebant defunctos: Christiani, praemissos, ad Deum translatos, evocatos a Domino. Ric.

Nec dolore duxit pater. Haec Abrahami et Davidis exempla ad communem hunc de filiis non lugendis locum citavit Eunodius episcopus Ticinensis Epist. 1 lib. ii, ubi Sirmondus hosce Commodiani versiculos

Omnipotentis enim nec flens deducebat alumnus,
Sed Deo devotus festinanter funus agebat.

LXXIV.—DE POMPA FUNERIS.

De funeris pompa sollicitus esse qui quæris,
Erras, Dei servus adhuc in morte placere,
Pro! exanimum corpus ornari funestum.
O vanitas vera, cupere defunctis honorem.
Mens mundi detenta, nec in morte Christo devota.
Proverbia nosti: per forum efferri volebat.
Adeo illi similes et fera mente viventes,
Faustum felicemque diem in exitu vultis habere,
Ut coeat populus, laudem cum luctu videre.
Non provides quonam merearis ire defunctus.
Ecce prosequuntur illi: tu jam forte cremaris
Redactus in pœnam. Quid proderit pompa defuncto?
Incusatus eris qui ob ista collegia quæris.
Sub Vejove cupis vivere: te decipis ipsum.

LXXV.—CLERICIS.

Congruit in Pascha, die felicissimo nostro,
Latentur et illi, qui postulant sumpta divina:
Erogetur eis quod sufficit, vinum et esca.
Respicite fonte quo memorentur ista pro vobis.
In modico sumptu deficitis Christo donare.
Cum ipsi non facitis, quo modo suadere potestis
Iustitiam legis talibus? vel semel in anno.

A Sic multos urget blasphemia sæpe de vobis.

LXXVI.—DE FABULOSIS ET SILENTIO.

Dum leve videtur cuiumque neque vitatur,
Et quasi facile ruit, dum abuteris illud,
Fabulæ subveniunt, quo venisti fundere preces,
Aut pulsare domum stomachi pro delicto diurno.
Buccina præconum clamat, lectore legente,
Ut pateant aures et tu magis obstruis illas;
Luxaris labia, quibus ingemiscere debes.
Obsera malis pectus, vel in pectore solve.
Sed quia divitibus faciunt pecuniæ frontem,
Inde perit omnis, quando sibi maxime fidunt.
Sic feminae quoque cœunt quasi in balneo;
Et de domo Dei faciunt ceu mundinas, artent.
Terruit sane Dominus domum orationis,
Sacerdos Domini cum sursum corda præcepit,
In præce fienda, ut fiant silentia vestra;
Limpide respondes, nec temperas quoque promissis.
Exorat ille Altissimum pro plebe devota,
Ne pereat aliquis, et tu te in fabulas vertis;
Tu subrides ibi, aut detrahis proximi famæ;
Indisciplinate loqueris, quasi sit Deus absens,
Omnia qui fecit, nec audiat neque cernat.

LXXVII.—EBRIOSIS.

Ebrioso modum non pono, sed belluam malo.

COMMENTARIUS.

et ipsius quidem Commodiani nomen, ab ævo Genadii et Gelasii ignoratum primus indicavit. Eusebius opusculo de Resurrectione: *Noli enim querere, si non est occisus Isaac: sed ex quo proposuit pater, mortuus est patri Isaac*, pag. 51 editionis Sirmondi. Ric.

Deo devotus. Glossæ: *Devotissimus, καθοσιώτατος*. Omnia pati et facere paratus. Ric.

Proverbia nosti. Sic Julianus Cæsar Dionysio cuidam: *Μῦθον ἀκήρατος*, et *ἰστορίαν ἐπίσταται*. RIGALT. Per forum efferri volebat. Quemadmodum ille apud Horatium Gargilius, qui:

Mane plagas, venabula, servos,
Differtum transire forum populumque jubebat. Ric.

Qui ob ista collegia quæris. Corporis artificum Libitinariorum, qui funera ad ritum ethnicum ministrabant magnifico apparatu; numerosissima turba prosequentium funus et majorum imagines. Ric.

Collegia quæris Advocas, sic Instr. XIX, dixit COLLEGIIUM FACERE: *simili collegio facto*. Ric.

Sub Vejove. Sub Idolis. In apogr. *sub vigore*. Ric.

Congruent in Pascha, die felicissimo. Quo pignus D et arrhabonem accepimus resurrectionis in vitam æternam. Ric.

Qui postulant sumpta divina. Ita in apographo, ubi superscriptum est: *qui postulant sabbata divina*. Neutra lectio probabilis mihi videtur. Ista vero sensum efficiet huic instructioni convenientis-incom: *Latentur et illi, qui postulant sub acta divina*. Commendatur pietas erga pauperes; illos præsertim, qui postulant et rogant opem ac beneficia fidelium, sub id tempus quo solvitur Synaxis die Paschæ; sub id tempus quo pronuntiari solet missa, sive missio paschalis; sub id tempus, quo dimittuntur fideles, peractis solemnibus, peractis mysteriis, peræ is rebus divinis. Ric.

Respicite fonte quo memorentur ista. In apogr. *Respuce de forte quo memorentur*. Quæ sunt corruptissima. Ric.

Cum ipsi non facitis. Supra Instr. LXIX, dixit: *Obserretque prius, ut faciat ipse quæ dicit*. Apollonius: *Δὲ γὰρ νομοθέτην ἢ πεποιθὲν ἑαυτὸν, ταῦτα ἐπιτάγματα ἑῶν πολλοὺς ποιῆσαι*. Horatius: *Si vis me flere,*

C *dolendum est primum ipsi tibi*. Phariseorum est, dicere et non facere: imponere plebi onera, quæ ipsi ne digito quidem velint attingere. Ric.

Sic multos urget blasphemia. Hoc de sæculi sui clericis Commodianus: et Clerici vocabulum tunc pertinebat etiam ad sacerdotem. Hoc de sæculo quoque suo testatur etiam ad Eustochium Hieronymus Epist. XXII, num. 16: *Clerici ipsi*. inquit, *quos in magisterio esse oportuerat doctrinæ pariter et timoris, osculantur capita matronarum, et extenta manu, ut benedicere eos putes velle, si nescias, pretia accipiunt salutandi. Illæ interim quæ sacerdotes suo viderint indigere præsidio, eriguntur in superbiam, etc.* Quanta jam illis temporibus per Ecclesias spatia confecerat Antichristus? In ipsi præsidis indigebant monitoris præsidio; et qui monitis suis regendæ plebis pontificum susceperant, mala prævaricatione præsidium ipsi suum deserebant. Ric.

DE FABULOSIS. Congerronibus, confabulatoribus. Ric.

Domum stomachi. Pectus. Ric.

Stomachi. Cordis, animi, conscientiæ. Ric.

Pro delicto diurno. In apogr. legitur, *divino*. Delictum diurnum; quotidianæ incurSIONES. Ric.

Luxaris labia. Labia profanas, violas, dissolvit luxu, nequitia. Ut a luxuria, luxuriari; sic a luxu, luxari. *ἀσωτεύομαι*, Luxo, luxurior. Festus: *Luxantur a luxu dictum, id est, luxuriantur*. Ric.

Quasi in balneo. Quasi in balneo. Et versu seq. *Et de domo Dei ceu mundinas faciunt artent*. Ric.—Sensus, nisi talior, postulat ut legatur: *Et de domo Dei faciunt ceu mundinas, artant*. DAVIS.

Ceu mundinas. *οὐκὸν ἐμποροῦν*. Joan. II, 16. Ric.

Terruit sane Dominus domum orationis. Cum in toto flagello eiecit collybistas. Joan. II, 15. Ric.

Sursum corda. Prisca formula poscentis attentionem et silentium. Glossæ veteres: *Sus, ἄνω; sursum, ἐπάνω*. Item: *Ἄνω, κατῶ, sursum, deorsum*. Ric.

Pro plebe devota. Pro omni fraternitate. Ric.

Ebrioso modum non pono, sed belluam malo. In apographo legitur: *Ebrioso modum non pono, sed bellua malor*. Et prima quidem lectione statim se

Bibendo superbis, interior a mente recedis,
Regentis imperium tenens apud, stulte, Cyclopas :
Inde in historiis : Dum mortuus non libo, dicis.
Optima mihi bibere, et corda sapere.
Subministra magis (quid amplius quaeris abuti ?)
Infimo pauperelo, et eritis ambo refecti.
Si facias ista, extinguis tibi gehennam.

LXXVIII.— PASTORI.

Pascere qui quaeris, et quod potuisti parasti ;
Assidue pascendo recte fecisti.
Sed tamen invise pauperem qui te non repascat.
Tunc erit mensa tua per unum Deum probata.
Omnipotens tales vel maxime pasci praecipit.
Respice cum pascis infirmos, et feneras Alto.
In illo vos Dominus voluit probatos adesse.

LXXIV.— ORANTI.

Orantem si cupias exaudiri de caelo,
Rumpe de latibulis nequitiae vincula.
Aut si benefactis ores miseratus egenis,
Ne dubites quin quod petieris detur oranti.
Tu sane si nudus benefactis Deum adores,
In totum ne facias sic orationes inepte.

COMMENTARIUS.

obtulerat emendatio : *Ebrioso modum non pono, sed bellua major.* Unde apparebat iste sensus : Deditus ebrietati, modum sibi non ponit; nec ponere momentem audit; sed major bellua, major belluo modum ponit combibenti suo, quem turbata mente crapula consopitum prostravit; jam non mentis, non rationis compotem; ac per hoc bellaam. Sed haec sunt exposita et coacta nimis. Itaque placet ista simplicior scriptura : *Ebrioso modum non pono, sed belluam malo.* RIC.

Bibendo superbis. In apographo legitur : *superbis vel superius.* RIC.

Regentis imperium tenens apud, stulte Cyclopas. Polyphemi. RIC.

Inde in historiis. In fabulis, in Odyssea. Glossae : *ἱστορίαι, monumenta.* He-yech. : *ἱστορεῖ, μυθεῖται, ἱστορία, μαρτυρία, καὶ τὰ ὁμοία.* RIC.

Optima mihi bibere. Hoc ex persona sua Commodianus apponit : intelligit autem bibere vitam aeternam per Evangelia, praecipit et exempla Christi. RIC.

Extinguis tibi gehennam. Alludit ad historiam divitis purpurati, cujus lingua apud inferos tam ardenti cruciati urebatur, ut de Lazari digito instillari sibi aquae tantillum pro summo levamine exoptaret. Luc., xvii.

PASTORI. Convivatori. *ἱστῶτορι.* RIC.

Pauperem qui te non rep. Iustr. lxi. RIC.

Feneras Alto. Cyprianus lib. de discipl. *Patrimonium tuum Deo fenera, Christum ciba.* RIC.—Salomon Prov. xix, 17: *Qui pauperi miseretur, Deo fenerat* : ut habet vetus interpretes apud Cyprianum *Testim. ad Quir.* lib. iii. cap. 4. DAVIS

De latibulis. De intimo recessu cordis; de penetralibus mentis tuae. RIGALT.

Ores miseratus egenis. Paulinus, epist. xxxiv : *Aliud est, quando tu solus oras pro te ; et aliud, quando multitudo pro te apud Deum trepidat.* RIC.

NOMEN GAZÆI. Id est *Commodiani*; a Gaza, *Gazæus* : a Commodo, *Commodianus.* Commoda autem dicuntur opes, divitiæ, gaza. Glossa: veteres : *Commoda, λυσσελεῖ, χρήματα.* RIC.

Tenete principium. Nullus dubito quin ad illud Davidium Ps. cix, 4, respexerit auctor : *Tecum principium in die virtutis tuae.* Nimirum principium, ἀρχή, principatus: quod etiam Suetonius *principium* dixit, ut ad citati Psalmi locum monuit doctissimus Meldensium antistes Bossuetius.

A

LXXX.— NOMEN GAZÆI.

Incolæ caelorum futuri cum Deo Christo Tenente principium, vidente cuncta de caelo.
Simplicitas, bonitas, habitet in corpore vestro.
Irasci nolite sine causa fratri devoto :
Recipietis enim quidquid feceritis ab illo.
Hoc placuit Christo, resurgere mortuos, imo,
Cum suis corporibus, et quos ignis ussit in ævo,
Sex millibus annis completis mundo finito.
Vertitur interea caelum tenore mutato :
Comburentur enim impii tunc igne divino.
Ira Dei summi ardet creatura gemendo.
Digniores, stemmate et generati præclaro,
Nobilesque viri sub Antichristo devicto :

B

Ex præcepto Dei rursus viventes in ævo,
Mille quidem annis ut serviant sanctis et Alto,
Sub jugo servili, ut portent victualia collo ;
Ut iterum autem judicentur regno finito.
Nullificantes Deum, completo millesimo anno,
Ab igne peribunt, cum montibus ipsi loquendo.
In bustis et tumulis omnis caro redditur acto,
Demerguntur inferno, trahunt pœnas in ævo.

C

Et quos ignis ussit in ævo. Legibus Cæsarem de pœnis, summa fuit ignium pœna. Christiani vero, etiam in corporibus defunctorum, rogos et busta exhorrescebant, praesaga formidine ignis illius aeterni. Hoc igitur in primis curabant, ut martyrio devotis obfirmarentur animi adversus ignium tormenta. Petrus I, Epist. iv, 12, hortatur christianos ne expavescant martyrium si per ignes et ustionem corporis accedat, nec exhorreant ut rem novam, inauditam, insitatam, aut alienam christianis. *μη ξενησεσθε τῷ ἐν ἡμῶν πυρώσει.* Cyprianus Ep. lvi : *Nolite mirari ardorem accidentem vobis, qui ad tentationem vestram fit, etc., ubi etiam observavimus nonnihil. Atque haec parodia sic fuerit christiana :*

O quantos æstus, quantos patiere labores !

Si fuerint ignes res peregrina tibi.

Sex millibus annis completis. Justinus Martyr. Dial. cum Tryph. Jud., pag. 307, hoc se cum plerisque aliis recte sentientibus crelere profiteretur : *Ἐγὼ δὲ, καὶ οἱ τοῖς εἰσὶν ὀρθογνώμονες κατὰ πάντα χριστιανοί, ἀνάστασιν καὶ χθλῖα ἐτη ἐν Ἰερουσαλήμ, etc.* Hujusce temporis, annorum sex mille, consummationem sic putabat circa an. Chr. 369. Q. Julius Hilarionem, quem sarcinatores Bibliotheca Patrum ediderunt ex bibliotheca Petri Pithæi : « A passione Domini Christi, ex quo tempore fide in se credentibus resurrectionem pollicitus Dei Filius, anni compleantur necesse est quadringenti et septuaginta, ut concludatur summa sex millium annorum. Septimo millesimo incipiente, fide vera crederentes liberabuntur e mundo. Tunc enim erit resurrectio prima sanctorum. De quadringentis vero et septuaginta annis a passione Domini in consulatum Cæsaris et Attici, die nono Kal. April. anni transierunt trecenti sexaginta novem. Restant itaque anni centum et unus, ut consummentur anni sex mille, etc. » RIC.

Completo millesimo anno. Epistola, quae tribuitur Barnabæ, pag. 54 : *Οὐκοῦν, τέσσα, ἐν ἑξ ἡμέραις, ἐν τοῖς ἑξακισχλίοις ἔτσι, συντελεσθήσεται τὰ πάντα.* Vetes interpretes latians : *Unde scire debetis, quia in sex millia annorum consummabuntur omnia.* RIC.

Cum montibus ipsi loquendo. Luc. xxxiii, 30 : *Tunc incipient dicere montibus : Cadite super nos ; et collibus : Operite nos.* Quod Oseas prædixerat, x, 8 (*Apoc.*, vi, 16). RIC.

Omnis caro redditur acto. Redditur et restituitur

Ostenduntur illis, et legunt gesta de caelo
 Memoria prisca debito et merita digno.
 Merces in perpetuo secundum facta tyranno.

A Omnia non possum comprehendere parvo li'ello.
 Curiositas docti inveniet nomen in isto.

COMMENTARIUS.

una cum actis et operibus cuique suis; ut secundum ea quæ gessit quisque, ad coronam aut gehennam mitatur. RIG.

Curiositas docti inveniet nomen in isto. Ab hoc pos-

tremo poematis versu susum relegens per litteras versuum primas inveniet. COMMODIANUS MENDICUS CHRISTI, et pro titulo: NOMEN GAZÆI, quod est Comodiani, a gazo, sive gazophylacio. RIG.

ANTONII CARMEN

ADVERSUS GENTES.

Discussi, fateor, sectas ANTONIUS omnes;
 Plurima quæ-rivi, per singula quæque cucurri:
 Sed nihil inveni melius quam credere Christo.
 Hæc ego disposui leni conscribere versu:
 Et ne displiceat, quod talia carmina pando;
 David ipse chelyn modulata voce rogavit,
 Quo nos exemplo pro magnis parva canemus,
 Dicentes quæ sunt fugienda, sequenda, colenda,
 Cum tamen in cunctis et res, et causa probetur.
 Judaicum primo populum nec gratia novit
 Mira Dei; nam tum Pharaoni ereptus iuquo,
 Et mare transgressus pedibus, lucente columna
 Cum duce, qui mergi infestos vidit equestres,
 Et cui desertis nihilum quoque defuit agris,
 Manna cui e caelo, et fons de rupe cucurrit.

B Post hæc ipse Deum præstantem tanta negavit:
 Dumque aliud numen dementi pectore quærit,
 Ignibus incensis quod misit perdidit aurum.
 Par quoque Paganus lapides quos sculpsit adorat,
 Et facit ipse sibi, quod debeat ipse timere.
 Tum simulacra colit, quæ sic ex ære figurat,
 Ut quando libitum est, mittat conficta monetæ,
 Aut magis in species convertat sæpe pudendas.
 Hinc miseræ mactat pecudes; mentesque deorum
 Quos putat irasci, calido in pulmone requirit,
 Atque hominis vitam pecoris de morte precatur.
 Quid petit ignosci veniam, qui sanguine poscit?
 Illud enim quale est? quam stultum? quamve notan-
 dum?

C Cum Deus omnipotens hominem formaverit olim,

COMMENTARIUS.

Antonius. Quem Paulinus heic alloquatur, quis me doceat? Nominativum pro vocativo adhibitum ab antiquis ostendit Vossius, lib. IV, cap. 5, de Arte Grammat. MURATOR.

Talia carmina pando. Corn. Valerius Vonckius, vir clarus, Observata ad hoc Antonii carmen exhibet in Specimine Critico, pagg. 1-10, quorum nonnulla recenset anonymus lipsien-sis in Actis eruditor. 1746, pag. 215, seqq. Unde potiora quæ ad carmen istud illustrandum spectant, excerpere animus est. Heic itaque Vonckius legit: Talia carmine pando. Elegantius tamen, quam ferat atlas ac stylus auctoris. GALLAND.

Chelyn modulata voce rogavit. Licentius fortasse quam par sit, mutat vir criticus chelyn in Deum. Quidni porro scripserit auctor: David ipse chelyn rogavit? Nimirum respexerit ad Psalm. LVI, 9; CVII, 3: Exsurge, gloria mea, exsurge psalterium et cithara. VONCK.

Qui mergi. Ni poetica licentia raunus est usus, carminis rationi aliquid deest. Fortasse pro mergi legendum mersos. MURATOR.—Cl. Muratorius, ut laboranti metro succurreret, pro mergi reponerat mersos. Vonckius, qui mergi funestos. Neutra tamen emendatione opus. Sic enim etiam Virgilius per hiatus ejusmodi, Eclog. III, v. 6:

Et succas pecori et lac subducitur agnis.

Atque ita optimi poetæ sæpissime. Noster mox v. 15, similiter. A. LIPS.

Et fons. Heic quoque laborat aliquantulum ver-

sus. Scriberem:

Manus cui e caelo, cui, fons, etc. MUR.

Quo metrum huic versui restituant, edior quidem rescribit Manna cui e caelo, cui fons; criticus vero facilius transponit fons et. Sed nihil hoc loco mutandum ob poetæ licentiam, lipsiensi anonymo jure videtur. GALLAND.

Ex ære figurat. Tertullianus, in Apolog., cap. 13, idem ethnicis objiciebat: Domesticos deos quos Lares dicitis, domestica potestate tractatis pignorando, demutando aliquando in cacabulum de Saturno, aliquando in trullam de Minerva; ut quisque contritus atque contusus est, dum diu colitur, ut quisque dominus sanctiorem expertus est domestica necessitate. Publicos æque publico jure sædatis, quos in hastario vectigales habetis. Si Capitolium, si olitorium forum petatur, sub eadem voce præconis, sub eadem hasta, sub eadem annotatione quarstoris divinitas addicta conducitur. Cacabulum Tertulliano memoratum, quod vas spurcitarum fuit, a Paulino modeste innuitur per hæc verba:

Aut magis in species convertat sæpe pudendas. MUR.

Mittat confictam. Leg. mittat confracta monetæ. VONCK.

Mentesque deorum. In pecudum cæsarum extis deorum mentem stulte perquirebant Gentiles. Ovid., lib. v, Metam.:

Fibra quoque ægra notas veri, monitusque deorum Prodderat....